

KAFKASYA VE ÇEVRESİNDEKİ TÜRK TOPLULUKLARI

İçindekiler Tablosu

<u>Kafkas Dilleri</u>	2
<u>Karaçay-Malkar Türkleri</u>	3
<u>Karaçay-Malkar'da Toplumsal Yapı</u>	8
<u>Sovyet Hâkimiyetinden Günümüze Karaçay-Malkar</u>	13
<u>Kumuk Türkleri</u>	18
<u>Kumuk Türklerinde Sosyal Yapı</u>	20
<u>Sovyet Hâkimiyetinden Günümüze Kumuk Türkleri</u>	21
<u>Nogay Tatarları</u>	26
<u>Nogay Tatarlarında Sosyal Yapı</u>	28
<u>Sovyet Hâkimiyetinden Günümüze Nogay Tatarları</u>	30
<u>Stavropol Türkmenleri</u>	33
<u>Ahıska Türkleri</u>	36
<u>Dipnotlar</u>	44

Dr. Ufuk TAVKUL

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü /Türkiye

KAFKASYA VE ÇEVRESİNDEKİ TÜRK TOPLULUKLARI

Kafkasya, aslında fizikî ve siyasî bir coğrafyanın adı değil, ortak bir kültür etrafında birleşmiş pek çok halkın bir arada yaşadığı tarihî, etnik ve sosyo-kültürel bir coğrafya parçasının genel adıdır. Karadeniz ile Hazar Denizi arasında uzanan 1100 kilometre uzunluğundaki Kafkas sıradağlarının üzerinde yer alan bu coğrafya parçasında, binlerce yıldan beri değişik kökenlerden gelen ve birbirlerinden tamamen farklı pek çok dilde konuşan yirmiden fazla etnik grup, etnik ve sosyo-kültürel bütünleşme neticesinde ortak bir kültür meydana getirmişler ve “Kafkas Kültür Alanı” adı verilen bu kültür dairesi içinde Kafkasya Halkları adıyla tanınmışlardır. Karadeniz’in doğu sahillerinden başlayarak Kafkasya’nın iç kısımlarına doğru çeşitli ırmak boylarında ve ovalarda yaşayan Abhazlar, kendilerine Adige adını veren çeşitli Çerkes boyları, Abazalar ve Kabardeyler, Orta Kafkaslar’ın geçit vermez sarp ve yüksek dağlarında yaşayan Karaçay-Malkarlılar ile onların doğu komşuları Osetler, Kafkasya’nın doğu kısımlarına doğru yayılmış olan Çeçen-İnguşlar ve Hazar Denizi kıyılarına kadar olan ovalar ile güneydeki dağlık arazide yaşayan Kumuk, Avar, Lezgi, Lak, Dargı, Tabasaran, Agul, Rutul, Tsahur gibi Dağıstan kabileleri tarih boyunca etnik ve sosyo-kültürel bütünleşme neticesinde ortak bir kültür etrafında birleşerek “Kafkas Kültür Alanı”nı meydana getiren Kafkasya halklarıdır. Bu halkları birbirlerinden ayıran en büyük fark linguistik farklılıktır. Türk, İran ve Kafkas dil ailelerine mensup dillerde konuşan Kafkasya halklarını konuştukları dillere göre şu biçimde sınıflandırmak mümkündür:

I. Kafkas Dilleri:

1- Abhaz-Adige Dilleri (Batı Kafkaslar’da)

Abhaz, Abaza, Şapsığ, Bjeduğ, Jane, Besleney, Abzeh, Hatkoy, Temirgoy (Kemirguey), Natuhay, Kabardey halkları tarafından konuşulur.

2- Çeçen-Lezgi Dilleri (Doğu Kafkaslar’da)

Çeçen-İnguş, Lezgi, Avar, Lak, Dargı, Tabasaran, Rutul, Tsahur, Agul halkları tarafından konuşulur.

II. Türk Dilleri:

1- Karaçay-Malkar (Orta Kafkaslar’da)

2- Kumuk (Dağıstan’da)

III. İran Dilleri:

1- Oset (Orta Kafkaslar’da)

2- Tat (Dağıstan’da)

Kafkasya adını verdiğimiz coğrafî saha, “Kafkas Kültür Alanı”nı meydana getiren ve her biri farklı diller konuşmakla birlikte ortak bir Kafkas kültürü etrafında birleşen Kafkasya halklarının yaşadıkları etnik ve sosyo-kültürel coğrafyanın adıdır. Bu coğrafya Abhazya, Adigey-Kabardey, Karaçay-Malkar, Osetya, Çeçenistan, İnguşetya ve Dağıstan bölgelerinden meydana gelen ve Karadeniz ile Hazar Denizi arasında bir duvar gibi uzanan Kafkas sıradağlarını içine alır. Kafkas sıradağlarının güneyinde kalan ve

KAFKASYA VE ÇEVRESİNDEKİ TÜRK TOPLULUKLARI

Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'ı içine alan geniş coğrafi saha Rusçada Zakavkaz, Osmanlıcada Maverai-i Kafkasya, Batı dillerinde Transcaucasus biçiminde adlandırılır. Her üç isim de "Kafkas Ötesi" anlamına gelir. Bugün Rusya Federasyonu sınırları içinde kalan Kafkasya'yı "Kuzey Kafkasya" olarak adlandırarak, Kafkas sıradağlarının güneyinde kalan Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'dan "Güney Kafkasya" biçiminde bahsetmek son derece yanlıştır. Bu bölgenin bilimsel literatürdeki gerçek adı Kafkas Ötesi'dir. Gürcistan'a bağlı özerk cumhuriyet ve bölge statüsündeki Abhazya ve Güney Osetya ise etnik ve kültürel coğrafya açısından Kafkasya'nın bir parçasıdır. Kafkasya'nın kendine özgü etnik ve sosyal yapısını derinlemesine bilmeyen, Kafkasya halkları arasındaki etnik ve kültürel bütünleşmenin farkında olmayan araştırmacı ve siyasetçilerin Kafkasya'yı kağıt üzerinde Kuzey ve Güney şeklinde ikiye bölmeleri, Kafkas Ötesi'nden "Güney Kafkasya" ve hatta giderek Kafkasya biçiminde bahsetmeleri asıl Kafkasya'nın etnik ve sosyo-kültürel yapısının gözlerden kaçmasına ve anlaşılmasına yol açmıştır. Bu da Kafkasya'nın ve Kafkasya halklarının gerek bilimsel, gerekse siyasî alanlarda gerçek anlamda tanınmalarını engellemiştir. Dolayısıyla, Kafkasya'yı ve burada yaşamakta olan etnik grupları siyasî yaklaşımla değil, ancak sosyolojik yaklaşımla anlayıp değerlendirmek mümkündür.

Konuya Kafkasya'da yaşamakta olan Türk toplulukları açısından yaklaşacak olursak, günümüzde Kafkasya halkları adı verilen ve "Kafkas Kültür Alanı"ni meydana getiren etnik gruplar arasında Türk kökenli iki etnik topluluğun yer aldığını görmekteyiz. Bunlar binlerce yıldan beri Kafkasya'da yaşamakta olan ve diğer Kafkasya halkları ile etnik ve kültürel bütünleşme içinde bulunan Karaçay-Malkar ve Kumuk Türkleridir. Her iki Türk boyunun da etnogenezi doğrudan doğruya Kafkasya ile bağlantılıdır. Kafkas Kültür Alanı'na ve Kafkasya Halkları grubuna dahil olmayan, ancak son birkaç yüzyıl içinde Kafkasya'nın kuzeyindeki bozkırlarda yerleşen Nogay Tatarları ile Stavropol Türkmenleri ve Kafkas Ötesi'nde yer alan Gürcistan'ın Meshetiya bölgesinde yaşayan Ahıska Türkleri ise Kafkasya çevresinde yaşamakta olan başlıca Türk topluluklarını meydana getirirler.

Karaçay-Malkar Türkleri

Kafkas dağlarının en yüksek zirvesi Elbruz (Mingi Tav) ve çevresindeki yüksek dağlık arazide yaşayan Karaçay-Malkarlılar, tarih boyunca Kafkasya'da hâkimiyet kuran Kimmer, İskit, Hun, Bulgar, Alan, Hazar, Kıpçak gibi proto-Türk ve eski Türk kavimleri ile çeşitli Kafkas halklarının etnik ve sosyo-kültürel bütünleşmesinden ortaya çıkmış bir Kafkasya halkıdır.

Yaşadıkları bölge doğuda Çerek ırmağının kaynak havzasından batıda Laba ırmağının kaynak havzasına kadar uzanan ve Kafkas dağlarının en sarp ve yüksek bölümünü meydana getiren dağlık arazidir.

Karaçaylılar ve Malkarlılar birbirinden farklı etnik kökene, dile, kültüre ve tarihe sahip iki ayrı halk değil, aynı dil, kültür ve tarihi paylaşan bir Türk boyudur. Karaçay ve Malkar adları bu boyun yaşadığı iki coğrafi bölgenin adlarıdır.

Karaçay-Malkar, Kafkasya'nın Orta Kafkaslar olarak bilinen merkezî kısmında yer almaktadır. Yalnızca Kafkasya'nın değil, Avrupa'nın da en yüksek dağları Karaçay-Malkar toprakları içindedir. Bunların başlıcaları Mingi Tav (Elbruz 5.642 m), Dıh Tav (5.203 m), Koştan Tav (5.145 m), Uşba, Dombay Ölgen gibi zirvelerdir.

KAFKASYA VE ÇEVRESİNDEKİ TÜRK TOPLULUKLARI

2.200 metreye kadar çam, ladin ve köknar ormanlarıyla kaplı olan Karaçay-Malkar dağlarının daha yukarı kısımlarında otlak ve çayırlar yer alır. 3.000 metreden yukarı kısımlar buzullarla kaplıdır. Bazı vadilerde buzulların 2.000 metreye kadar indiği görülür. Kafkaslar'ın en büyük buzulları olan Alibek, Amanavuz, Uzunkol, Ullukam, Tonguzorun, Azav, Bızıngı, Dıhsuv buzulları bu bölgede yer alır.

Kafkasya'nın en büyük ırmakları Mingi Tav (Elbruz) buzullarından doğmaktadır. Bunlardan Hurzuk, Ullu Kam ve Uçkulan ırmakları birleşerek Karaçay'ın Uçkulan köyü yakınlarında Koban (Kuban) adını almaktadır. Karaçay dağlarından doğan Duvut, Teberdi, Arhız, Morh, Zelençuk (İnçik), Laba, Urup ırmakları da Kuban ırmağını beslemektedir. Biyçesın yaylasından doğan Hudes, Calankol, Amankol, İndiş, Mara ırmakları da Kuban ırmağına sağ taraftan (doğu yönünden) karışırlar.

Mingi Tav (Elbruz) buzullarından doğan Malka ve Bashan ırmakları, daha doğudan doğan Çegem, Holam-Bızıngı ve Çerek ırmakları ile beraber Terek ırmağına karışırlar. Karaçay'ın kuzeyindeki Biyçesın yaylasından doğan Kuma (Gum) ırmağı da Hazar Denizi'ne dökülür.

Karaçay-Malkar bölgesinin kuzeyindeki düzlüklerde Adigey-Kabardey-Abaza bölgeleri yer alır. Güney kısımları baştan başa Kafkas sıradağları ile kaplıdır ve dağların arkasında Abhazya ve Gürcü- Svanetya bölgeleri ile komşudurlar. Tonguzorun, Mahar, Kluhor, Morh, Sançar adlı dağ geçitleri Karaçay-Malkar'ı Abhazya ve Gürcü-Svanetya bölgelerine bağlar. Doğularında ise Osetya yer almaktadır.

Kendilerine Tavlu (Dağlı) adını veren Karaçay-Malkarlılar, ayrıca kendi aralarında kendilerini yaşadıkları vadilerin adlarına göre Karaçaylılar, Bashanlılar, Çegemliler, Holamlılar, Bızıngılılar ve Malkarlılar olarak çeşitli zümrelere ayırırlar. "Balkar" adı Bashan, Çegem, Holam, Bızıngı ve Malkar vadilerinde yaşayan dağlıları tek bir isim altında toplamak isteyen Sovyet yönetimi tarafından uydurulmuş sunî bir etnik isim ve millet adıdır. Karaçay-Malkarlılar ayrıca kendileri için tarihî bir etnonim olan "Alan" adını kullanır ve birbirlerine "Alan" diye hitap ederler.

Karaçay-Malkarlılar günümüze gelene kadar Avrupa ve Rus kaynaklarında çok çeşitli adlarla anılmışlardır.

1404 yılında Kafkasya'da bulunan başpiskopos Johannes de Galonifontibus Karaçaylılar'a "Kara Çerkesler" adını vermiştir. 1635 yılında A. Lamberti de Karaçaylılara "Kara Çerkes" adını vermiştir.¹ Tatarlar da Karaçaylılara "Kara Çerkes" adını verirlerdi.²

Karaçay-Malkarlılara kendi dillerinde "Dağlı" anlamına gelen "Kuşha" adını veren Kabardeyler onları yaşadıkları bölgelere göre "Karçaga Kuşha", "Çegem (Şecem) Kuşha" ve "Balkar Kuşha" olarak adlandırdıkları.

19. yüzyıl sonlarında Rus literatüründe Karaçay-Malkarlılar için "Gorskiy Tatar" (Dağlı Tatar), "Gortsı (Dağlı) ve "Dağlı Kabardeyler" adları kullanılırdı.³

Kafkas halkları Karaçay-Malkarlılar için değişik etnik isimler kullanılmaktadırlar. Adigeler Karaçaylılar için "Karaşey" ve "Kuşha", Abhazlar "Akaraç", Abazalar "Karça", Gürcü-Svanlar "Mukrçay", Osetler "Asi", Gürcü-Megreller "Alani" adlarını kullanırlar. Gürcüler de onlara "Karaçoli" derler. Malkarlılar için Gürcüler "Basiyani", Gürcü-Svanlar "Sabir", Abhazlar "Azuho", Osetler "Asson", Kabardeyler "Balkar" ve "Kuşha" adlarını kullanırlar.⁴

KAFKASYA VE ÇEVRESİNDEKİ TÜRK TOPLULUKLARI

Karaçaylılar, “Karaçay” adının efsanevi cedleri “Karça”nın adından geldiğine inanmaktadırlar. Halk arasında yaşayan efsaneye göre, Elbruz dağının doğusundaki Bashan vadisinde yaşamakta olan Karça, burada savaşmak zorunda kaldığı Kabardeylerin baskısı sonucunda, beraberindeki Adurhay, Budyen ve Navruz klanlarıyla birlikte Elbruz dağının batısında yer alan Kuban ırmağının kaynak havzasındaki bölgeye, yani günümüzdeki Karaçay topraklarına göç eder. Karça'nın kabilesine Tram, Hubiy, Özden ve Botaş soyları da katılmıştır. Bu arada, savaştıkları Kabardeylerle aralarında kan davasının sürmemesi için, Kabardey prenslerinin Kaytuk soyunun Toħçuk (Dohşuk) sülalesinden ve yine Kabardeylerin Tambiy sülalesinden iki delikanlı Kafkas geleneklerine uygun olarak Karça'nın kabilesine katılırlar. Bunların soyundan Karaçay'da iki büyük soy ortaya çıkar. Karça adı zamanla değişerek Karaçay şeklini alır.⁵

Karaçaylılar hakkında Avrupa kaynaklarındaki ilk bilgiler 1404 yılında Kafkasya'da bulunan Johannes de Galonifontibus'un notlarıdır. Galonifontibus “Kara Çerkesler” adını verdiği Karaçaylılar hakkında şu bilgileri verir:

“Çerkesya ya da Zikia adı verilen ülke, Karadeniz'in arkasındaki dağların eteklerinde uzanır. Burada iki değişik halk yaşar. Yüksek dağların üzerindeki vadilerde yaşayan halk “Kara Çerkesler”dir. Aşağılarda deniz kenarında yaşayanlar ise “Beyaz Çerkesler”dir. Kara Çerkesleri hiç kimse ziyaret etmez. Onlar da tuz ihtiyaçlarını karşılamanın dışında dağlarını asla terk etmezler. Kara Çerkeslerin kendilerine özgü bir dilleri vardır”.⁶

1635-1653 yıllarında Kafkasya'da bulunan İtalyan misyoner A. Lamberti Karaçaylılar için şunları yazmaktadır:

“Kafkas'ın kuzey eteklerinde Karaçaylılar (Karaçioliler) ya da Kara Çerkesler adı verilen halk yaşar. Onlara bu ad yaşadıkları dağlarda gök daima bulutlu ve karanlık olduğundan verilmiştir. Dilleri Türk dilidir, fakat hızlı konuştuklarında anlamak zordur. Beni hayrete düşüren şey, bu kadar garip dilleri konuşan çeşitli milletlerin ortasında Karaçaylılar Türk dilinin saflığını nasıl korumuşlardır?

Kafkasların kuzeyinde eskiden Hun Türkleri yaşamışlardır. Karaçaylılar da Hunların bir dalıdır. Şimdiye kadar eski dillerini korumuşlardır.⁷

1643 yılında Terek bölgesindeki Rus ordusu komutanı M. İ. Volinskiy yazdığı bir raporda “Malkar” köyleri ve Beştav (Pyatigorsk) yakınlarında yaşamakta olan “Karaçaylı Çerkesler” hakkında bilgi vermektedir.⁸

19. yüzyıl başlarında Kafkasya ve Gürcistan'ı gezen Avrupalı bilim adamı J. Klaproth Karaçaylılarla ilgili şu bilgileri vermektedir:

“Adigeler (Çerkesler) bunlara Karçaga Kuşha derler. Tatarlar ise Kara Çerkes adını verirler. Onlar Kabardeylerden önce Kabardey'e yerleşmişlerdi. Karaçay adını beyleri Karça'nın adından alırlar. Mingi Tav dedikleri Elbruz dağının kuzey eteklerinde yaşarlar. Karaçaylılar Kafkasya'nın en güzel milletlerindendirler. Beyaz tenleri, siyah gözleri, belirgin güzel hatları ve mükemmel bir vücut yapıları vardır. Göçebe Tatar ve Nogaylarda görülen basık suratlar, çekik gözler onlarda görülmez. Moğol ırkları ile bir karışımı yoktur. Gürcülere benzerler.

Karaçaylılar komşuları Çerkes (Adige) ve Abazaların aksine, hırsızlık ve dolandırıcılık

KAFKASYA VE ÇEVRESİNDEKİ TÜRK TOPLULUKLARI

nedir bilmezler. Cömert ve çalışkandırlar.

Genel olarak Kafkasya'daki en uygar toplum oldukları söylenebilir. Beylerine son derece bağlıdırlar. Fakirlere karşı cömerttirler. Zenginler fakirleri hor görmezler, onlara öküzlerini ödünç verirler.

Bashanlılar Bashan ırmağının yukarı kısımlarında yaşarlar. Çegemliler Çegem ve Şavdan ırmaklarından Bashan'a uzanan yüksek karlı dağlarda yaşarlar. Malkarlılara Kabardeyler Balkar Kuşha, Gürcüler Basiyani derler. Bunlar Çerek, Psigon, Aruvan ırmakları kıyılarında otururlar. Bızıngı da Malkar sayılır. Yüksek yerlerde yaşarlar. Bunlara çok tehlikeli yollardan sonra ulaşılır".⁹

1848 yılında Karaçay'da bulunan Rus tarihçisi G. Tokarev onların etnik kökenlerini Kıpçaklara bağlar. Bu konuda Tokarev şunları yazmaktadır:

"Bu topraklarda Komanlar (Kuman-Kıpçaklar) yaşamışlar. Onlar kendi beylerine piramit şeklinde sivri çatılı evler inşa etmişler. Koban (Kuban) ırmağının adı şüphesiz Komanlardan kalmıştır. Karaçaylılar Kafkasya'nın en güzel milletlerinden biridir. Bunların yüzleri Tatar, Moğol ve Nogaylarla hiçbir benzerlik göstermez. Karaçaylılar Adige'lerden (Çerkes) önce Kabardey'e yerleşmişlerdir. Kendi ağızlarından Bashan'dan (Baksan) çıktıklarına dair rivayetler dinledim".¹⁰

1850'li yıllarda Karaçay'da bulunan Rus askerî görevlisi V. Şevstov şunları yazmaktadır:

"Karaçaylılar Elbruz dağının eteğinde, yüksek yerlerde yaşarlar. Sayıları çok olmasa da çok yiğittirler. Kendileri hiçbir zaman düşmana mağlup olmazlar. Onların düşman komşuları Kuban'ın karşı tarafında Başilbiy, Tatar, Mangurat, İmanzor, Abzeh, Şapsığ, Essen, Tamli, Şergay, Barakay, İbesan, Dohşuk, Murza, Temirgoy, Bissa, Getikoy, Jane, Mahoş, Bjeduğ, Natuhay, Besleney, Ubih ve Abazalar, sol taraflarında ise Kabardeylerdir".¹¹

1870'li yıllarda Rus idarecisi olarak Karaçay'da bulunan G. Petrov, onlar hakkında şu bilgileri vermektedir:

"Karaçaylıların çoğu orta boylu, sağlam yapılı, esmer, geniş omuzludur. Bütün dağlılarda fark edilen açık, hayat dolu gözleri vardır. Karaçaylılar dağlarından ayrıldıklarında hüzünleniyorlar, solan çiçeklere benziyorlar. Düz yerler onlara çirkin görünüyor".¹²

1890'lı yıllarda Karaçay'da bulunan N. Aleksandroviç Ştof, Karaçaylıların Müslüman oluşları ile ilgili şu bilgileri vermektedir:

"17. yüzyılın başındaki savaşa kadar Karaçaylılar, derin dağ vadilerinde putperest olarak yaşamışlar. Kırım Hanı Kafkasya'da İslam dinini yaymak için iki bölük asker göndermiş. Zelençuk ırmağı kıyısındaki Adige (Çerkes) köylerini İslam dinine sokmuşlar. Kuban ırmağının başında ise şimdiye kadar hiç kimseye boyun eğmeyen Karaçaylılara rastlamışlar. Yurtlarını, hürriyetlerini korumak için Karaçaylılar "Marca" adlı kutsal putlarından güç alarak düşmanlarına karşı koymuşlar. Kırım Hanı'nın askerleri İslamiyet'i Karaçay'a zorla kabul ettirmeden geri dönmüşler. İslamiyet ancak 18. yüzyıl sonunda Karaçay'a girmiş".¹³

KAFKASYA VE ÇEVRESİNDEKİ TÜRK TOPLULUKLARI

A. Byhan Karaçaylıların Müslüman oluşlarını şöyle yazmaktadır:

“Mezarlıkları taş duvarlarla çevrilidir. Teberdi yöresinde mezarların üzerinde piramit ya da daire biçiminde kalın taşlar vardır. İslamiyet, 1782 yılından sonra Karaçaylılar arasında yayılmaya başlamıştır. İslamiyet’i benimsemelerine rağmen doğa üstü güçlere inanırlar. Kendilerine göre dağ tanrıları vardır. Eliya bunların en önemlisidir. O’nun şerefine törenler düzenler, dans ederler, kurban keserler. Diğer Kafkas toplumlarında olduğu gibi kutsal ağaçları ve kutsal su kaynakları vardır”.¹⁴

1886 yılında Elbruz dağına tırmanmak için Bashan vadisinin yukarı kısmında yaşayan Karaçay- Malkar soylarından Orusbiylerin köylerine gelen Rus araştırmacı S. Davidoviç, Dağlı Kabardeyler adını verdiği Karaçay-Malkar halkı için şunları yazmaktadır:

“Dağ Kabardeyleri dilleri, âdetleri ile ovada yaşayan Kabardeylerden tamamen başkadırlar. Milletin temiz kalpliliği, derin zekası, soylarının dağılmasına karşı koyuşları örnek alınacak derecededir. Bu tabiat çocukları ne kadar sağlıklı ve güzel bir millettir.”¹⁵

Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu’nun nüfuz bölgeleri arasında Kuban ırmağını sınır tayin eden 1812 yılı anlaşmasından sonra Rusya topraklarında kalan Karaçay üzerinde Rus baskısı şiddetlendi. 1822 yılında Rus tabiiyetinde oldukları ilan edilen Karaçaylılar buna isyan ettiler. Kafkasya’nın diğer bölgelerini daha önce işgal eden Rusya, nihayet 1828 yılında Karaçay’ı da istila etti. Bunun sonucunda Karaçay bölgesi de Rusya’nın hakimiyeti altına girdi. Karaçaylılar yıllarca bu esarete karşı mücadele ettiler. Karaçaylıların Ruslara karşı çıkardıkları 1835-37, 1845-46, 1853-55 isyanları meşhurdur. 1854 yılında “Kadı Muhammet Hubiy” önderliğinde ayaklanan Karaçaylılar Rusya tarafından zor bastırılmışlardı.

1864 yılında Kafkasya’nın Rusya’nın eline geçmesiyle birlikte, Ruslar her Kafkas kabilesi için ayrı bir idari sistem kurdular. Bu sırada Karaçay-Malkar halkı da ikiye bölündü. Kuban ırmağının yukarı kısmında Elbruz dağı eteklerinde yaşayan bugünkü Karaçaylılar “Kuban Eyaleti”ne, Orusbiy (Bashan), Çegem, Holam, Bızıngı ve Malkar (Çerek) vadilerinde yaşayanlar “Terek Eyaleti”ne bağlandılar. Rusların Kafkasya’yı işgali ile birlikte 1859-1864 yılları arasında yüz binlerce Çerkes, Abaza, Çeçen, Oset ve Dağıstanlı Anadolu topraklarına göç ettirilmişti. Rusların Karaçaylıları da göçe zorlamaları sonucunda Karaçaylılar 1873 yılında tekrar ayaklandılar. Bu ayaklanma da Ruslar tarafından kanlı bir biçimde bastırıldı. Nihayet 1885 ve 1905 yıllarında Karaçay-Malkar halkının bir bölümü Türkiye’ye göç etmek zorunda kaldı.

Dil bilim araştırmaları Karaçay-Malkar Türkçesinin ana çizgileri ile tipik bir Kıpçak Türkçesi olduğunu ortaya koymaktadır. Karaçay-Malkar Türkçesi Türk lehçelerinin Kıpçak kolunun Kafkasya’daki güney bölümünü meydana getirir. Sovyet Türkologlarından A. N. Samoyloviç’in 1922 yılında Petrograd’da yayınlanan Nekotoriye dopolneniya k klassifikatsi turetskih yazıkov (Türk Dillerinin Sınıflandırılmasına Bazı İlaveler) adlı eserindeki Türk lehçeleri sınıflamasına göre, Karaçay-Malkar Türkçesi Türk lehçelerinin z kolunun y bölümünün tav, bol-, kalgan grubuna girer. Buna göre Karaçay-Malkar Türkçesinde eski Türkçe azak/adak yerine ayak, tag (dağ) yerine tav, olmak yerine bolmak, kalan yerine kalgan biçimleri kullanılır. Bunlardan başka, Karaçay-Malkar Türkçesinde ben yerine men biçiminin kullanılması, kelime başında y- sesinin c- sesine dönüşmesi de Kıpçak Türkçesinin özellikleridir.

KAFKASYA VE ÇEVRESİNDEKİ TÜRK TOPLULUKLARI

Karaçay-Malkarlılar dillerini Tav til (dağ dili) ya da Tavça (dağca) biçimlerinde adlandırırılar. Karaçay-Malkar Türkçesi tarihî gelişimi içerisinde iki önemli ağıza ayrılmıştır. Bunlar ilk bakışta sanıldığı gibi Karaçay ve Balkar lehçeleri ya da dilleri değildir. Çünkü Karaçay bölgesinde ve Malkar topraklarının Bashan, Çegem vadilerinde konuşulan dil birbirinden farklı değildir ve Karaçay-Malkar halkının yüzde doksanı tarafından konuşulan bu diyalekt Karaçay-Malkar yazı dilini meydana getirir. İkinci ağız ise Malkar bölgesinin Çerek vadisinde konuşulmaktadır. Holam ve Bızıngı vadilerinde konuşulan dil de Çerek ağzının etkisi altındadır.¹⁶

Karaçay-Malkar'da Toplumsal Yapı

Karaçay-Malkar halkı arasında toplumsal fonksiyonunu 19. yüzyıl sonlarına kadar sürdüren feodal yapı ve sosyal tabakalaşma Karaçay-Malkar'da 17-18. yüzyıllarda gelişmeye başlamıştır. Sosyal tabakaların oluşmasında siyasî, askerî ve ekonomik etkenler önemli derecede rol oynamıştır.

Başlangıçta Karaçay-Malkar'da üç sosyal tabaka vardı:

1. Biy veya Tavbiy (bey)
2. Özden (hür/soylu)
3. Kul (köle-serf)

Biy veya Tavbiy adı verilen beyler Karaçay-Malkar halkının siyasî yapısında söz sahibi olan ve halkı yöneten tabakaydı. Özden adı verilen hür tabakayı oluşturan soylular ise kimi zaman ekonomik açıdan biy'lerden (bey) daha güçlü olsalar bile yönetimde söz sahibi değillerdi ve biylere bağlıydılar. Kul adı verilen köle tabakası hiç bir özgürlüğe ve maddî varlığa sahip değildi. Bunlar alınıp satılabilirdi. Genellikle komşu Kafkas halklarından esir edilen veya satın alınan kişilerden oluşurlardı.

Önceleri biy, özden, kul biçiminde üç gruptan oluşan sosyal tabakalar Karaçay-Malkar halkının çoğalması ve genişlemesi, ekonomik, sosyal ve siyasî yapısındaki değişimler sonucunda birkaç alt bölüme daha ayrıldı.

19. yüzyıl başlarında Karaçay-Malkar'da sosyal tabakalar şu biçimde adlandırılıyordu:

- 1- Biy-Tavbiy (bey)
- 2- Çanka (ikinci derece bey)
- 3- Özden (soylu)
- 4- Kara Özden-Karakişi (ikinci derece soylu)
- 5- Azat (beyin azat ettiği köle)
- 6- Çagar (toprağa bağlı köle)
- 7- Kazak-karavaş (hiçbir özgürlüğü olmayan köle).¹⁷

Karaçay-Malkar'da "biy" adı verilen beylere "aksüyek" de denirdi. Beylerin eşleri ve kızları da "biyçe" adını alırlardı.¹⁸

KAFKASYA VE ÇEVRESİNDEKİ TÜRK TOPLULUKLARI

Karaçay-Malkar beyleri Kabardey prenslerinden aldıkları güç ve destekle kendi halkları üzerindeki otoriteyi sağlıyorlardı. 1709 yılında Çerek vadisindeki Malkar beylerinden Aydabol sülalesi, kendilerine karşı isyan eden halka boyun eğdirmek için o dönemin en güçlü Kabardey Prensi olan Kaytuk oğlu Aslanbek'ten yardım istemişlerdi. Malkar beylerinden Orusbiy soyu Gürcü-Svan beyleriyle kız alıp-vererek ve süt akrabalığı yoluyla akrabalık kurmuşlardı. Gürcü-Svan beylerinden Dadeşkeliyanilerle akrabalık kuran Orusbiyler böylece kendilerini baskı altında tutan Kabardey prenslerinden Hatohşuk ailesine karşı onlardan bir destek sağlamışlardı.¹⁹

Özden tabakası arasında zenginlikleri ile beylere yetişen hatta maddî açıdan onlardan çok daha güçlü olan özden aileler de vardı. Bunlara “baş özden”, “sıylı özden”,

“sırma” adları verilirdi. Bunlar beylere hizmet etmezlerdi. Bunlardan daha aşağı olan özdenler ise “orta özden” ve “töben özden” adlarını alırlardı. Bu özdenler beyin hayvanları için gerekli otu biçirmeye, tarlalarını sürdürüp, buğdayını-arpasını biçirmeye zorunluydular.

“Karakişi” adı verilen tabaka beylere az bağımlı, küçük toprak sahibi köylülerden oluşuyordu. Önceden beylere bağlı olan “Karakişi”ler zamanla beye karşı sorumluluğu olmayan hür tabakayı oluşturmuşlardı. Karakişi tabakası beyin topraklarını işlerdi. Beylerin kendi mülkiyetlerine verdikleri topraklar çocuklarına da miras kalabilir ve aralarında paylaşılırdı. Karakişiler emrinde oldukları beyden ayrılıp bir başka beyin hükmü altına giremezlerdi.²⁰

Bazı kölelerin azat edilmesiyle veya özgürlüklerini bedel ödeyerek satın almalarıyla ortaya çıkan “azat” tabakası özden ve karakişilerden biraz daha aşağı sınıfı teşkil ediyordu. Azatlar beylere daha çok saygı göstermek zorundaydılar.²¹

Karaçay-Malkar'da “kul” adı verilen köle tabakası kendi içinde casakçı, çagar, ülgülü kul, başsız kul, kazak, karavaş gibi bir takım bölümlere ayrılıyordu.

Casakçı, toprak sahibi olan ve tarlası, otağı için beye vergi ödeyen sınıftı.

Çagar, beye iyi hizmet ettiği için mükafat olarak ondan toprak alarak geçinen köle sınıfıydı. Bunlar beyin her türlü işini gören, ayrıca kendi yetiştirdiği ürünün yarısını beye veren tabakaydı.

Karaçay-Malkar'da çagar ve kul adı verilen köle tabakası içinde, özden ve karakişi adı verilen daha üst tabakadakilerden daha çok serveti, malı-mülkü olan aileler bile vardı. 1867'de köleler azat edildiğinde bunlar kendi malları ile toprak satın almışlar, içlerinde beylerden daha çok toprağa sahip olanlar bile çıkmıştı.²²

Köleler köyün idarî işlerine karışamazlardı. Karaçay-Malkar toplumunu ilgilendiren olaylarda köle tabakasının söz hakkı yoktu.

Kazak ve karavaşlar mülk sahibi olamayan ve beye hizmet ederek yaşayan en alt derecedeki kölelerdi. Bunların evlenmesine, aile kurmalarına izin verilmezdi. Erkek kölelere kazak, kadın kölelere karavaş adı verilirdi. Beyin evinde en kötü ve ağır işleri bunlar yaparlardı. Kazak ve karavaşlar beyin topraklarında da çalışırlar ve başka beylere satılmazlardı. Bunlar esir edilen ya da satın alınan kimselerden oluşurlardı ve çoğunlukla

KAFKASYA VE ÇEVRESİNDEKİ TÜRK TOPLULUKLARI

başka milletlerden gelirlerdi. Beyler bunları istedikleri zaman satabilir veya öldürebilirdi.

Kazak kelimesi “yalnız, evsiz, güçsüz” anlamına gelirdi. Kazaklara beyleri toprak verebilir ve onlar da o toprağı işleyebilirlerdi. Gerek ev işlerinde, gerekse tarla işlerinde kazaklar beyin her sözünü yerine getirmek zorundaydılar. Kazaklar beyin bir eşyası veya malı yerindeydiler. Bir kazağı öldüren beye bu yüzden ceza verilmezdi. Karavaşların da hiçbir hakları yoktu. Bunlar parayla satın alınırdı. Beylerin ev işlerini gören Karavaşların evlenmesine izin verilmezdi. Kazakların kızlarını beyler satabilirlerdi.²³

Karaçay-Malkar’da sosyal tabakalar arasındaki eşitsizliğin sonucunda toplumda belirlemeye başlayan huzursuzluklar ve karışıklıklar 1851 yılında bir çatışmaya dönüştü ve Karaçay’ın Hurzuk bölgesinde kölelerle beyler ve soylular arasında büyük bir savaş oldu.²⁴ 1840 ve 1855 yıllarında Çegem ve Holam’da köylüler beylere verdikleri verginin çokluğu yüzünden ayaklandılar. 1862 yılında da Girhojan’da köylüler ayaklanarak artık beylere kölelik etmeyeceklerini bildirdiler.²⁵ Malkar bölgesindeki ayaklanmalar sonucunda pek çok köylü ailesi Çeçen ve Dağıstan bölgelerine kaçıp yerleştiler.²⁶

Rusya hükümetinin kararıyla 1867 yılında Malkar’da, 1868 yılında da Karaçay’da köleliğe son verildi. Ancak toprağına bağlı köylülerin ve daha alt tabakalardaki kölelerin özgür olabilmeleri için beylerine bedel ödemeleri gerekiyordu. Bu bedele Karaçay-Malkar dilinde “culuv”, özgür olabilmek için bedel ödeme işine de “baş culgan” adı veriliyordu. Kölelerin azat olabilmek için “culuv” adı verilen bir bedel ödemeleri geleneğı eski Türk toplumlarında da görülen bir uygulamaydı. Göktürk ve Uygurlar buna “yuluğ” adını veriyorlardı.

Karaçay-Malkar geleneksel hukukunun temelini oluşturan en önemli unsur, kökleri eski Türk kavimlerine ve Kafkas halklarına dayanan ve Karaçay-Malkar halkının “dağılı” kültürüne kaynak olan gelenekler, törelerdi. Karaçay-Malkarlılar toplumsal sorunlarını geleneksel hukuk kurallarına göre çözümlüyorlardı.

18. yüzyıl sonlarından itibaren Karaçay-Malkar’da İslamiyet’in yayılmaya başlamasıyla birlikte şeriat hükümleri de toplumsal sorunların çözümünde rol oynamaya başladı.

Karaçay-Malkar Rusların hâkimiyetine girdikten sonra cinayet gibi önemli suçlar Rus hukukunun hükümlerine göre cezalandırılmaya başlandı. Ancak yine de Karaçay-Malkar’da törelere dayalı geleneksel hukuk her zaman için halk arasında en güvenilir çözüm yolu sayıldı.

1807-1808 yıllarında Kafkasya’da bulunan Klaproth Karaçaylıların geleneksel hukukları ile ilgili pek çok bilgi bırakmıştı. Klaproth’un notlarından anlaşıldığına göre 19. yüzyıl başlarında Karaçay’da hukukun henüz törelere dayalı olma özelliğini kaybetmediğı ve şeriata dayalı hukukun Karaçay’a girmediğı görülmektedir.

19. yüzyıl başlarında Karaçay’da kan davaları çok uzun süre devam ederdi. Karaçaylılar böylece ölenlerin ruhlarını rahatlattıklarını düşünürlerdi. Ender de olsa, bazen bir biy (bey) düşman aileleri barıştırmaya çalışırdı. O zaman köyde büyük bir ziyafet verilir ve koyunlar-öküzler kurban edilirdi.

Kan davasını sürdürecekt kimse kalmamışsa veya taraflardan biri devam ettirmeye korkuyorsa, yaklaşık 600 ruble tutarında para veya mal ödenerek kan davası sonuçlandırılmaya çalışılırdı. Buna Karaçay-Malkar dilinde “kan bagası” denirdi. Eğer

KAFKASYA VE ÇEVRESİNDEKİ TÜRK TOPLULUKLARI

cinayet istenmeden işlenmişse tarafları barıştırma ihtimali daha yüksek olurdu.²⁷

19. yüzyıl başlarında Karaçay'da, babasına karşı gelen bir evlat, bütün uyarılara rağmen bu tutumunu değiştirmese cami kapısına getirilir, burada bütün köy halkı toplanıp ona öğütler verirlerdi. Eğer yine düzelmezse, ailesi ona geçimini sağlayacak bazı eşya ve mallar verir ve evden kovardı. Çocuk bir daha baba evine dönemezdi.²⁸

Karaçay-Malkarlılar verilen sözü tutmaya, yeminlerine sadık olmaya çok dikkat ederlerdi. 19. yüzyıl başlarında, yemininden dönen bir Karaçay-Malkarlı köy halkına 5 veya 10 dışı koyun ödemek zorundaydı.²⁹

Bir "biy" in (beyin) karısından başka, kölelerinin birinden de bir çocuğu olursa, bu çocuğa Tuma (melez) ya da Çanka adı verilir. Bunlar genellikle biyin (beyin) nikahlı karısından doğan çocuklarla aynı haklara sahip olurlardı.³⁰

Karaçay-Malkar geleneklerine göre aynı soydan (tukumdan) gelenler ve yedi kuşak ötesine kadar birbirleriyle akraba olanlar evlenemezlerdi. Süt kardeşlik yoluyla akraba olanlara ve kardeş sayılan soylara bile kız verilmez ve alınmazdı. Bu âdetleri bozanlar köy meydanında siyah bir direğe (kara bagana) bağlanır veya eşeğe bindirilip köyün içinde gezdirilirdi. Bu cezaya "eşek bediş" adı verilir.

Gelenekleri bozanlara mal cezası da verilir. Suçluların bakır kazan, hayvan gibi cezalar ödemesi istenirdi. Âdetlere karşı ters davrananlar köyden kovulurdu.³¹

Eski Karaçay-Malkar geleneksel hukukunda, bir adam öldüren katil hileyle ya da zorla, öldürdüğü kişinin annesinin veya o sülaleden bir yaşlı kadının memesini emdiğinde affedilmek zorundaydı. Böyle bir durumda artık kan davası yürütülemezdi ve öldürülen için "Kan Bagası" ödenmezdi. Ayrıca katil öldürülenin annesinin memesini emdiği için Karaçay-Malkar geleneklerine göre o sülalenin süt çocuğu (emçek ulan) sayılırdı.³²

Bir cinayet suçu işlendiğinde taraflar arasında kan davasının sürmemesi ve "Kan Bagası" ödenmemesi için, katil başından kalpağı çıkarılıp, beyaz bir kefen giyip öldürdüğü adamın annesinin, babasının veya akrabalarının önüne diz çöküp sürünerek gider ve af dilerdi. Onlar da affettiklerini göstermek için katilin saçına ve sakalına kama ile dokunurlardı.

Rus hâkimiyetine kadar Karaçay-Malkar'da hukukî sorunlar geleneklere göre, "töre" adı verilen mahkemelerde çözülmüyordu. Töre'nin üyeleri "aksakal" adı verilen yaşlılardan oluşurdu. Töre'deki aksakalların sayısı 4-7 arasında değişirdi.³³

Karaçay-Malkar'da Töre, hükümlerini halkın âdet ve geleneklerine dayanarak verirdi. Toplumun sosyal yapısı değiştikçe Töre bu yeni durumlar için yeni kanunlar çıkarırdı. Böylece halkın eski âdet ve geleneklerinde rastlanmayan yeni bir durum ortaya çıktığında Töre tarafından yeni bir kanun yürürlüğe konurdu.

Karaçay-Malkar halkı arasında İslamiyet'in 18. yüzyıl sonlarından itibaren yayılıp güçlenmesiyle Töreçi adı verilen hakimlerin arasına Kadı da katılmıştı. Töreçileri halk seçerdi. Töreçilerin görevi kanun çıkartmak, toplum hayatını düzenlemek, toplum hayatı ile ilgili emirler vermektir. Töre tamamen bağımsız çalışırdı ve asla taraf tutmazdı. Töre'nin aldığı kararlara en büyük beyler (biyler) dahi karşı çıkamazdı.

KAFKASYA VE ÇEVRESİNDEKİ TÜRK TOPLULUKLARI

Töreçi adı verilen hakimler bey (biy), asilzade (özden), zengin, fakir ayrımı olmadan toplumun içinden seçilen üyelerden oluşurdu. Töre'de yalnızca köleler (kullar) ya da köle soyundan gelenler görev alamazdı. Toplum hayatında bey (biy) soylarının önemi büyük olsa da, Töre'de onların bir etkisi yoktu. Töre'ye akıllı, dürüst, namuslu olarak tanınan insanlar halk tarafından seçilirdi. Bunların âdet ve gelenekleri iyi bilen insanlar olmalarına dikkat edilirdi.³⁴

Karaçay-Malkar halkı yaşadığı sarp dağlık arazide ve derin vadilerde bağımsızlığını, birliğini Halk Töresi'nin gücü sayesinde korumuştur. Halk Töresi'nin koyduğu katı kurallar, geleneklere dayalı kanunlar halkın sosyal yapısının korunmasında baş faktör olmuştur.

1866 yılında Karaçay-Malkar'da hukuk reformu yapıldı. Biylerin (beylerin) ve "Töre" adı verilen geleneksel mahkemenin yerini Rus hükümetinin resmi görevlileri aldılar. Cinayet davalarına Rus kanunlarına göre bakılmaya başlandı. Karı-koca arasındaki sorunlar ise yine şeriat mahkemesinin göreviydi. Şeriat mahkemesi karı-koca boşanmalarına, çocukların evlatlık verilmesi işlerine bakardı.

Geleneksel hukuk Rus hâkimiyetinin sonraki dönemlerinde bile Karaçay-Malkar halkı arasındaki önemini ve değerini korudu. Dağlılar birçok meseleyi Ruslara aksettirmektense kendi aralarında çözmeyi tercih ediyorlardı

Karaçay-Malkar'da üç kuşağın bir arada yaşadığı geniş aile tipine "ullu üyür" adı verilirdi. 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında Karaçay-Malkar'da bu tip geniş ailelerde 25-30 kişi beraber yaşardı.³⁵ Geniş aile tipine genellikle bey (biy) ve asilzade (özden) soyundan gelen ailelerde rastlanırdı. 1867-1868 yıllarında Karaçay-Malkar'da kölelerin azat edilip feodal sistemin son bulmasıyla "ullu üyür" adı verilen geniş ailelerin sayısı da azalmaya başlamıştı.³⁶

"Ullu üyür" denilen geniş ailenin yaşadığı eve "ullu üy" (büyük ev) denirdi. "Ullu üy"de bütün aile bireyleri bir arada yaşardı. Evlenen erkek kardeşler ve erkek çocuklar için "ullu üy" denilen büyük eve bitişik yeni bir ev inşa edilirdi. Tek odadan oluşan ve dışarıdan ayrı kapısı olan bu eve "otov" adı verilirdi. Evlenen çocuklar eşleriyle birlikte kendi "otov"larında yaşarlardı. Evlenmemiş kardeşler anne- babalarıyla birlikte "ullu üy"de kalırlardı.

"Üyür tamada" adı verilen aile reisi evin en yaşlı erkeği olurdu. Karaçay-Malkar'da ataerkil aile düzeni hâkimdi. Çok nadir de olsa, bazen "üyür tamada"nın ölümünden sonra onun karısı evin reisi olurdu. "Üyür tamada"nın karısına "üyür biyçe" (evin hanımı) adı verilirdi. Evdeki bütün kadınlar onun sözünü dinlerlerdi. "Üyür tamada" aile ile ilgili konularda "üyür biyçe" ile ortak karara varır, onun fikrini alırdı. "Üyür biyçe" yaşlandığında, evin büyük gelini onun yerine geçerdi. Ona "ullu apsin" (büyük elti) adı verilirdi. "Üyür tamada" aile içinde âdet ve geleneklerin tam olarak uygulanmasına dikkat ederdi. Kendi soyunun damgasını saklar ve korurdu.³⁷

Karaçay-Malkar'da babanın aile içindeki statüsü son derece güçlüydü. Eski geleneklere göre, bir evlat ailesinin şerefine lekeleyecek bir suç işlediğinde, babası onu evden kovup, cezalandırılması için köyün "töre" adı verilen yaşlılar meclisine verirdi.³⁸

Bir baba çocuklarının evlenme, bir başka yere yerleşme gibi kendi hayatlarıyla ilgili her türlü konuda tek karar sahibiydi. Karaçay-Malkar'da babaya karşı gelmek sülalenin (tukumun) şerefine lekelemek anlamına geldiği için, bu suçu işleyen çocuğu sülale

KAFKASYA VE ÇEVRESİNDEKİ TÜRK TOPLULUKLARI

reddeder ve kendi içinden atardı. Kafkasya halklarında aile içinde babanın veya aile reisinin otoritesi çok güçlüydü. Baba sofradan kalktığına ya da odadan çıkarken herkes ayağa kalkardı.

Karaçay-Malkar aile yapısında kadının statüsü de önemliydi. Anne evin ocağını koruyan, bekleyen kişi olarak şerefli bir yere sahipti. “Üyür biyçe” adı verilen evin hanımı yemek konusunda tek karar sahibiydi. Kızların ve gelinlerin evde hangi işleri yapacaklarını o belirlerdi. “Üyür biyçe” izin vermeden evin küçük gelinleri ve kızları suya bile gidemezlerdi.

Aile yapısının ataerkil karakterine rağmen, Karaçay kadınları Kafkasya halkları arasında sosyal açıdan oldukça hür ve rahattılar. Yıllık yayla göçlerine katıldıkları için ailenin gelir kazanımında her zaman aktif bir rol oynuyorlardı.³⁹

Karaçay-Malkar’da “ullu üyür” adı verilen geniş ailenin dağılması ancak “üyür tamada” adı verilen aile reisinin ölümüyle mümkün olurdu. “Ullu üyür” dağıldığında, evden ayrılan kardeşler ocaktan birer kor parçası ateş alarak kendi evlerinde ilk ateşi onunla yakarlar, böylece baba evine bağlılıklarını bildirirlerdi. Bir baba ocağından ayrılarak yeni evler kuran kardeşlere “bir otdan ayrılganla” (bir ateşten ayrılanlar) denirdi.⁴⁰

“Ullu üyür” denilen geniş aile tipinde ortak mülkiyet düzeni vardı. Bu da “paylaşılan” ve “paylaşılmayan” mülkiyet olarak ikiye ayrılırdı. Paylaşılmayan ortak mülkiyete evler, yaylalar, tarlalar, hayvan ahırları girerdi. Bunlar “ullu üy” denilen büyük evin denetimi altındaydı. Aile dağıldığında paylaşılabilir mallar olarak hayvanlar ve ev eşyaları sayılırdı. Her ne kadar, evin idaresi “üyür tamada” denilen ailenin en yaşlı bireyinde olsa da, evin her ferdi ortak mülkiyette hak sahibiydi. O yüzden evin her üyesi o mülkiyete “atabızdan kalgan mülk” (babamızdan kalan mülk) derdi.⁴¹

Karaçay-Malkar’da yedi kuşağa kadar birbiriyle akraba olanlar ve aynı soydan olanlar evlenemezdi. Eski Türk toplumlarında görülen bu gelenek Adige ve Abhazlar arasında da yerleşmişti. Ancak Dağıstan ve Çeçen-İnguşlar arasında İslamî hükümler ve şeriat izin verdiği için kardeş çocukları arasında bile evliliğe rastlanırdı. Hatta Dağıstanlılar ve Çeçen-İnguşlar arasında kardeş çocuklarının evliliği mutlaka gerekliydi.⁴²

Sovyet Hâkimiyetinden Günümüze Karaçay-Malkar

1918 yılında kurulan Birleşik Kafkasya Cumhuriyeti’nde yer alan Karaçay-Malkarlılar bu cumhuriyetin Sovyetler tarafından yıkılmasından sonra ikiye ayrıldılar. Karaçaylılar 12 Ocak 1922’de kurulan Karaçay-Çerkes özerk bölgesi içinde yer alırken, Malkarlılar da 16 Ocak 1922’de kurulan Kabardin-Balkar Özerk Cumhuriyeti idaresi altına alındılar.⁴³

Bu iki cumhuriyetin kurulması sırasında Sovyetler “böl ve yönet” politikasını uygulamaya dikkat etti. Dil, tarih, kültür ve etnik köken açısından aynı halk olan Karaçay-Malkarlılar sunî bir biçimde ikiye parçalandılar. Sovyetler aynı şekilde kendilerine Adige adını veren Çerkes halkını da üç ayrı özerk cumhuriyet ve bölgeye ayırarak onların da ileride birleşme tehlikesini önlemeyi planladı. Böylece Çerkeslerin iki kabilesi olan Kabardey ve Besleneyler Karaçay-Çerkes özerk bölgesi idaresi altına alınırken, Karaçaylıların bir parçası olan Malkarlılar da Kabardeylerin büyük kısmı ile birleştirilerek kurulan Kabardin-Balkar Özerk Cumhuriyeti’ne bağlandılar. 1926 yılında Karaçaylılara özerklik verilerek Kafkas dağları üzerinde Karaçay Özerk Bölgesi kuruldu.

KAFKASYA VE ÇEVRESİNDEKİ TÜRK TOPLULUKLARI

1943 yılına kadar Sovyet rejimine karşı defalarca ayaklanan Karaçaylılar özellikle 1920-30'lu yıllarda kolektifleştirme hareketine karşı çıkarak kurdukları çetelerle Sovyet ordusuna karşı aylarca Kafkas dağlarında silahlı mücadeleye giriştiler. Sovyetlerin kolektifleştirme hareketleri Kafkasya'nın diğer bölgelerine göre Karaçay'da çok kanlı savaşlarla geçti. Karaçaylılar Sovyet rejimine karşı sürdürdükleri bu silahlı mücadeleler yüzünden Sovyet hükümeti ve özellikle Stalin tarafından "komünist rejimin amansız düşmanları" olarak nitelendiriliyorlardı. İkinci Dünya Savaşı sırasında Kafkas dağlarında ayaklanarak millî direnişe geçen Karaçaylılar kurdukları silahlı çetelerle Sovyet Kızılordusu'nu ve NKVD birliklerini imha ederek Almanların yanında Sovyetler'e karşı savaştılar.

Almanların 1941 yılında Sovyetlere saldırdıkları sırada, Kafkasya'da yaşamakta olan Karaçay- Malkar halkı da Almanlara karşı sempati beslemeye başlamıştı. Bu durumu değerlendiren Sovyet istihbaratı, Sovyet ordusunda görevli Karaçay-Malkarlı subay ve askerleri "güvenilemeyecek düşman unsurlar" sayarak cepheden alıp, Ural bölgesindeki kömür ocaklarına sürmüşlerdi. Sovyetler'in bu davranışı karşısında bir Karaçay süvari alayı silahları ile dağa çıkmıştı.⁴⁴ Böylece Almanlar henüz Kafkasya'yı işgal etmeden ve hiç haberleri olmadan Kafkasya'da bir müttefik halk kazanmış oluyordular.

25 Temmuz 1942'de Alman orduları Rostov'u ele geçirip Don ırmağını geçtikten sonra Sovyet ordusuyla Kafkas dağlarının eteklerinde savaşa girdi. Alman ordusunun önünden çekilerek Kafkas dağlarına sığınmaya çalışan Kızılordu birliklerini burada Karaçaylıların silahlı çeteleri karşıladı. Karaçaylılar Sovyet birliklerinin büyük bölümünü imha ettiler.

Sovyetlerin savunma savaşı 1942 yılının Temmuz ayı sonunda Kuban bölgesinde patlak vermişti. Ağustos ortasına kadar devam eden savaşta Alman ordusu adım adım ilerleyerek Ağustos sonunda Terek ırmağına ulaştı. Almanlar, 21 Ağustos 1942'de Kafkas dağlarının en yüksek zirvesi Elbruz dağına (Mingi Tav) Alman bayrağını diktiler. 1942 yılının sonbaharında Alman birliklerinin işgal ettiği Batı Kafkasya'da, bilhassa Karaçay-Malkar'da daha Almanlar gelmeden önce mahallî çeteler Sovyet birliklerinin boşalttığı yerlerde iktidarı ele geçirmişlerdi. Yerli halka dinî ve siyasî hürriyet verdiklerini açıklayan Almanlar bu hareketleri ile yerli halkın sempatisini kazanmışlardı. Camiler yeniden açılmış, kolektif çiftlikler kaldırılmıştı. Alman ordusuna büyük sevgi gösterilerinde bulunan Karaçay-Malkar halkına Almanlar şu imtiyazları verdiler:

- 1- Müstakil millî idare yeniden kurulacak ve din dahil hayatın bütün sahalarında tam bir serbestlik olacak.
- 2- Kolhozların yerine özel mülkiyet düzeni kurulacak.
- 3- Eskiden zorla ikiye ayrılan Karaçaylılar ve Malkarlılar tekrar birleşecek.⁴⁵

Karaçay Özerk Bölgesi'nin başkenti Mikoyan Şahar'da (bugünkü Karaçayevsk) Karaçaylı Macir Koçkarov idareyi ele almış ve gelen Alman birlikleri tarafından belediye başkanı olarak görevlendirilmişti. Bir süre sonra da millî menfaatlerin temsilcisi olarak bir Karaçay Komitesi Kadı Bayramukov başkanlığında teşkil olundu ve geniş yetkilerle donatıldı. Bunlardan biri de kolhozları lağvetme hakkıydı.⁴⁶

Verilen bu imtiyazlar Almanların Karaçay-Malkar halkının güvenini kazanmasını sağladı. Bu sırada görmüş geçirmiş yaşlı Karaçaylılar Almanlara bu kadar güvenmenin iyi sonuç vermeyeceğini, daha tedbirli davranmak gerektiğini söylüyorlardı. Ancak yıllardır Sovyet zulmü altında inleyen Karaçay-Malkar halkı üzerinde bu uyarıların fazla etkisi olmadı.

KAFKASYA VE ÇEVRESİNDEKİ TÜRK TOPLULUKLARI

Silahlı birlikler oluşturan Karaçay-Malkarlılar Sovyet ordusuna karşı amansız bir savaşa girişmişlerdi. Bu savaşlar sırasında Kafkasya'da bulunan Alman gazetecisi Erich Kern o günleri şöyle anlatmaktaydı:

“Bilhassa yerli İslam unsurları ile aramız iyi. Her tarafta gönüllü süvari birlikleri kuruluyor. Peygamberin yeşil savaş bayrağı dalgalanıyor. Bir dostluk havası esiyor. Burada Müslüman halk müthiş bir komünist düşmanı. Ben kasabaya girerken Karaçaylılardan oluşan bir süvari taburu, güle oynaya dağdaki hizmetlerine gidiyordu. Uzun boylu, tunç yüzlü güzel delikanlılar eyer üzerinde kalıp gibi duruyorlar...”

Kafkas halkları arasında devlet planlaması ve kontrolüne bağlı olmaya karşı güçlü bir direniş mevcuttu. Alman askerleri Karaçaylılarda eski çağlarda çok şerefli bir meslek olan ve işine engel olmaya kalkan her düzene karşı kendini müdafaa eden haydutluğa bile şahit olmuşlardı.⁴⁷ Kafkasyalılar bunlara “abrek” adını veriyorlardı.

Yerli halka eğitim ve kültür işlerinde, hükümette ve bölgenin yönetiminde önemli derecede özerklik verilmişti. Dinî özgürlük Almanlar tarafından tekrar geri getirilmişti. Bu davranış yıllardan beri amansız Sovyet din karşıtı baskılara maruz kalan Müslüman halkın sevinciyle karşılanmıştı. Okullar mahallî yöneticilerin yönetimine bırakılmıştı.

Alman yöneticileri Kafkaslar'daki zirai reformların başarılması işini çok sıkı tutuyorlardı. Bir yıl içinde kolhozların yüzde kırkı ziraat kooperatiflerine dönüştürülmüştü. Gerçekte Kafkasya'nın pek çok bölgesinde köylüler daha Almanlar gelmeden önce, nefret edilen Sovyet kolektif çiftliklerini dağıtmış ve toprak, hayvan ve tarım âletlerini halka paylaşmıştı. Almanlar Kafkaslar'da, işgal ettikleri diğer bölgelerin aksine halktan zorla asker toplama uygulamasını kaldırmışlar ve tamamen gönüllülerden oluşan birlikler kurmaya başlamışlardı.⁴⁸

Bolşeviklerden temizlenen Karaçay-Malkar, Kabardey, Adigey ve Osetya bölgelerindeki halklar eski Birleşik Kafkasya Cumhuriyeti'ni yeniden kurmak üzere Alman komutanlığına başvurdular. Ancak Almanlar bu başvuruları sürekli olarak oyaladılar. Almanların Kafkasya'yı bir sömürge olarak kullanmak istedikleri ve buradaki bölgelere Alman Nazi komiserlerinin çoktan atanmış olduğu daha sonra öğrenildi.⁴⁹

1942 yılı sonlarında Alman ordusunun Rusya'da yenilgiye uğratılması sonunda, Almanlar Kafkasya'dan çekilmek zorunda kaldılar. Bu sırada Adige-Kabardey, Karaçay-Malkar ve Osetlerden oluşan onbeş bin kişilik bir mülteci kafilesi de Alman ordusu ile birlikte Kafkasya'yı terk etti.⁵⁰

Almanlar Kafkasya'dan çekildikten sonra Sovyet halkı arasında Sovyet aleyhtarı partizan güçleri örgütlemeyi başaramadılar. Anti-partizan faaliyetler tamamen Kafkaslar'daki yerli halkın elindeydi. Pek çok Kafkas Millî Askerî Birlikleri Alman ordusunun hizmetine girdi ve Sovyetlere karşı savaştı. Alman ordularının lojistik desteği ekonomik yönden fakir olan bu bölgede yerli halkın gönüllüleri tarafından sağlandı. Yerli halktan oluşan Sovyet aleyhtarı birlikler Alman ordusu Kafkasya'dan geri çekildikten sonra bile, ilerleyen Sovyet birliklerine karşı daha uzun süre savaştılar.⁵¹

Almanlar Kafkasya'dan çekilir çekilmez, 15 Ocak 1943'te Kızılordu Karaçay'a büyük bir saldırı başlattı. Silahlı çeteler Kafkas dağlarında tank, top ve uçaklarla saldıran Kızıl Ordu'ya karşı mücadele ediyorlardı. Bütün Karaçay köyleri ağır bombardımanla yerle bir

KAFKASYA VE ÇEVRESİNDEKİ TÜRK TOPLULUKLARI

edildi. Sovyetler bütün güçlerine rağmen silahlı Karaçay-Malkar çetelerini yok edemiyorlardı. Sovyet hükümeti bunun üzerine daha kesin bir sonuç elde edebileceği bir yönetime başvurdu. 12 Ekim 1943'te Sovyetler Birliği Yüksek Sovyet Prezidyumu'nun aldığı bir kararla Karaçay halkı 2 Kasım 1943 tarihinde topyekûn sürgüne gönderildi. Aynı karar 1944 yılı Şubat ve Mart aylarında Çeçen-İnguşlara ve Malkarlılara da uygulandı.

Almanların Kafkasya'dan çekilmesinden sonra Stalin'in sürgününe maruz kalan halklar ya Almanlarla en fazla işbirliği yapmış olanlar ya da en az direnmiş olanlardı. Almanlar hiçbir zaman Çeçen-İnguş bölgesini işgal etmemiş oldukları halde Çeçen-İnguşlar da sürüldüler. Buna karşılık, biraz çekingen olmakla birlikte işgalcilerle işbirliği yapan Çerkesler sürülmemişlerdi. Sovyetler'in asıl hiddetini ise rejime ve devlete karşı açıkça ayaklanarak Sovyetlere ağır kayıplar verdiren Karaçay- Malkarlılar çekmişlerdi. Bunun sonucunda Kafkasya'dan ilk önce Karaçaylılar sürülmüşlerdir. Bu eşit olmayan muamele, Kafkasyalı mülteciler tarafından Stalin'in bir Türk boyu olan Karaçay-Malkarlılara ve evvelden haklarında kötü anıları olan Çeçen-İnguşlara karşı özel bir düşmanlığı olduğu, buna karşılık Çerkeslere husumeti olmadığı şeklinde yorumlanmıştır.⁵² Osetlerin de Stalin tarafından hiçbir kötü davranışa maruz kalmamış olmalarının sebebi Stalin'in de Oset kökenli olmasıdır (Bir çok kaynakta Stalin yanlış olarak Gürcü kökenli diye gösterilir).

Karaçaylılar sürgüne gönderildikten sonra toprakları Gürcüler ve Çerkesler arasında paylaştırıldı. Özerk bölge sınırları yeniden çizildi. Karaçaylıların bir daha asla Kafkasya'ya dönmececekleri düşünülerek yer adları bile değiştirildi.

14 yıl boyunca Kafkasya'dan uzakta sürgünde yaşayan Karaçay halkı Stalin'in ölümünden sonra 1957 yılında Kruşçev tarafından affedilerek vatanlarına geri dönmelerine izin verildi. Karaçay halkının bir kısmı Kırgızistan, Kazakistan ve Özbekistan'daki sürgün yerlerinde kalırken büyük çoğunluğu Kafkasya'ya geri döndü. Ancak bu geri dönüş çözülmesi güç sosyal, siyasî, ekonomik ve etnik problemleri de beraberinde getirdi. Kafkasya'ya dönen Karaçaylıların ekonomik ve manevi durumları çok kötü şartlardaydı. Sürgün sonrasında Gürcü-Svanların ve Çerkeslerin talanına uğrayan eski Karaçay köylerinde tek bir sağlam ev bırakılmamıştı.⁵³

Sürgün öncesinde özerk bölge statüsünde olan Karaçay'ın özerkliği geri verilmedi ve 1922 yılında olduğu gibi Karaçay bölgesi Çerkes ve Abazalarla birleştirilerek yeniden Karaçay-Çerkes özerk bölgesi kuruldu. Özerk bölgenin kurulmasıyla birlikte Karaçaylılar ile Çerkes-Abaza, Rus-Kazak etnik grupları arasında etnik ve siyasî problemler yeniden ortaya çıkmaya başladı.

Karaçay halkı sürgünden döndüğü halde Sovyet hükümeti tarafından itibarı iade edilmemiş ve siyasî hakları geri verilmemişti. Sürgün sonrasında Karaçaylılar otuz yıl boyunca Sovyet resmî belgelerinde hâlâ "vatan haini", "haydut-çeteci" olarak tanımlanıyorlardı. Kimlik kartının ve pasaportunun milliyet hanesinde "Karaçaylı" yazan bir kimsenin devlet kademelerinde yükselmesine imkan yoktu. Kendi özerk bölgelerindeki hiçbir idarî kadroya Karaçaylılar tayin edilmiyordu. 1982 yılında Bölge Parti Komitesi tarafından yayımlanan bir kitapta Karaçaylıların vatan haini oldukları vurgulanarak komünist rejime karşı olan düşmanlık ve sadakatsizlikleri anlatılıyor ve Çerkeslerle Rusların Karaçaylılara karşı tavır almaları isteniyordu.⁵⁴

1976-1982 yılları arasında Karaçay-Çerkes Özerk Bölgesi'nde yayımlanan Rusça "Leninskoye Znamya" gazetesinde Karaçaylıların güvenilmez, rejime karşı, vatan haini bir

KAFKASYA VE ÇEVRESİNDEKİ TÜRK TOPLULUKLARI

halk oldukları konusunda birçok makale yazılarak bölgede yaşayan Çerkes, Abaza ve Rusların bütün Karaçay halkına karşı olumsuz tavır almaları sağlandı. Sovyet basını da Karaçaylıların rejim düşmanı ve vatan haini oldukları hakkında asılsız iddialar yayımlayarak bu propagandaya yardımcı oldu.

Karaçaylılar üzerlerine sürülen bu lekeyi temizlemek ve siyasî haklarını elde edebilmek amacıyla Azret Orus önderliğinde "Camagat" adı verilen siyasî örgütü kurdular. Camagat örgütünün çalışmaları sonucunda Sovyet resmî makamları 12 Ekim 1943 yılında Karaçaylıların sürgüne gönderilmeleri ile ilgili kararın hatalı olduğunu kabul ettiler ve Karaçaylılara atılan iftiraların haksız olduğunu Karaçay halkı sürgünden döndükten ancak 32 yıl sonra, 14 Kasım 1989 tarihinde açıkladılar.

Azret Orus liderliğindeki Camagat örgütü bununla yetinmedi ve Karaçay'ın Çerkes ve Ruslardan ayrılarak müstakil özerk cumhuriyet olması yolunda bir mücadele başlattı. Karaçay Halk Temsilciler Meclisi'nin 17 Kasım 1990'da düzenlediği kongrede Karaçay Cumhuriyeti ilan edildi. Ancak bu karar Sovyet hükümeti tarafından resmen kabul edilmedi. Karaçaylıların bağımsızlık ilan etmeleri yalnızca bölgede yaşayan Çerkes ve Abazalar arasında değil, Rus ve Ukrayna Kazakları arasında da gerginlik yarattı.⁵⁵

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Rusya Federasyonu sınırları içinde kalan Karaçay- Çerkes Özerk Bölgesi'ne özerk cumhuriyet statüsü verilmesi de Karaçaylıların bağımsızlık isteklerini yatıştırmadı.

1992 Ağustos ayı içinde Karaçay Halk Meclisi toplanarak Rusya'dan bağımsızlık kararı aldı. Bağımsız Karaçay Cumhuriyeti'nin meclisini kurma çalışmalarını başlatan Karaçaylılara ilk destek Çeçen Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Cohar Dudayev'den geldi. Karaçay'a gelerek Karaçayevsk şehrinde halk meclisinin toplantısında bir konuşma yapan Dudayev Çeçenlerin her zaman Karaçaylıların yanında olduklarını bildirdi.

Tarih, kültür, etnik köken ve dil açısından Karaçaylıların bir parçası olan Malkarlılar Sovyet döneminde Karaçaylılardan ayrılarak sunî ve uydurma bir etnik isim olan Balkar adıyla Kabardin- Balkar Özerk Cumhuriyeti'ne bağlandılar. 8 Mart 1944'te Karaçaylılar ve Çeçen-İnguşlar gibi Kafkasya'dan sürülen Malkarlılar 1957 yılından itibaren Kafkasya'ya dönerek eski topraklarına yerleştiler. Sürgün sonrasında birçok köyleri ve dağlardaki yaylaları Kabardeylere verilen Malkarlılar bu toprakları geri alamadılar. 1991 yılında kurulan bir komisyon Kabardeyler ile Malkarlılar arasındaki toprak meselesini çözmek için çeşitli çalışmalar yaptılar. Bu komisyonun başkanı olan Ruslan Boziyev Malkarlılara ait olan toprakların tespit edilerek geri verilmesi gerektiğini bildirdi. Ancak komisyonun bu kararı Kabardeyler tarafından kabul edilmedi.

Kabardeylerle Malkarlılar arasındaki etnik gerilimi alevlendiren bir başka konu da Kabardin- Malkar Cumhuriyeti'ne bir cumhurbaşkanı seçilmesi meselesiydi. Malkarlıların bu seçime karşı çıkmasına rağmen Kabardeyler 16 Kasım 1991'de bir kongre düzenleyerek cumhurbaşkanlığı seçimlerini bir oldu-bittiye getirmek istediler. Bu gelişmeler sonucunda 17 Kasım 1991'de toplanan Malkar Halk Temsilcileri Kongresi Kabardey'den ayrılarak Müstakil ve Bağımsız Malkar Cumhuriyeti'nin kurulduğunu ilan ettiler.⁵⁶

Cumhuriyetlerinin sınırlarını 1944 yılında sürgüne gönderilmeden önceki sınırlar olarak ilan eden Malkarlılar Kabardeylerin büyük tepkisi ile karşılaştılar. Kabardeyler 10 Ocak 1992 tarihinde Kabardin-Balkar Cumhuriyeti'nin başkenti Nalçık şehrinde Büyük Kurultay adıyla

KAFKASYA VE ÇEVRESİNDEKİ TÜRK TOPLULUKLARI

bir kurultay düzenlediler. Bu kurultayda Kabardey'den ayrılarak müstakil ve bağımsız bir cumhuriyet kurduklarını ilan eden Malkarlılara bir karış dahi toprak verilmemesi kararlaştırıldı. Kabardey Cumhuriyeti'nin kurulduğunun ilan edildiği kurultayda Kabardey'den Karadeniz'e kadar bütün Çerkeslerin ve Abhaz- Abazaların bir arada hareket edecekleri vurgulanırken Malkarlıların 1863 yılında sahip oldukları sınırlara geri çekilmeleri gerektiği bildirildi.

Kabardeyler Malkar topraklarının yalnızca Kafkas dağları üzerinde bulunduğunu, kuzeydeki verimli düzlüklerin ise kendilerine ait olduğunu ileri sürüyorlardı. Malkarlıların sahip oldukları toprakların sınırlarının 1863 yılında Çarlık Rusyası döneminde tespit edildiğini iddia eden Kabardeyler, Malkarlıların düzlüklerdeki köylerini terk ederek Kafkas dağları üzerindeki topraklarına çekilmelerini istediler. Bu duruma bir çözüm bulmak için Moskova'dan bölgeye gelen bir komisyonun Malkarlıları haklı bulması sonucunda Kabardey Cumhuriyeti Meclis Başkanı Yuri Kalmukov, Malkarlıların dağlara çekilmemeleri durumunda iki halk arasında bir savaşın çıkacağını açıkladı. 1992 Temmuz ayında, sürgün dönüşünde Kabardey toprakları içine kurulmuş olan Cangı Malkar (Novaya Balkarya) adlı köy 500 kadar silahlı Kabardey tarafından basıldı ve kanlı olaylar meydana geldi. Rus güvenlik güçleri çatışmayı zor önlediler. Bu arada Ağustos ayında özel bir ordu kurduklarını ilan eden Kabardeyler bölgedeki gerginliği yine artırdılar. Özel ordularının Malkar köyleri arasındaki bir bölgeye yerleştirileceğini açıklayan Kabardeylere karşılık Malkarlıların bağımsızlık örgütü "Töre" bunu bir savaş sebebi sayacaklarını ilan etti.

Malkarlılar Kabardey'den Karadeniz'e kadar Çerkes (Adige) devleti kurma ideali peşinde olan Kabardeylerin diğer Çerkeslerle siyasî, kültürel ve etnik birlik kurmaları karşısında Karaçaylılar ile siyasî ve etnik birliği oluşturma çalışmalarına girdiler. Bu arada Kabardeylerin baskısı karşısında Çeçenlerin desteğini yanlarında buldular. Bölgelerinin doğusundaki bazı toprakların Osetler tarafından işgal edilmesi üzerine Osetlerle çatışan Malkarlıların yardımına İnguşların koşması Karaçay- Malkarlılar ile Çeçen-İnguşlar arasındaki dayanışmayı güçlendirdi.

Malkar Töre teşkilatının çalışmalarından rahatsız olan Kabardey yönetimi 1996 yılında teşkilatı kapattı ve yöneticilerini tutukladı.

Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti'nde Karaçaylılar ile Çerkes-Abaza-Rus-Kazak etnik grupları arasında henüz etnik savaş yaşanmamakla birlikte, etnik gerilimin ilerde bir çatışmaya sebep olması sürpriz olmayacaktır. Aynı şekilde Kabardin-Balkar Cumhuriyeti'nde de Malkarlılar ile Kabardeyler arasında etnik gerilim kendisini hissettirmektedir.

Günümüzde Rusya Federasyonu'na bağlı Karaçay-Çerkes ve Kabardin-Balkar Özerk Cumhuriyetlerinde yaşamakta olan Karaçay-Malkar Türklerinin 2000 yılı tahmini nüfusu Karaçaylılar için 185.000, Malkarlılar için 118.000 kişidir.

Karaçay-Malkarlılar Kafkasya dışında, 1943-1944 yıllarında sürgüne gönderildikleri Orta Asya'da, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'da yaklaşık 20 bin kişilik bir nüfusa sahiptirler. 1886 ve 1905 yıllarında Türkiye'ye göç eden Karaçay-Malkarlılar da Türkiye'de yaklaşık 20 bin kişidirler. Bunun dışında, Suriye'de Şam civarında 1500, Amerika Birleşik Devletleri'nde de yaklaşık 5 bin Karaçay-Malkarlı yaşamaktadır.

Kumuk Türkleri

KAFKASYA VE ÇEVRESİNDEKİ TÜRK TOPLULUKLARI

Kafkasya'nın doğusunda Hazar Denizi kıyılarında yer alan Dağıstan bölgesinde yaşamakta olan Kumuk Türkleri gerek Dağıstan'ın gerekse bütün Kafkasya'nın siyasî ve kültürel hayatında son derece önemli bir yere sahip olan halklardan biridir.

Fizikî coğrafya bakımından Dağıstan güney (dağlık) ve kuzey (ovalık) olmak üzere iki bölüme ayrılır. Dağıstan'ın büyük bir kısmını içine alan güney bölümü Büyük Kafkas dağlarının doğu kesiminin kuzey eteklerinde uzanır. Kuzeyde ise Hazar düzlüğü veya Terek-Sulak ovası adıyla anılan geniş düzlükler yer alır. Hazar Denizi'ne doğru gittikçe alçalan bu düzlük alüvyonla kaplı bir ovadır. Dağıstan'ın güney ve kuzey bölümleri arasındaki sınır çizgisi Mahaçkala'dan Hasavyurt'a kadar uzanır. Dağıstan'ın bu çizginin güneyinde kalan bölümü dağlık bir bölgeyi kapsar. Bu bölümün İç Dağıstan adıyla anılan kesiminde kuzeybatıdan güneydoğuya doğru pek çok sıradağ uzanır. Dağıstan'ın bu kesiminde Sulak ırmağına karışan Koysu ırmağının Andi, Avar ve Kazikumuk kolları ile Kara Koysu ırmağı vardır. Bu ırmakların yatakları dar ve dik kayalıktır. Bu kesimde dik yamaçlı dağlar arasında derin boğazlara ve dar yaylalara rastlanır. Hazar denizi kıyısı boyunca uzanan genişliği 1.5 ile 30 kilometre arasında değişen Derbent geçidi, tarih boyunca kullanılan ve Kafkasya'yı Azerbaycan'a bağlayan en önemli geçittir. Dağıstan'da bundan başka ortalama 3.000 metre yükseklikte bulunan ve ancak yaz aylarının belirli bir döneminde kullanılabilen Avar, Karayan, Sol ve Mamison geçitleri bulunmaktadır.

Dağıstan'ın Hasavyurt, Babayurt, Kızılyurt, Karabudahkent, Kayakent, Kaytak kasaba ve bölgelerinde yaşamakta olan Kumuk Türklerinden bazı etnik gruplar da Çeçenistan'ın Gudermes ilçesi ile Kuzey Osetya'nın Mozdok ilçelerinde yaşamaktadırlar. Kumuklar arasında şehirleşme oranı %47 olup, büyük bir çoğunluğu Mahaçkala, Buynaks, İzberbaş, Kaspiysk, Kızlar gibi Dağıstan şehirlerinde yerleşmişlerdir. Mahaçkala aynı zamanda Kumukların tarihî merkezidir.⁵⁷

Kumuk Türklerinin tarihî ve etnik kökenleri konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmektedir: Kumuklar arasındaki yaygın inanış onların Kafkasya Hunlarının ve Hazarların ahfadı ve mirasçısı olduklarıdır. Ancak Kumuk tarihi ve dilini inceleyen yabancı araştırmacılar farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. 19. yüzyıl başlarında Kafkasya'da araştırmalar yapan Macar dilbilimcisi Klaproth Kumukları Hazarların torunları olarak kabul etmekle birlikte, Vambery ve W. Barthold gibi bilim adamları Kumukların kökenini Kazi-Kumuklar arasında aramışlardır. Kendilerine Lak adını veren, komşu halklar

tarafından Kazi-Kumuk adıyla tanınan bu Dağıstan halkından bazı grupların dağlardan ovalara inerek burada yaşamakta olan Türk boylarına karışıp Türkleştiklerini ve onlara Kumuk adını verdiklerini ileri süren bu bilim adamlarının görüşlerine karşılık, Kumuk Türkçesi üzerine çalışmalarıyla tanınmış olan Bekir Çobanzâde Kumukların Hazarlar zamanında bu bölgeye yerleştiklerine hükmetmenin mümkün olmayacağı ve bunların Karaçay-Malkar ve Kırım Türklerinden ayrılmış bir boy oldukları kanaatine varmaktadır. Onun bu görüşüne katılan ünlü Rus Türkolog A. Samoyloviç de Karaçay-Malkar Türklerinin olduğu gibi, Kumukların da Türklerden önce bölgede yaşayan Kafkasya yerlilerinin Türkleşmesi neticesinde teşekkül eden karışık bir kabile olduğu hakkında N. Y. Marr'ın ileri sürdüğü nazariyeyi kabul etmektedir.⁵⁸

Kumukların tarihleri hakkında kesin bir bilgiye rastlanmamakla birlikte, yaşadıkları ülkenin jeopolitik konumu sebebiyle 7. yüzyıldan itibaren bölgeye hâkim olan Hazar İmparatorluğu sınırları içine alındığı, Kumukların da Kıpçak ve Oğuz boylarının bu sahadaki kaynaşması neticesinde bir Türk boyu olarak teşekkül ettikleri anlaşılmaktadır.⁵⁹ Kafkasya'nın Ruslar

KAFKASYA VE ÇEVRESİNDEKİ TÜRK TOPLULUKLARI

tarafından istilasına kadar olan dönemde Kumuklar Şamhallık ya da Şavhallık adı verilen bir idarî sisteme sahiptiler. Kumuk ülkesini Şamhal (Şavhal) adı verilen ve Altınordu hanlarının soyundan gelen beyler yönetirdi. 15-16. yüzyıllara ait tarih kaynaklarında bu Şamhallığın adı "Tarkov" olarak geçmektedir. 14-19. yüzyıllar arasındaki çeşitli dönemlerde Osmanlı, İran ve Rusya'nın himayesinde kalan Şamhallık feodal bir devlet olarak varlığını sürdürmüştür. 16. yüzyılda Kumuk Şamhallığı Ruslara ve o dönemde Kafkasya'da çok güçlü olan Kabardey prenslerine karşı savaşarak onların doğu Kafkaslar'a yayılmalarını önlemiştir.⁶⁰ Sınırları Derbent'ten Kabardey ülkesine kadar uzanan Kumuk Şamhallığı 1813 yılında Rusya'nın istilasına uğramıştır. 19. yüzyıl ortalarına doğru Kumuklar millî idarelerini kaybetmişler, 1867 yılında Rusya'nın Kafkasya'yı tamamen ele geçirmesiyle de Kumuk Şamhallığı ortadan kaldırılmıştır.

Kumuk bölgesini Kafkasya'da Rusya'ya bağlı olarak kurulan Terskiy ve Dağıstan vilayetlerine bağlayan Rusya İmparatorluğu'na karşı Kumuklar diğer Kafkasya halkları ile birlikte bağımsızlık mücadelesine girişmişlerdi. 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarındaki hareketlere katılarak kendi millî devletlerini kurmak için savaşılmaya devam eden Kumuklar 1918 yılında kurulan Birleşik Kafkasya Cumhuriyeti'nde de en önemli unsurlar arasında yerlerini almışlardı. Bu devletin hükümet başkanlığı, parlamento başkanlığı, dışişleri bakanlığı, içişleri bakanlığı, maliye bakanlığı ve savunma bakanlığı gibi önemli görevlerine Kumuklar getirilmişti.⁶¹ 1920 yılında Bolşeviklerin Rusya'da iktidarı ele geçirecek Sovyetler Birliği'ni kurmalarının ardından Birleşik Kafkasya Cumhuriyeti dağıtılmış ve Kumuklar Sovyetler Birliği'ne bağlı Dağıstan Özerk Cumhuriyeti'ne bağlanmışlardı.

Kumuk Türkçesi Karaçay-Malkar, Karaim ve Kırım Türkçeleriyle birlikte Türk lehçelerinin kuzeybatı Kıpçak grubuna dahildir. Kıpçak grubuna dahil olmakla birlikte Kumukçada Oğuz Türkçesinin özellikleri de önemli ölçüde görülmektedir. Kumuk Türkçesi üç ana diyalekte ayrılmaktadır. Bunlar kuzey (Hasavyurt), orta (Buynaks) ve güney (Haydak) diyalektleridir. Hasavyurt diyalekti Hasavyurt şehri ile Aksay, Endirey, Kostek, Şamhalyangıyurt, Babayurt, Hamamatyurt, Botayurt gibi yerleşim yerlerinde kullanılmaktadır. Buynaks diyalekti eski adı Temirhan Şura olan Boynak kentinde ve Kâfirkumuk, Halimbekavul, Atlanavul, Nijniy Kazanişçe, Buglen, Nijniy Cengutay, Kapçığay, Erpeli gibi yerleşim yerlerinde konuşulmaktadır. Haydak diyalekti ise Derbend çevresinde Macalis, Kayakent, Yangıkent, Başlıkent gibi yerleşim yerlerinde kullanılmaktadır.

Kumuk yazı dili daha çok Hasavyurt diyalektine dayanmaktadır.⁶² Kumuk Türkçesi Avar, Lezgi, Lak, Dargı, Çeçen-İnguş gibi Türk kökenli olmayan ve her biri farklı dillerde konuşan çeşitli Kafkasya halkları arasında ortak anlaşma dili olarak yüzyıllar boyunca kullanılmıştır. 1918 yılında kurulan ve Karadeniz'den Hazar Denizi'ne kadar bütün Kafkasya halklarını içine alan Birleşik Kafkasya Cumhuriyeti'nin resmî dili olarak da Kumuk Türkçesi kabul edilmiştir. Bu cumhuriyetin Sovyetler tarafından ortadan kaldırılmasının ardından Dağıstan bölgesinde kurulan Dağıstan Özerk Cumhuriyeti'nin resmî dili olarak yine Kumuk Türkçesi kabul edilmiştir.⁶³

Kumuk Türklerinde Sosyal Yapı

Dağıstan'da Kumuk beylerine Şamhal ya da Şavhal adı verilirdi. Şamhallık soya bağlıydı ve o soydan gelmeyen kimse ekonomik ve siyasî açıdan ne kadar güçlü olursa olsun Şamhal olamazdı. Şamhal'dan sonra Kırımşamhal (Kırımşavhal) adlı ikinci derecede bir bey vardı. Asıl Şamhal vakitsiz ölürse yerine o geçirdi. Kumuk beyleri Karakaytak ve Gazi

KAFKASYA VE ÇEVRESİNDEKİ TÜRK TOPLULUKLARI

Kumuk (Lak) beylerine kız verip, onlardan kız alırlardı. Şamhal adı verilen Kumuk beyleri ne kadar mal ve itibar sahibi olsalar da daha alt tabakalara kız vermezler ama onlardan kız alırlardı. Ancak bu kızlardan doğanlara beylik hakkı verilmezdi ve onlara “çanka” denirdi.⁶⁴

Dağıstan’da bey ve hanların altındaki halk tabakası üç gruba ayrılmıştı:

- 1- Özden
- 2- Raiat
- 3- Kul

Özdenler aşağı yukarı nüfusun %90’ını teşkil eden ve memleketin gerçek sahibi olan hür halk tabakasıydı. Bunlar beylerin topraklarını işleyen ve karşılığında ürünün bir kısmını alan köylülerden oluşuyordu.

Raiatlar Han tarafından bir beyin veya ruhban sınıfından birinin emrine tahsis edilen ve bir yerden bir yere gitme hakları olmayan köylülerdi.

Kullar savaşta esir edilenler ya da satın alınanlarla onların evlatlarının teşkil ettiği tabakaydı. Bunların hepsi para veya ürün şeklinde bir kira ödedikleri veya zorla çalıştırıldıkları veya bir hizmetçi olarak hizmet ettikleri feodal asilzadelere bağımlıydılar.

Dağıstan’da bey tabakasından olanlardan yalnız fiilen iş başında bulunanların imtiyazları vardı. Özdenler ise memleket işlerinde oy sahibiydiler ve han-bey soyundan gelenlerin bunlara üstün bir tarafları yoktu. İş başında olanların dışında bütün beyler de halkla beraber halkın içinde yaşarlardı.

Özden olmak için vatanda doğmuş ve yer değiştirmemiş olmak lazımdı. Bu üç sınıftan başka herhangi bir sebeple doğduğu yeri terk ederek başka bölgelere gidip yerleşenlere “aparek” denirdi. Aparekler yerleştikleri bölgelerdeki özdenler kadar söz hakkına sahip olamazlardı.

Köleler amme işlerinde söz sahibi değillerdi. Bir kölenin evlatları da köle sayılırdı. Bu sebeple hanların sahip oldukları köle köyleri vardı. Hanlar memurları vasıtasıyla buraları idare ederlerdi.⁶⁵

Kumuklar arasında geleneksel hukuk kuralları yüzyıllar boyunca geçerliliğini korumuştur. Bir meselenin ya da hukukî bir davanın halledilmesi için Aksay ve Endirey köyünün yaşlıları Yamansuv ırmağının kenarında toplanırlar ve meseleyi burada tartışırlardı. Tartışmaların neticesinde bu ve benzeri davaların halledilmesi için kesin ve sürekli bir çözüm yolu bulduklarında, bu Kumuklar arasında “âdet” olarak kabul edilirdi.

Karaçay-Malkar’da olduğu gibi Kumuklar arasında da cinayet, tecavüz, hırsızlık gibi suçlara “töre” adı verilen mahkeme bakardı. Töre’nin verdiği cezalara halkın uyma mecburiyeti vardı. Ancak Töre’nin verdiği kararlara halk itiraz edebiliyor ve “aksakallar” adı verilen yaşlılar meclisine başvurabiliyordu. Bu durumda yaşlılar meclisi Töre’nin kararını geçersiz kılabilirdi.

Sovyet Hâkimiyetinden Günümüze Kumuk Türkleri

KAFKASYA VE ÇEVRESİNDEKİ TÜRK TOPLULUKLARI

Etnik yapı açısından Kafkasya'nın en karmaşık bölgesi olan Dağıstan'da değişik dil ve lehçelerde konuşan otuzdan fazla etnik grup yaşamaktadır. Sovyetler Birliği döneminde bu etnik grupların sayısı konuştukları lehçelerin birleştirilmesiyle ona indirilmiştir. Dağıstan'daki bu on etnik grubun genel nüfusa oranları şu şekildedir:

Avar %27.2, Dargı %15.6, Kumuk %12.9, Lezgi %11.3, Lak %5.1, Tabasaran %4.3, Nogay %1.6, Rutul %0.8, Agul %0.8, Tsahur %0.3.

Tarih boyunca birlik ve beraberlik içinde oldukları gözlemlenen Dağıstan halkları Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte etnik çatışma tehlikesinin içine girmiştir. Etnik gruplar arasındaki gerilim sebebi ise Sovyetler Birliği döneminde Moskova'nın Dağıstan'da uyguladığı yanlış göç ve toprak politikasıdır.

8. yüzyıldan itibaren İslamiyet'in güçlü bir biçimde kök saldığı Dağıstan'da günümüzde de Nakşibendi tarikatı üyelerinin etkin oldukları görülmektedir.

Dağıstan'da Müslümanların oranı yüzde 92, Hıristiyanlar yüzde 5, Yahudiler ise yüzde 3'tür. Müslüman nüfusun yüzde 97'si sünî, yüzde 3'ü Şiidir.⁶⁶ Şiiler Azerbaycan'dan göç ederek Derbend şehrine yerleşen Azeriler ile Lezgilerin küçük bir kısmını oluşturan Miskince köyü ahalisinden meydana gelmektedir.

Kafkasya'da Sovyet iktidarının kurulmasıyla birlikte Kumuk Türkleri de diğer Kafkasya halkları gibi Sovyet hükümetinin etnik politika ve uygulamalarına hedef olmuştur. Sovyet halkını şekillendirme ve "Sovyet İnsanı" yaratma amacıyla yürütülen siyaset neticesinde Kumuklar da diğer Türk boylarıyla birlikte 1928-1938 yılları arasında iki kez alfabe değişikliğine tâbi tutulmuş, alfabe reformuyla beraber yüzlerce yıllık kültür ve tarihlerinden koparılmışlardır. Bunun neticesinde Kumuklar arasında planlı bir biçimde gelişmeye başlayan halk eğitimi belirli bir zaman için durdu. Dağıstan halkları arasında okur-yazarlık seviyesi en yüksek olan Kumuklar arasında aydın kesim ortadan kaldırılarak halkın eğitim ve kültür seviyesi geriletildi.⁶⁷

Ekilebilir toprakların azlığı ve siyasî gücün demografik büyüme ile birlikte etnik gruplar arasında eşit paylaşılmaması Dağıstan'da etnik hareketlenmeyi kışkırtmakta ve etnik grupların siyasî özerklik talep etmelerine sebep olmaktadır.

Dağıstan'ın güneyindeki dağlık bölgede yaşayan halkların Sovyet döneminde ekonomik ve sosyal sebeplerle Dağıstan'ın kuzeyindeki verimli ovalara göç ettirilmesi ovalarda yaşayan Kumuklarla dağlardan göç eden Avar, Dargı, Lezgiler arasında etnik problem ve çatışmaların ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

1944 yılında Orta Asya'ya sürülen Çeçenlerden, boşalan topraklara Mahaçkala civarındaki köylerde yaşayan 10 bin Kumuk zorla göç ettirildi. Kumukların kendi toprakları ise idarî bir kararname uyarınca Gubin ilçesindeki Avarlara verildi.⁶⁸

1951 yılında Dağıstan ÖSSC ülke dahilinde göç ettirme ve nakil konusunda beş yıllık planı kabul etti. 1952-1957 yılları arasında dağlık bölgedeki 10 bin işletmenin kuzeydeki ovalara yerleştirilmesi düşünüldü. Lezgi, Tabasaran, Rutul ve Agul halklarının bir kısmı Güney Dağıstan'dan Kuzey Dağıstan'a göç ettirildiler ve Kumukların arazisine yerleştirildiler (İbrahimov 1996: 37).

KAFKASYA VE ÇEVRESİNDEKİ TÜRK TOPLULUKLARI

1957 yılında Çeçen-İnguşların sürgün yerlerinden Kafkasya'ya dönmeleriyle birlikte Çeçen-İnguş Özerk Cumhuriyeti'nin yeniden kurulmasıyla, Dağıstan'a verilen 6 bölge Çeçen-İnguş'a iade edildi. Bunun üzerine Güney Dağıstan'dan Avarların bir kısmı kuzeyde Kumukların yaşadığı Hasav Yurt, Kızılyurt, Babayurt bölgelerine göç ettiler. Bu bölgeye aynı zamanda Dargı köyleri de göç etmişti. Sürgünden dönen Çeçenlerin bir kısmı ile birlikte Lak, Avar ve Dargılar da ovalık bölgedeki eski Kumuk köylerine yerleştiler. Böylece ovalar önceden tek etnik grup olan Kumukları barındırırken, karışık etnik grupların bir arada yaşadığı yerler halini aldı. Etnik gruplar arasında yayla, su, otlak konularında çıkan anlaşmazlıklar etnik çatışmaya dönüşmeye başladı.⁶⁹

1960'lı yılların sonunda Güney Dağıstan'daki Lezgi, Avar, Dargı, Tabasaran gibi halklara mensup dağ köylüleri Dağıstan ovalarının ekolojik şartları göz ardı edilerek Kumuk bölgesine yerleştirildiler. 1970'li yıllarda dağ köylülerinin ovalarda yerleşimi önceki yıllara göre nisbeten düşük ölçüde devam etti. Dağıstan'da iç göç sebebiyle dağlar ıssızlaşırken ovalarda nüfus aşırı derecede arttı ve etnik gruplar arasında etnik problem ve çatışmalar baş göstermeye başladı.

1958-1988 yılları arasında dağ köylerinden ovalara göç edenlerin sayısının altı kat artması ovada yaşayan Kumuk ve Nogayların hayat kaynaklarında sıkıntı yarattı. Verimli topraklarda göçmen kasabalarının kurulması bu toprakların verimlilik oranını azalttı. İçme suyu probleminin artmasıyla birlikte, toprakların göçmenler tarafından düzensiz kullanımı sonucunda tuzluluk oranı ve erozyon arttı.

Sistemli bir şekilde devam ettirilen göç hareketleri neticesinde Dağıstan'ın başkenti Mahaçkala'da Avarların ve Dargıların çoğunlukta olması cumhuriyetin politik ve ekonomik yönetiminin de bu halkların mensuplarının ellerinde toplanmasına yol açmıştır. Dargı ve Avarların Kumuk arazilerini işgal etmeleri Kumuklarla Avarlar arasında etnik çatışma tehlikesine yol açmıştır. Bu olay aynı zamanda Avarlar ile Dargıların etno-politik birliğinin oluşmasını sağlamıştır. Laklar da bu etno-politik birliğe girmişlerdir. Böylece Avar, Dargı ve Lakların toplumsal ekonomik çıkarlarının birleşmesi ve cumhuriyetin iktidar mekanizmasının bu üç etnik grubun elinde toplanması bu etno-politik birliğin Dağıstan'da egemen bir tabaka oluşturmasını sağlamıştır.

Bir zamanlar Kuzey Dağıstan ovalarının ve Hazar Denizi kıyılarının hâkim etnik grubu olan Kumuklar 1990'lı yılların başlarında kendi bölgelerinde %22 oranında bir nüfusa sahip azınlık durumuna düştüler. Sovyetler Birliği döneminde yöneticilerin dağlık bölgelerden büyük ölçüde Avar, Lak ve Dargı nüfusunu Kumuk arazilerine yerleştirmeleri Kuzey Dağıstan'ın etnik kompozisyonunda geri dönülmez bir karışıklığa yol açmış ve etnik çatışmalara zemin hazırlamıştır. Ekilebilir arazilerinin yarısını kaybeden Kumuklar şehirlere göç etmek zorunda kalmışlardır. Bugün Dağıstan'ın şehirli nüfusu içinde Kumuklar önemli oranlarda yer almaktadırlar.

Dağıstan halkları arasında Kumukların durumu öteden beri avantajlı görünmektedir. Hazar Denizi kıyısında Kumukların yaşadıkları liman şehirleri endüstrileşmeye çok önceden beri açık olmuşlardır ve Sovyet döneminde Kumuklar devlet endüstrisinde önemli mevkilere gelmişlerdir. Kumuklar Dağıstan halkları arasında şehirleşme oranı en yüksek etnik gruplardan biridir. Buna rağmen güçlü bir etnik kimliğe sahiptirler.

Dağıstan'da mevcut olan bütün sosyal-siyasî kurumlar arasında en önemlisi Kumukların Tenglik örgütüdür. Bu hareket 19 Kasım 1989 tarihinde Kurucu Kongre tarafından

KAFKASYA VE ÇEVRESİNDEKİ TÜRK TOPLULUKLARI

örgütlenmiştir. Tenglik örgütü Azerbaycan Halk Cephesi ile de ilişki içindedir. Kumuk millî hareketinin örgütü Tenglik'in başlıca politik amacı Dağıstan'ın Rusya içinde federal cumhuriyete çevrilmesi ve bu federasyon içinde belli sınırları olan Kumuk Millî Devleti yaratılmasıdır. Kumukların arazi bütünlüğünün elde edilmesi ve korunması için Tenglik Dağıstan'ı halkların eşit hukuklu federasyonu biçiminde kurmayı en geçerli çözüm yolu kabul etmektedir. Örgütün adının Tenglik (Eşitlik) olması da bu görüşü yansıtmaktadır.

Kruşçev döneminde "Kumuk Kardeşler Örgütü" adıyla gizli bir şekilde faaliyet gösteren Kumuklar Tenglik hareketiyle siyasî sahneye çıkarak merkezî ve yerel idarecileri şaşırttılar. Tenglik örgütü şu fikirleri savunuyordu:

- Kumuk halkının bağımsızlığı.
- Türklük ve Müslümanlık şuurunun korunması ve geliştirilmesi.
- Eğitimin millîleştirilerek millî okulların açılması, millî tarih ve millî kültürün korunması ve geliştirilmesi.
- Halkın kullandığı dilin, geleneklerin, göreneklerin korunması ve geliştirilmesi.
- Tabii kaynakların kullanım hakkının bölgede yaşayan insanlara ait olması.
- Çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak için çalışmalar yapılması ve dil birliği, kültür birliği kurulmuş Türk devlet ve milletleriyle iyi ilişkilerde bulunulması.
- Dağıstan'da bulunan çeşitli halkların arasında birliğin kurulması ve halkların kendi gelenek ve göreneklerinin korunmasının sağlanması.⁷⁰

Kumuk halkının ekonomik açıdan geri bırakıldığını ve Dağıstan'ın devlet kademelerinde yeterince temsil edilmediğini ileri süren Tenglik örgütü Dağıstan'ın idarî kadroları arasındaki Avar hakimiyetini eleştirdi. Bunu sonucunda Tenglik örgütü Avarların millî hareketi Şamil örgütünün baş hedefi haline geldi.

1990 yılı Kasım ayında Dağıstan Özerk Cumhuriyeti Halk Temsilcileri Kongresi, Dağıstan'da bir Kumuk Cumhuriyeti oluşturulmasını oyladı, fakat Kumuk temsilcileri vaad edilen özerklik seviyesini yetersiz buldular.

1991 yılı Ekim ayında Tenglik örgütü Kumuk halkını harekete geçirerek, Kumuk nüfusunun yoğun olduğu bölgelerde siyasî-idarî mevkilerde Avarların hâkim pozisyonda olmalarını ve Kumuk topraklarına dağlık bölgelerden Avar, Dargı ve Lak göçmenlerinin getirilip yerleştirilmesini protesto ettiler. Bu protesto hareketi Dağıstan hükümetinin bir Kumuk'u Adalet Bakanı olarak tayin etmesi üzerine yatıştı.⁷¹

Tenglik örgütü Kumuk halkının Ocak 1991 ve Mart 1992 tarihli Olağanüstü Kongrelerinin yapılmasına öncülük etti. İlk kongrede Kumuk halkının kendi kaderini kendisinin belirlemesi hakkında bir "Beyanname" kabul edildi. İkinci kongrede ise Dağıstan ve Rusya içinde bir Kumuk Özerk Bölgesi oluşturma konusunda referandum yapılmasına karar verildi. Ağustos 1992'de Tenglik tarafından gerçekleştirilen kamuoyu yoklamasında Kumuk Türkleri Dağıstan ve Rusya içinde Kumuk Özerk Bölgesi oluşturulmasını ve Kumuk halkının millî egemenliğinin ilan edilmesini desteklediler. Tenglik Ekim 1992 tarihinde toplanan Dağıstan Halklarının Kongresi'nin düzenleyicisi oldu ve bu kongrede Dağıstan Halkları Kurultayı oluşturuldu.⁷²

KAFKASYA VE ÇEVRESİNDEKİ TÜRK TOPLULUKLARI

1994 yılında Tenglik örgütüne alternatif olarak Kumuk Millî Kongresi adlı bir örgüt daha kuruldu. Kumuk Millî Kongresi Tenglik örgütüne nazaran daha az radikal yapıdaydı ve Dağıstan hükümeti tarafından Tenglik örgütü içindeki radikalleri dengeleyici bir unsur olarak görülüyordu.

Tenglik örgütü 24 Ağustos 1996 tarihinde Dağıstan'ın başkenti Mahaçkale'de 4. Kumuk Halk Hareketi Kurultayı'nı düzenledi ve bu kurultayda şu kararlar alındı:

- 1- Kumuk Halk Hareketi, bundan sonraki faaliyetlerinde, Dağıstan Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu'nun devlet kurumlarının reorganizasyonunun devamı dolayısıyla, politik, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda halkların kendi kendini yönetmesi doğrultusunda Dağıstan ve Rusya Federasyonu'nun birliği prensibini bozmadan gerçekleştirmek, Kumuk ve diğer halkların kendi kaderini tayin etme hakkını savunan bütün parti, hareket ve toplum liderleriyle işbirliği yapmak gibi sorunların çözülmesine dikkat gösterecek.
- 2- Rusya Federasyonu hükümetinin "Türk Halklarını Kalkındırma" kararına ilişkin 1997 yılından 2010 yılına kadarki sürede, Kumuk halkının sosyo-ekonomik gelişmesi hakkında devlet desteği programının yürürlüğe girmesi için özel komisyon kurulacak.
- 3- Kumuk Halk Hareketi'nin Millî Meclisi'ne Rusya Federasyonu hükümetine yönelik özel bildiri hazırlama görevi verilecek ve zorla göç ettirilmiş Kumuk köylülerinin sorunlarının çözümü için 7 kişilik bir delegasyon Moskova'ya gönderilecek.
- 4- Rusya Federasyonu hükümetinden Tarkin, Kiyahulay ve Alburuken köylerinin yeniden kurulması istenecek ve bu köylerin sakinlerine "zorla göç ettirilmiş halk" statüsünün verilmesi sağlanacak.
- 5- Uluslararası Kumuk Üniversitesi'nin açılabilmesi için Rusya Federasyonu'ndan mali destek istenecek.
- 6- Dağıstan Cumhuriyeti'nin idarî sınırları dışında, özellikle Çeçenistan ve Kuzey Osetya'da yaşamakta olan Kumukların problemlerini çözmek.

Dağıstan'daki komünist kökenli resmî iktidara muhalif olan Tenglik hareketi Dağıstan'da ve Kafkasya'da önemli bir siyasî hareket halini almıştır. Gerek Dağıstan yönetimi, gerekse Moskova yönetimi Tenglik örgütünün faaliyetlerini engellemek için Kumukları bölücü hareketleri desteklemekte ve Kumuklar arasında farklı teşkilat ve partilerin güçlenmesini teşvik etmektedir.

Kumuklar ile Laklar arasında son yıllarda gittikçe artan bir etnik gerilim mevcuttur. Kumuklar ile Laklar arasındaki etnik gerilim ve huzursuzluklar 1992 yılında Kumuk bölgesinin Novolakski'den göç ettirilen Laklara tahsis edilmesiyle başladı. Lakların Kumukların sahip olduğundan daha fazla miktarda toprak talep etmeleri Kumukların hiddetini artırdı. 1992 yılı Temmuz ayında küçük bir grup Lak Novolakski bölgesinden Kumuk topraklarına, Mahaçkala'nın kuzeyine yerleştirdiklerinde Kumuklar bölgenin çevresini silahlı muhafızlarla korumaya aldılar. Gerginlik Lak ve Kumuk ileri gelenlerinin ve dinî liderlerin, Novolakski bölgesinden gelen ilk grup Lakları geri dönmeye ikna etmeleriyle yatıştı. Kumuklar ile bölgelerine göç ettirilerek yerleştirilen Avar, Dargı ve Laklar arasındaki etnik gerilimin ileride kanlı çatışmalara dönüşme tehlikesi her zaman mevcuttur. Kafkasya tarihinde ve kültüründe mühim rol oynamış olan Kumuk Türkleri günümüzde de Dağıstan toplumları arasındaki önemli konumlarını korumaktadırlar.

KAFKASYA VE ÇEVRESİNDEKİ TÜRK TOPLULUKLARI

Nogay Tatarları

Etnik ve kültürel açıdan “Kafkasya Halkları” grubuna dahil olmayan, ancak coğrafi açıdan Kafkasya’nın kuzeyindeki bozkırlarda yaşamaları sebebiyle Kafkasya çevresinde yer alan Türk boyları arasında sayılan Nogay Tatarlarının günümüzde yaşadıkları müstakil bir özerk bölge veya cumhuriyetleri yoktur. Kafkasya civarında yer alan Nogaylar Dağıstan Cumhuriyeti’nin Nogayskiy rayonunda (ilçesinde) ve Mahaçkala şehrinde, Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti’nin Adige-Habl’skiy rayonu ile Çerkessk şehrinde yaşamaktadırlar. Ayrıca Stavropol eyaletinin Neftekum, Açıkulak’skiy ve Kayasulinskiy rayonlarında da Nogaylar bulunmaktadır. Çeçenistan’ın kuzeyinde de birkaç Nogay köyü yer almaktadır. Kafkasya ve çevresindeki Nogay köylerini şöyle sıralamak mümkündür:

Dağıstan’ın kuzeyinde Nogay Bozkırı olarak adlandırılan bölgede yer alan Nogayskiy rayonunda Terekli-Mekteb (ilçe merkezi), Üysalğan, Karagas, Orta-Tübe, Çervlenie Burunı, Borançı, Künbatar, Nariman, Bajigan, Lenin avul, Kalinin avul, Yangı avul, Sulu-Tübe, Karasuv, Kumlı, Batırmurza, Yujno-Suhokumsk köyleri bulunmaktadır. Ayrıca Dağıstan’ın Lenin rayonunda yer alan Nogay köyleri As-avul, Meyt-avul, Kum-avul, Glavsulak, Babayurt rayonunda yer alan Nogay köyleri Tamaza-Tübe, Keme-Tübe, Novaya Kosa, Toksanak, ve ilçe merkezi Babayurtovskoe köylerinden ibarettir. Kızlar rayonundaya yer alan Nogay köyleri ise Mongol-avul, Yementey-avul, Kısıtırılğan, Makar-avul, Novo- Vladimirovka, Boranbay, Sangişi, Oguzer ve Kızlar köyleridir.⁷³

Stavropol eyaletinin Neftkum’skiy rayonunda yer alan Nogay köyleri Abram-Tübe, Tukuy-Mekteb, Koyasula, Mahmud-Mekteb, İlyas-Kışlav, Kunay, Biysey, Yamangoy, Nukus, Artezian, Kara-Tübe, Biyaş, Açıkulak köyleridir.

Çeçenistan’ın kuzeyindeki Şelkov’skiy rayonunda uzanan bozkırlarda yer alan Nogay köyleri Sarısuv, Karşığa, Krasniy Vostok, Şestoy Sovhoz, Şelkov’skiy avul, Çervlenaya köyleridir.⁷⁴

Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti sınırları içinde yer alan Nogay köyleri bu cumhuriyetin kuzeyindeki düzlüklerde bulunan Adige-Habl’skiy rayonundaki Adil-Halk, İkon-Halk, Kuban-Halk, Kızıl Togay, Erkin-Yurt, Erkin Halk, Kızıl-Yurt ve Erkin Şahar köylerinden oluşmaktadır.⁷⁵

Nogayca Türk lehçelerinin Kıpçak grubunun Kıpçak-Nogay alt grubuna dahil bir Türk lehçesidir. Bu gruba Nogayca ile birlikte Kazakça ve Karakalpakça da dahildir.⁷⁶ Gramer yapısı ve kelime hazinesi açısından Orta Asya’da konuşulan Karakalpak Türkçesi ile Nogay Türkçesi arasında büyük benzerlik vardır. Kafkasya çevresinde konuşulmakta olan Nogay Türkçesi üç diyalekte ayrılır. Kara Nogay diyalekti Dağıstan’ın kuzeyindeki geniş düzlüklerde yer alan Nogay bölgesinde, Kuma ve Terek ırmaklarının aşağı kısımlarında konuşulur. İkinci diyalekt asıl Nogayca olarak adlandırılır ve Stavropol bölgesinin Açıkulak, Neftekumsk gibi Nogay yerleşim yerlerinde konuşulur. Ak Nogay diyalekti ise Kuban ırmağının aşağı kısımlarında, Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti sınırları içindeki Nogaylar ile Mineralniy Vodı bölgesi sınırları içindeki Kanglı köyünde yaşayan Nogaylar tarafından konuşulur. Kara Nogay ve Asıl Nogay diyalektleri birbirine oldukça yakınken, Ak Nogay diyalektinde Karaçay Türkçesinin etkisi görülmektedir.

Moğolcada “köpek” anlamına gelen Nogay kelimesinin bir etnonim olarak bu Türk boyunun

KAFKASYA VE ÇEVRESİNDEKİ TÜRK TOPLULUKLARI

adıyla ne zaman tarih sahnesine çıktığı konusunda değişik görüşler ileri sürülmektedir. Bunlardan en yaygın olanına göre, Nogay Tatarlarının taşıdıkları Nogay adı Altın Ordu emirlerinden Emir Nogay'ın isminden gelmektedir.⁷⁷ Berke Han'dan sonra tahta çıkan ve 1266-1280 yılları arasında hüküm süren Mengü-Timur zamanında Altın Ordu devletinde nüfuzu artan Nogay şahsî cesareti ve idarî kabiliyetiyle Altın Ordu devletinin idaresini elinde tutmuş ve kırk yıl kadar Altın Ordu'nun mukadderatı üzerinde önemli rol oynamıştı.⁷⁸ Han soyundan gelmediği için "Han" unvanını alamayan Nogay "Emir" unvanıyla anılmıştı. Altın Ordu devletinin yönetimi üzerinde istediği zaman Hanları değiştirebilecek kadar etkili olan Emir Nogay 1299 yılının sonbaharında Tokta Han'a karşı verdiği savaşta yenilerek öldürülmüştü. Moğolların Mangıt boyuna mensup olan Emir Nogay'ın ölümünün ardından Deşt-i Kıpçak sahasının Cuci (Coçi) oğullarının hâkimiyeti altına geçmesiyle birlikte Mangıt kabilesi beylerinden Edigey, Cuci ulusunda söz sahibi olmuş ve Nogay Ordası'nın kurucusu olarak tarihe geçmişti. Edigey 1419 yılında Altın Ordu Hanı Toktamış Han'ın oğlu Kerim-Birdi tarafından mağlup edilerek öldürülmüştü.⁷⁹

14. yüzyıl sonları ile 15. yüzyıl başlarında Mangıt yurdunda ortaya çıkan Nogay Ordası'nın taşıdığı Nogay adının, 1299 yılında ölen Emir Nogay'ın adıyla bağlantılı olup olmadığı konusu Nogay Tatarlarının tarihinde tartışmalı bir mesele olarak yerini korumaktadır. Deşt-i Kıpçak sahasında kabile birliklerini muhafaza eden Moğol kökenli Mangıtların Kıpçak Türkleriyle karışarak dillerini bırakıp Türkleştikleri, 15. yüzyıl sonlarında Mangıt adını da bırakarak Nogay adıyla tanındıkları bilinmektedir.⁸⁰ Ancak Emir Nogay'ın, ölümünden yaklaşık iki yüz yıl sonra Mangıtların kurduğu Nogay Ordası'na adını vermesinin mümkün olmadığı tarihçiler tarafından ileri sürülmektedir.⁸¹ Nogaylar arasında Emir Nogay ile ilgili en küçük bir hatıranın bile yaşamamasına karşılık, Nogay Ordası'nın kurucusu Mangıt Beyi Edigey hakkında söylenen destanlar günümüzde dahi Nogaylar arasında canlılığını korumaktadır. Ayrıca Nogay Ordası'nın bütün bey ve mirzalarının Edigey'in soyundan geldiği bilinmektedir.⁸² Dolayısıyla, Nogay adının tarih sahnesine çıkışı ve kaynağı konusundaki çelişkiler mevcudiyetini devam ettirmektedir.

Nogayların göç sahaslarının geniş bir coğrafyaya yayıldığı bilinmektedir. Doğuda Altay dağları bölgesinden batıda Tuna nehri havzasına kadar uzanan geniş bir alan Nogayların göç sahasını oluşturmaktaydı. Nogayların esas kitlesi İdil ırmağının doğusunda, Yayık ve Emba ırmaklarının civarlarında yaşamaktaydı ve bunların bir kısmı daha doğuda Sır Derya'ya kadar uzanırlardı. Nogay kabilelerinden yedisi "Şırın, Arın, Kıpçak, Argun, Alçın, Katay ve Mangıt" Yedisan adıyla biliniyorlardı. Kazan Hanlığı'nın Ruslar tarafından ele geçirilmesine kadar Nogay kabilelerinin göç sahasının kuzeyde Kama ırmağına kadar uzandığı bilinmektedir.

16. yüzyıl ortalarında Devletgery Han'ın hâkimiyeti devrinde Nogay kabilelerinin Kırım Hanlığı içinde göç sahası bulmaları bir mesele halini aldı. Astarhan'ın Ruslar tarafından alınmasıyla Nogay kabilelerinin bir çoğu 16. yüzyıl ortalarında İdil ırmağının batı tarafına göçe zorlandılar. 1557-1558 yılları arasında ortaya çıkan kıtlık ve açlık bu göç hareketini aşağı İdil sahasında hızlandırdı.⁸³ Bu sırada Nogayların başı sayılan Yusuf Mirza ile veliahdı İsmail Mirza arasında ortaya çıkan siyasî çekişme Nogayları ikiye böldü. Nogayların Rus himayesinde bulunması siyasetini takip eden İsmail Mirza'ya karşılık Rus aleyhtarı olan Yusuf Mirza arasında başlayan mücadele 1555 yılında Yusuf Mirza'nın öldürülmesiyle sonuçlandı. Yusuf Mirza'nın oğullarının İsmail Mirza'ya karşı mücadeleyi devam ettirmeleri neticesinde Nogaylar birbirine düşman iki zümreye bölündüler. Rus aleyhtarı olan Nogay kabileleri 1557-1558 yıllarında İdil ırmağının batısına göç ederek Kırım Hanı Devletgery Han'a sığındılar. Devletgery Han bu Nogaylara Kafkasya'nın

KAFKASYA VE ÇEVRESİNDEKİ TÜRK TOPLULUKLARI

kuzey düzlüklerinde hâkimiyeti altında bulunan Kabardey ülkesi ile Azak kalesi arasında göç sahası tahsis etti. Bu bölgeye yerleşen Nogaylar “Kiçi (Küçük) Nogay Ulusu” adıyla tanındılar.⁸⁴

Nogayların bir kısmının Kafkasya ve çevresindeki topraklara Ruslar tarafından yerleştirilmeleri 18. yüzyılın ikinci yarısında gelişen siyasî olaylar neticesinde gerçekleşti. 1768 yılında başlayan Rus- Türk Savaşı sırasında İkinci Katerina Yedisan ve Bucak Nogaylarının mirzaları ile bir anlaşma yaparak Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığı’na karşı Nogayları kendi tarafına çekti. 6 Temmuz 1770 tarihinde yapılan anlaşma gereğince Nogay Tatarlarının Ruslara karşı savaşmayacakları kararlaştırıldı.

Yedisan ve Bucak Nogay Tatarlarının beyleri Can Membet Bey bu ihanetin karşılığında Ruslardan 3000 ruble mükafat aldı ve Nogaylar Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığı’na karşı Rusya’nın hizmetine girdiler.⁸⁵ 1771 yılı başında St. Petersburg’a gelen bir Nogay heyeti Çariçe İkinci Katerina’dan Nogay Hanlığı’nın yeniden kurulmasını ve Rusya’nın himayesi altına girmesini talep ettiler. Rusya kendi siyasetine uygun bulduğu bu talebi kabul etti ve Can Membet Bey’in idaresinde bir Nogay Hanlığı kurulması için Nogay mirzaları ile görüşmeler yaptı. Ancak bazı Nogay kabilelerinin Can Membet Bey’in hanlığını kabul edecekleri şüpheli görüldüğünden, Rus hükümeti dört Nogay kabilesinin Kafkasya’daki Kuban ırmağı boylarına nakledilerek başlarına Kırım hanlarının soyundan, yani “gereylerden” bir sultanın getirilmesi için harekete geçti. 1771 yılı sonlarında dört Nogay kabilesi Tuna havzasından alınarak Kafkasya çevresinde, Kuban ırmağı boylarında Ruslar tarafından yerleştirilip yaşamaya başladılar.⁸⁶

1782 yılında General Suvarov komutasındaki Rus ordusunun katliamına uğrayan Kuban çevresindeki Nogaylar Kafkasya’nın Karadeniz sahillerinden Kabardey topraklarına kadar uzanan Osmanlı hâkimiyetindeki bölgenin idarecisi Ferah Ali Paşa’ya sığınarak, Osmanlı arazisine yerleşmek istediklerini bildirdiler. Ferah Ali Paşa Nogayların hem Ruslar, hem de Çerkesler ile aralarında düşmanlık olduğundan, onların Ruslarla Çerkesler arasına yerleştirilmelerinin Osmanlı Devleti’nin menfaatleri açısından uygun olacağını düşünerek bu talebi olumlu karşıladı. Çerkezistan bölgesinin kuzeyine yerleştirilecek olan Nogay kabileleri dört gruba ayrıldı ve 10.000 kadarı Kabardey bölgesinin batısında, Abzeh ve Besleney Çerkeslerinin arasına yerleştirildi.⁸⁷ 10.000 kadar Nogay Kemirgüey Çerkeslerinin bölgesine, 10.000 kadar Nogay Hatukay Çerkeslerinin bölgesine, 10.000 kadarı da Anapa limanına yakın bir bölgeye yerleştirildi. Nogaylara bu bölgelerde yaşayabilmeleri için yerleşik hayata geçmeleri ve ziraatla meşgul olmaları, Çerkeslere ve Ruslara saldırmamaları şart koşuldu.⁸⁸ Böylece Kafkasya çevresinde yer alan Nogay Tatarlarının yerleşik hayatları başlamış oldu.

Nogay Tatarlarında Sosyal Yapı

Nogaylar 18. yüzyıl sonlarında Kafkasya’nın kuzeyindeki bozkırlarda yerleşik hayata geçilene kadar toplumsal yapılarında Orda adı verilen teşkilatlanmanın son derece önemli bir yeri vardı. Nogay Ordası’nın başında Edigey’in soyundan gelen bir bey bulunur, Edigey soyundan gelen diğer erkek üyeler de “mirza” olarak adlandırılırlardı. Bilindiği üzere Kıpçak kökenli Türk boylarında “Han” unvanı yalnızca Cengiz Han soyundan gelenlere verilir. Nogay Ordası’nın kurucusu Edigey ise Mangit beylerindendi ve dolayısıyla “han” değil ancak “emir” unvanı alabilirdi. Onun soyundan gelenlere verilen “mirza” unvanı da “emirzâde” unvanının kısaltılarak halk arasında yayılmış şekliydi.

KAFKASYA VE ÇEVRESİNDEKİ TÜRK TOPLULUKLARI

Orda'nın idaresi sülalenin yaş bakımından en büyük olanına verildiği gibi, zaman zaman kardeşten kardeşe geçen bir sıralamanın ortaya çıktığı da görülmekteydi. Şecerelerin incelenmesinden anlaşıldığı kadarıyla, kardeşler arasında daha güçlü ve başarılı olan idarenin başına geçmekteydi.⁸⁹ Nogay Ordası'nı ilgilendiren bütün kararlar bey ve mirzalar tarafından alınıyordu. Geleneksel Nogay hukukuna göre bey ve mirzaların ayrıcalıklı konumlara sahip oldukları anlaşılmaktadır. Geleneksel hukuk kuralları ise bütün Kıpçak boylarında geçerli olan Cengiz Han yasalarına dayanmaktaydı. Örneğin, Nogay Tatarlarında bey ya da mirzalardan biri halktan birisine silah çekse üç kere ateş etmedikçe ateş edilen ona el kaldıramazdı ve ancak sağ kalırsa onun da bey veya mirzaya ateş etme hakkı doğardı. Bu Tatarlar arasında geçerli olan Cengiz Han yasalarının bir gereği idi.⁹⁰

Nogay Ordası'nda bey ve mirzalardan sonra yönetim hiyerarşisinde yer alan diğer bir makam da "Nureddinlik" makamıydı. Bu unvan veliahdın kullandığı bir unvan olarak düşünülmektedir. Nureddinlikten sonra gelen ikinci önemli mevki de "Keykubatlık" adını taşımaktaydı. Bunların görevi Nogay Ordası'nı her türlü tehlikeye karşı korumak olarak belirlenmişti. Keykubat ve Nureddinler belirli oranda gelir elde edebiliyorlar, törenlerde protokol içinde yer alabiliyorlardı. 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren "Taybugalık" adıyla üçüncü büyük mevki de idarî yapı da yer aldı. Bunlar Nureddin ve Keykubatlara göre ganimet ve hediyelerden daha az pay alıyorlardı. Taybugalık unvanının Nogaylar arasında karışıklık döneminde çıkmış olduğu ve makamla susturulmak istenen mirzalar için düzenlenmiş bir unvan olduğu düşünülmektedir.⁹¹

Nogay Ordası'nda yönetim kadrosunda önemli görev ve yetkilere sahip bir zümre de "Karaçi" beyleriydi. Orda beyinin bulunmadığı zamanlarda halkın dilek ve şikayetlerini bunlar dinler ve gereğini yerine getirmeye çalışıyorlardı.

Toplumsal yapının önemli kurumlarından biri olan aile açısından ele alacak olursak, Nogay Tatarlarının sosyal hayatlarındaki eski aile yapısı Nogayların bozkırdaki göçebe hayatını terk ederek yerleşik hayata geçmeleriyle birlikte önemli değişikliklere uğramıştı.

Kafkasya'nın kuzeyindeki düzlüklerde, Çerkes ve Abaza kabilelerine komşu bölgelere yerleştirilen Nogay Tatarları âdet ve gelenekler yönünden bu halklardan büyük ölçüde etkilenirken, aile tipleri ve ev biçimleri de bu halkların tesiri altında kaldı. Önceleri uçsuz bucaksız bozkırlarda göçebe hayatı sürerken taşınabilir büyük keçe çadırlarda yaşayan Nogaylar, 19. yüzyıldan itibaren komşuları Çerkes ve Abazaların yaşadığı tipte, uzun kerpiç evlerde hayatlarını sürdürmeye başladılar. Aile ve evle ilgili terminolojileri ise kendilerine yakın bir dil konuşan Karaçaylıların tesiri altındaydı. Dede, amcalar ve kardeşlerden meydana gelen büyük aile tipine Nogaylar "üyken ayel" (büyük aile) adını veriyorlardı. Büyük aile için "bir kazannan as işetaganlar" (bir kazandan yemek yiyenler) terimi de kullanılıyordu. 1860'lı yıllarda bir Nogay büyük ailesi 30-35 kişiden meydana geliyordu. Büyük ailenin yaşadığı ev "üyken üy" (büyük ev) olarak adlandırılıyordu. Büyük ev ayrıca her kuşağın müstakil yaşadığı küçük bölümlere ayrılıyordu.

Evin yaşlılarının yaşadığı bölüme "üykenlerding bölmesi" (büyüklerin bölümü) adı verilirken, evlenip ayrı bir bölme geçener için "kelin üy" (gelin evi), "otav üy" (yeni evlilerin evi), "kazan üy" (kazan evi-mutfak) gibi yeni bölümler yer alıyordu.⁹²

19. yüzyıl sonlarında Çarlık Rusyası'nda yaşanan gelişmeler ve toplumsal değişimler Kafkasya halkları üzerinde de etkili olurken, Nogay toplumsal yapısı da bu değişmelerin tesiri altında kaldı. 20. yüzyıl başlarında Nogayların toplum hayatında büyük aile tipinin

KAFKASYA VE ÇEVRESİNDEKİ TÜRK TOPLULUKLARI

önemli bir rolü kalmadı. Aile işletmeciliğinin ortadan kalkması ve Nogay köylerinde kapitalist ilişkilerin gelişmesi sonucunda toplumda ve aile içi ilişkilerin karakterinde büyük değişiklikler yaşandı. Neticede büyük aileler dağılarak çekirdek aile biçimini kazandı. Eski büyük aile tipinde ailenin bölünmesi ve evlenen oğulların evden ayrılmaları ancak ailenin reisi olan babanın ölümüyle gerçekleşebilirken, 20. yüzyıl başlarında Nogay toplumunda evlenen oğullar aile reisi henüz hayatta iken evi terkedip başka bir yere yerleşmeye başladılar.⁹³

Şayet babanın ölümü ile oğullar büyük evden ayrılırlarsa, bu takdirde ayrılanlar miras hukukunun kendilerine tanıdığı haktan faydalanarak malları paylaşabilirlerdi. Oğullardan biri babanın sağlığı sırasında evden ayrılıyorsa, bölünme sırasında oğulun büyük aileye o zamana kadar sağladığı gelir ve fayda gözönüne alınır. Oğul evden ayrılırken aile toplanarak “kazan maylav” (kazan yağlama) adı verilen bir tören yaparlardı. “Kazan maylav” törenine akrabalar davet edilir ve ziyafet düzenlenirdi. Büyük aile evden ayrılan oğula belli sayıda hayvan, ev eşyası ve buğday verirdi. Malların bölünmesi sırasında kız çocuklarına da pay düşerdi.⁹⁴

Nogay Tatarlarının toplumsal yapıları Sovyet hâkimiyeti altına girdikten sonra tabii gelişme sürecinden ayrılarak önemli değişmelere uğradı.

Sovyet Hâkimiyetinden Günümüze Nogay Tatarları

Ekim 1917 tarihinde Çarlık Rusyası'nın yıkılışıyla sonuçlanan Bolşevik ihtilali öncesinde Nogaylar Kafkasya'nın kuzeyinde yer alan geniş düzlüklerde, Nogay bozkırı olarak adlandırılan bölgede yaşıyorlardı. Kafkasya halklarının 1918 yılında kurdukları Birleşik Kafkasya Cumhuriyeti'nin Sovyetler tarafından ortadan kaldırılmasının ardından, 1921 yılında kurulan Dağlılar Cumhuriyeti'nin idarî sınırları içine Rus Kazakları ve Nogaylar da dahil edildiler.

Batı Kafkasya'da Kuban bölgesinde yaşamakta olan Nogaylar, 1922 yılında Karaçay-Çerkes Özerk Bölgesi'nin kurulmasıyla bu bölgenin idaresi altına alındılar. Karaçay-Çerkes Özerk Bölgesi 1926 yılında ikiye bölünerek Karaçay Özerk Bölgesi ve Çerkes Özerk Bölgesi adı altında iki farklı idari yapıya ayrıldı. Kafkas dağlarının üzerinde yer alan dağlık bölge Karaçay Özerk Bölgesi'ni oluştururken, kuzeydeki ovalık bölgeler Çerkes Özerk Bölgesi'ni meydana getiriyordu. Bu bölgedeki geniş düzlüklerde yaşamakta olan Nogaylar da bu suretle Çerkes Özerk Bölgesi idaresi altına alındılar ve burada oluşturulan Abazin-Nogay ilçesi idaresine bağlandılar. İkinci Dünya Savaşı sırasında Sovyet hükümeti ve rejimine karşı ayaklanan Karaçay halkının 2 Kasım 1943 tarihinde Kafkasya'dan Orta Asya ve Sibirya'ya sürülmeleri bölgenin etnik ve idarî yapısında meydana gelecek karışıklıkların temelini attı.

Karaçaylıların 1957 yılından itibaren Sovyet hükümeti tarafından affedilerek Kafkasya'ya geri dönmeye başlamalarıyla birlikte, sürgün öncesinde müstakil olan Karaçay Özerk Bölgesi yeniden kurulmadı ve bu bölge Çerkes Özerk Bölgesi ile birleştirilerek, Stavropol eyaletine bağlı Karaçay-Çerkes Özerk Bölgesi kuruldu. Bu sırada Abaza ve Nogay etnik gruplarının yaşadığı Abazin-Nogay ilçesi de lağvedildi ve Nogaylar Adige-Hablskiy ile Prikubanskiy adlı iki idarî bölgeye bağlandılar.

Kafkasya'nın diğer kısımlarında yaşamakta olan Nogaylar da 1957 yılında üç ayrı idari

KAFKASYA VE ÇEVRESİNDEKİ TÜRK TOPLULUKLARI

bölgeye bölünerek bağlandılar.

Nogay bozkırında yaşamakta olan Nogaylar parçalanarak Dağıstan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Çeçen-İnguş Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ve Stavropol Eyaleti bölgelerine bağlanarak üç ayrı idarî yapı altına alındılar. Bu bölünme Nogay Tatarları arasında var olan kültürel gerilemeyi ve millî kimliğin kaybını hızlandırdı ve sonuçları günümüze kadar ulaşan etnik problemlerin temelini oluşturdu.

Nogayların etnik sorunlar ve siyasî problemler yaşadıkları bölgelerden biri Dağıstan Cumhuriyeti'ydî. Dağıstan'ın kuzeyindeki bozkır bölgesinde Nogaylar için idarî merkezi Terekli-Mekteb kasabası olan Nogay bölgesi oluşturuldu. Başlangıçta Nogaylar Dağıstan'ı meydana getiren Kafkasya halkları arasında sayılmadıkları için Dağıstan Özerk Cumhuriyeti içinde siyasî haklara da sahip değillerdi. Son yıllarda gerçekleştirilen anayasa değişikliğiyle Nogaylar da Dağıstan Cumhuriyeti'ni meydana getiren halklar arasına kabul edildiler ve Dağıstan Hükümet Konseyi'nde bir sandalye elde ettiler. Ancak bu Nogayları yeterince memnun etmedi, çünkü Nogaylar Dağıstan'ın idarî yapısı içinde nüfusları oranında temsil edilmediklerini düşünüyordular.

1960-1970 ve 1980'lerde Kafkasya'nın değişik bölgelerinden Nogay bölgelerine yönelen kitle halindeki göç hareketleri Nogaylarla diğer etnik gruplar arasındaki ilişkileri gerginleştirdi, bu halklar arasında her an tutuşabilecek bir etnik gerilim meydana getirdi. Özellikle Dağıstan'ın güneyindeki dağlık bölgeden kuzeydeki Nogay düzlüklerine göç ettirilip yerleştirilen Dargılar ile Nogaylar arasında ekonomik sebeplere dayanan bir etnik gerilim her an çatışmaya dönüşebilecek bir hal aldı. Nogaylar arasında işsizlik oranının yüksek olması ve Dargıların Nogayların geleneksel hayvan otlatma bölgelerine yerleştirilmeleri Nogaylar arasında huzursuzluğa yol açtı. Daha iyi hayat şartları arzulayan Nogay aileler tarihî topraklarını terkederek başka bölgelere göç etme arayışına girdiler. Bu arada Nogay bölgesine yerleşmeye başlayan Ruslar da Nogayları medeniyetsiz bir toplum olarak değerlendirmeye ve kültür ve dillerini hor görmeye başladılar. Nogaylarla Ruslar ve Dargılar arasında etnik gerilim yaşanırken, Nogay bölgelerine Özbekistan'daki sürgün yerlerinden Ahıska Türklerinin getirilip yerleştirilmesi etnik gerginliği git gide şiddetlendirdi. Nogayların müstakil bir özerk bölge ya da cumhuriyete sahip olmamaları onların siyasî ve kültürel faaliyetlerini gerilettiler. Nogaylar arasında 1957 yılından önceki sınırlar içersinde bir özerk Nogay bölgesi oluşturma çabaları başlatıldı. Nogaylar Sovyet merkezî otoritelerine bir dilekçe ile başvurarak bu isteklerini iletiler. Ancak başta Dağıstan olmak üzere Kafkasya'daki özerk cumhuriyetler Nogay bozkırında yer alan geniş otlaklarını kaybedecekleri endişesiyle bu isteğe karşı çıktılar.

Nogayların etnik problem ve sıkıntı yaşadıkları bir başka Kafkas cumhuriyeti de Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti'dir. Nogaylar bu cumhuriyet sınırları içinde daima azınlıkta kaldılar. Sovyetler Birliği döneminde Karaçay-Çerkes Özerk Bölgesi adını taşıyan bu bölgede 1959 yılında 8903 Nogay yaşamaktaydı ve toplam nüfusun %3.1'ini meydana getirmekteydi. 1970 yılında Nogay nüfusu 11.062'ye yükselirken nüfus oranları da toplam nüfusun %3.2'sini oluşturmaktaydı. 1979'da nüfusları 11.872'ye ulaşırken toplam nüfusun %3.1'ini meydana getiriyorlardı. Nogay nüfusu 1989'da 12.993 kişiyle Karaçay-Çerkes Özerk Bölgesi'nin toplam nüfusunda %3.1'lik bir orana sahipti.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Rusya Federasyonu içinde cumhuriyet statüsüne yükseltelen Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti sınırları içinde yer alan Nogaylar "Birlik" adlı bir teşkilat bünyesinde millî ve siyasî haklarını elde etmek amacıyla halk hareketi

KAFKASYA VE ÇEVRESİNDEKİ TÜRK TOPLULUKLARI

başlattılar. Öncelikle Nogaylar arasındaki ekonomik faaliyetleri canlandırmayı amaçlayan “Birlik” teşkilatı, koyun ve at yetiştiriciliği gibi artık Nogaylar arasında unutulmaya yüz tutmuş geleneksel üretim biçimlerini ve geleneksel el sanatlarını hayata geçirmeyi planladı. Nogay köylerinin asfalt yol, gaz boru hatları gibi altyapı sorunlarına el atan “Birlik” Nogaylar için sosyal ve kültürel bir altyapının da temellerini atmaya çalıştı.

Büyük çoğunluğu tarımla uğraşan köylü nüfustan meydana gelen Nogaylar Sovyet idaresi döneminde Karaçay-Çerkes Özerk Bölgesi'nin idarî yapısında söz sahibi olmaktan mahrum bırakılmışlardı. Bu yüzden Nogaylar bölgede yaşamakta olan Karaçaylılar ve Çerkeslerin aksine, ekonomik faaliyetlerde bir gelişme başlatacak olan sermaye birikimine de sahip olamadılar. “Birlik” teşkilatı Nogay halkının ekonomik ve sosyo-kültürel seviyesini yükseltmek için Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti'nde ana hedefler belirledi. Bunlar şu maddeler altında toplandı:

- 1- Cumhuriyetin idarî yapısında Nogayların siyasî temsil oranını değiştirmek.
- 2- Nogay köylerine ve kasabalarına kültürel ve sosyal altyapı için finans sağlamak.
- 3- Çerkeslerle birlikte oluşturulan bölgelerde Nogay köy konseylerini meydana getirmek.
- 4- Nogaylardan meydana gelen Nogay yerleşim birimlerini kurulacak olan Nogay idarî bölgesine bağlamak.
- 5- Koyun ve at yetiştiriciliği gibi geleneksel üretim biçimlerini halk arasında tekrar canlandırmak.

Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti'nde yaşamakta olan Nogaylar arasında şehirleşme oranının da çok düşük seviyelerde olduğu görülmektedir. 1970 yılında 1635 Nogay şehirde yaşıyordu ve bu da toplam Nogay nüfusunun ancak %0.5'ini oluşturuyordu. 1979'da şehirli nüfus 2517'ye yükseldi ve toplam nüfusun %0.7'sini meydana getirdi. 1989 yılında şehirli Nogay nüfusu 3297 kişiydi ve toplam nüfusun %0.8'ini meydana getiriyordu.

Eğitilmiş nüfus açısından ele aldığımızda Karaçay-Çerkes Özerk Bölgesi'de 1989 yılında 15 yaşının üzerindeki toplam Nogay nüfusu 9054 kişiydi. Bunların arasında yüksek öğrenim sahibi olanlar 690 kişiyle nüfusun %7.62'sini meydana getirirken, ortaöğretime sahip Nogaylar 2923 kişiyle toplam nüfusun %32.28'ini oluşturuyorlardı.

Türk lehçelerinden birini meydana getiren Nogayca 20. yüzyıl başlarına kadar Arap harflerine dayalı bir alfabeye yazılıyordu. Sovyet döneminde, 1928 yılında Nogaylar için bir Latin alfabesi hazırlandı ve uygulanmaya başlandı. Nogayca ilk okuma kitabı 1929'da Moskova'da yayımlandı. Bunu Nogayca okul kitapları ve sözlükler takip etti. Latin harfleriyle ilk Nogayca imla kitabı Nogay akademisyen A. Canibekov tarafından hazırlandı. Ancak Nogaycanın farklı diyalektlerinin bulunması imla kitabının hazırlanışındaki en büyük zorluk olarak ortaya çıktı. Sonunda Dağıstan'ın kuzey düzlüklerinde konuşulan Kara Nogay diyalekti temel alınarak imla kitabı tamamlandı. Ancak Karaçay- Çerkes Özerk Bölgesi'nde konuşulan Nogayca ile Kara Nogay diyalekti arasında kelime hazinesi açısından ortaya çıkan büyük farklılık sebebiyle Nogay edebî dilinin oluşturulması için 1936 yılında yeni bir proje hazırlandı. Fakat henüz uygulamaya geçilmeden Latin alfabesi kaldırılarak, Nogaylar için hazırlanan Rus-Kiril harflerine dayalı yeni bir alfabe kabul edildi.

1957 yılına kadar Nogayca ilkokul beşinci sınıfa kadar okutuluyordu. Günümüzde, örneğin Stavropol bölgesindeki Nogaylar arasında Nogayca eğitimi ya tamamen kaldırılmış, veya

KAFKASYA VE ÇEVRESİNDEKİ TÜRK TOPLULUKLARI

velilerin isteğine bağlı olarak ilkökul seviyesinde seçmeli ders olarak okutulmaktadır. Dağıstan Cumhuriyeti'ndeki Nogay bölgesinde ise öğretmen açığı sebebiyle Nogayca eğitiminde sıkıntı yaşanmaktadır. Kızlar şehrindeki Nogay Pedagoji Okulu'nun kapatılması yüzünden Nogay öğretmenlerin yetiştirilmesi mümkün olmamaktadır. Nogay gençliği arasında millî dillerinin itibar görmemesi sebebiyle Karaçay-Çerkes Pedagoji Enstitüsü'nde de Nogayca konusunda öğretmen yetiştirilmesinde zorluk çekilmektedir.

Nogaylar ve Nogayca üzerinde Rusçanın etkisi geniş ölçüde hissedilmektedir. Ticarete dayalı Rus-Nogay ilişkilerinin yüz yıldan fazla tarihî geçmişi vardır. Nogay bozkırının Terek bölgesinden yerleşmek amacıyla gelen Rus mültecileriyle dolduğu iç savaş yıllarında bozulan Rus-Nogay ilişkileri sonraki yıllarda düzelmiştir. Nogaylar arasında Rusça hızla yayılırken Rus-Nogay nüfustan meydana gelen karışık köyler ortaya çıkmıştır.

Son yıllarda "Birlik" teşkilatının faaliyetleriyle birlikte Nogaylar arasında millî bilinç uyanmaya başlamıştır. Bu durum özellikle bölgede yaşayan Rusları tedirgin etmektedir. 15 Mayıs 1999'da Stavropol eyaletinin Nogay bölgesine bağlı Tukuy-Mekteb köyünde mahallî polis tarafından öldürülen iki Nogay genci için düzenlenen bir mitingde "Birlik" teşkilatının bölge temsilcisi Murat Auvesov'un dile getirdiği sıkıntılar ileride yaşanacak etnik bir problemin habercisidiler. Murat Auvesov Stavropol eyaletinin Neftekumsk ilçesinde yaşamakta olan Nogayların bölgedeki diğer halklarla eşit hiçbir haklarının olmadığını, ilçe yönetiminde tek bir Nogay'ın bile yer almadığını bildirirken, Nogay halkının eşit haklarının sağlanmadığı takdirde üzücü sonuçların meydana gelebileceğini sözlerine eklemesiyle bölgede yaşanan etnik gerilim Rusları rahatsız etmeye başladı.

Rusya'da yaşanan gelişmeler Nogay halk hareketi arasında yeni umutlara yol açtı. 5 Mart 2000 tarihinde Nogay halkının 6. kongresi Terekli-Mekteb'de toplandı. Kongre Nogay halk hareketi "Birlik" tarafından düzenlendi. Vladimir Putin'in politikasını tasvip eden ve başkanlık seçimlerinde onu destekleme sözü veren Kongre Dağıstan, Kalmukya, Stavropol ve Astrahan'daki Nogayların millî- kültürel özerklik yapısı için bir çözüm şekli hazırladı. Delegeler Putin'e bir mektup göndererek Nogay meselesi için onun işbirliğini ve yardımını talep ettiler.⁹⁵

Günümüzde Kafkasya ve çevresinde yaşamakta olan Nogayların dağınık bir nüfus yapısına sahip olmaları onların etnik-millî meselelerinin çözümünü zorlaştırmaktadır. Nüfuslarının dağınık olmasının yanı sıra, hiçbir bölgede çoğunluk oluşturacak seviyeye ulaşamaması da bölgedeki diğer etnik gruplar arasında siyasî hak elde etmelerini mümkün kılmamaktadır. 1926 yılında bütün Kafkasya'da 34.000 olan Nogay nüfusu 1959 yılında 41.200 kişiye, 1970'da 52.000 kişiye, 1979'da ise 59.546 kişiye ulaşmıştır. 1989 nüfus sayımına göre Stavropol eyaletinde 28.562, Dağıstan Özerk Cumhuriyeti'nde 28.294, Karaçay-Çerkes Özerk Bölgesi'nde 12.993, Çeçen-İnguş Özerk Cumhuriyeti'nde 6.884 Nogay yaşamaktaydı. Kafkasya ve çevresinde günümüzde yaklaşık 80.000 Nogay'ın dağınık bir biçimde yaşadığı tahmin edilmektedir.

Stavropol Türkmenleri

Kafkasya'nın kuzeyinde uzanan geniş bozkırlara Orta Asya'da yer alan atayurtları Türkmenistan'dan son birkaç yüzyıl içinde göç ederek gelip yerleşen Türkmen boyları günümüzde Stavropol Türkmenleri adıyla tanınmaktadırlar. Stavropol Türkmenlerinin Kafkasların kuzeyindeki Astrahan, Açıkulak ve Stavropol düzlüklerine göç ederek

KAFKASYA VE ÇEVRESİNDEKİ TÜRK TOPLULUKLARI

yerleşmeleriyle ilgili tarihî kaynaklar onların 16-18. yüzyıllarda Mangışlak, Üstyurt, Sargamış, Uzboy, Balkan ve Bozacı gibi Orta Asya'da yer alan bölgelerde yaşamış olduklarını belgelemektedir.

Hive Hanlarının saldırıları ve ağır vergilerinden kurtulmak amacıyla Ruslara yaklaşan Türkmen boylarından Çovdurlar, İgdirler ve Söyüncacılar göçebe hayatlarını rahatça sürdürebilmek amacıyla Rusya idaresi altına alınmayı talep etmişler ve Rusya topraklarına göç etmelerinin sağlanmasını istemişlerdi. 1777 yılında Mangışlak'tan Astrahan'a göç eden Türkmenler, Astrahan valisi Yakob'a yazdıkları dilekçelerinde atalarının 1677 yılında kendi hür iradeleriyle Mangışlak'tan Astrahan'a göçüp geldiklerini bildiriyorlardı.

1653 yılında Kafkasya'nın kuzeyine 1665 Türkmen obasının göç ettiği bilinmektedir. 1785 yılına kadar Kafkasya'ya İgdir, Çovdur ve Söyüncacıların 1400 obası göç yoluyla gelmiş bulunmaktaydı. 1803 yılında Astrahan'a gelen Abdal aşiretinin dört temsilcisi kendi boylarının Rus idaresine kabul edilmelerini talep etmişlerdi. 19 Kasım 1811'de Astrahan vali yardımcısı Velsovskiy 2300 Çovdur obasının Astrahan'a gelmiş olduğunu belirtmekte ve kendilerinden önce gelen aşiretlerle birlikte yaşamalarına izin verilip verilmeyeceği hususunda bilgi istemekteydi. 1813 yılında 600 Türkmen daha Hazar denizi yoluyla gelerek Volga ırmağı boylarına yerleştiler.⁹⁶

Çovdur, İgdir ve Söyüncacı aşiretlerinin birleşmesinden teşekkül eden Stavropol Türkmenleri çıkış yerlerinin Türkmenistan'ın Seyinhan ili olduğunu kabul ederler. Bu üç aşiret kendi aralarında alt kollara ayrılmıştır. Bunların başlıcalarının isimleri şöyledir:

1. Çovdur Aşireti

Galım (Akgalım, Garagalım), Sevi, Sokı, Alacabaş (Tüver), At (Çoralar), Çakçak (Höveşşeli, Savarcalı).

2. İgdir Aşireti

Yahşihoca, Goludaglı (Firene), Düzmüş, Gazayaklı (Hıdırili, Salargazan, Orsut, Yakup), Geyen, Tüver (Cumaköyler, Çüykeller, Çerikler, Kahramanlar), Dogma, Mamıt, Gökler.

3. Söyüncacı Aşireti

Avlemin, Abdılğappar, Hakberdi, Yarı (Garadombı, Barhan), Durdok, Söyündik (Garabiy, Bekir, Çekir, Takır, Özvek).⁹⁷

Başlıca geçim kaynakları hayvancılık olan Stavropol Türkmenleri göçebelik esasına dayanan hayat tarzlarıyla Kafkaslar'ın kuzeyindeki bozkırlara ve Stavropol bölgesine göç edip yerleşmeden önce, ilk olarak Astrahan bozkırlarında ve Volga (İdil) ırmağı kıyılarında yaşamışlardı. Kafkaslar'ın kuzeyine geldikten sonra ise, Kuma, Maniç, Aygur ve Kalas ırmaklarının kenarlarında göçebe bir hayat sürmüşlerdi. Bu yerler daha sonra "Türkmen Sahrası" olarak adlandırılmıştır. İgdirler Kuma, Çovdurlar Kalas ırmakları boylarında göçebelik ederlerken, Söyüncacılar Maniç ırmağı kıyılarını mesken tutmuşlardı.

Çar I. Petro devrinde Kalmuk hanlarının idaresi altında yaşayan Stavropol Türkmenlerinin bir bölümü, 1771 yılında Kalmuk Hanı Ubuşi'nin zoruyla Volga ırmağının yukarı kısımlarına götürülmüşlerdi. Bir süre sonra bunlardan 340 çadırlık bir Türkmen aşireti Volga'dan Astrahan'a kaçıp gelmeyi başardı. Kaçıp geri gelen bu Türkmenlere Volga'dan Kuma ırmağına kadar olan arazide göçebelik etme izni verildi.

KAFKASYA VE ÇEVRESİNDEKİ TÜRK TOPLULUKLARI

Komşu yaşadıkları Nogay Tatarlarıyla aralarında etnik ve kültürel etkileşim yaşanan Stavropol Türkmenleri, Kafkas halklarının kültürlerinden de etkilenecek bazı kültür unsurlarını toplumsal yapılarına kazandırdılar. Kafkasya'nın diğer halklarıyla belirli ticaret merkezlerinde yakın ilişki ve etkileşime giren Türkmenler Stavropol eyaletinin yanı sıra, Kafkasya'daki Terek ve Mozdok gibi merkezlerle ticarî ilişkilerini geliştirirken, Kafkas Ötesi'ndeki Tiflis ve Bakü ile de ticarî ilişki kurmuşlardı. Göçebe ekonomilerinin ürünleri olan at, deve, koyun ve sığırlarla birlikte, deve ve koyun yünü de satan Stavropol Türkmenleri, 1848 yılında Tiflis vilayeti ile diğer pazarlarda 8262 baş hayvan satmışlardı. Kafkasya'dan Kafkas Ötesi'ne ya da ters istikamette ticarî mal taşıyan kervanlara develerini kiralayan Türkmenler, bu ticaretten de iyi gelir elde ediyorlardı. 1849 yılında Türkmenler Mozdok'tan Tiflis'e mal götürünlere 1200 deve kiralamışlardı.⁹⁸

1809 yılında Stavropol Türkmenleri 836 çadırdan meydana geliyorlardı. Bunlardan 336 çadır İgdir, 250 çadır Söyüncacı aşiretindendi.⁹⁹ Kafkasya'nın kuzeyinde 10 Mart 1825 tarihinde kurulan Baş Türkmen Komiserliği Türkmenlerin önemli bir kısmını bu bölgede topladı. Stavropol vilayetinin idaresi altında bulunan Türkmen bölgesi Kalas ırmağından Kuma ırmağına kadar olan geniş sahayı içine alırken, kuzey-doğuda Kalmuklar, doğuda Kara Nogaylar, güneyde Açıkulak Nogayları ve batıda diğer Kafkasya vilayetleri ile sınır teşekkül etmişti. 1845 yılında Stavropol vilayetinde yaşayan göçebe Türkmenlerin nüfusu 13.440 olarak tespit edilmişti. 1850 yılında nüfusları 12.890 kişiye düşmüştü.

19.yüzyıl sonlarına doğru göçebe hayatının getirdiği zorluklar, ekonomik sıkıntı ve salgın hastalıklar Türkmenlerin bir kısmının yerleşik hayata geçmesine sebep oldu. 1863 yılında Ulı Barhançak'ta 7-8 obadan teşekkül eden ilk Türkmen köyü kuruldu. İlk yerleşik Türkmen köyü olması dolayısıyla bu köye Başağıl (Baş oba) adı verildi. 1900-1910 yılları arasında Türkmen köylerinde Rus hükümetinin ve Türkmen ailelerinin katkılarıyla medreseler ve iki ilkokul eğitime açıldı. Okullarda Rusça, Arapça ve Tatarca dersler verilmekteydi. Türkmen çocuklarının okumaya olan hevesleri ve okuldaki başarıları bölgedeki Rus idarecilerini bile hayrete düşürüyordu. Böylece göçebelikten yerleşik hayata geçirilen Stavropol Türkmenlerinin Ruslaştırılması ve geleneksel kültürlerinden uzaklaştırılması başarıyla yürütülmeye başladı.

Sovyet hâkimiyeti altındaki dönemde Merkezî İcra Komitesi Meclisi Stavropol bölgesinin kuzeydoğu kısmında bir Türkmen bölgesi oluşturdu. Bu bölgenin idaresi altına 14 Türkmen köyü girmekteydi. 18 Mayıs 1926'da Türkmen Bölgesi İcra Komitesi Meclisi bir karar alarak, Stavropol Türkmenlerinin köylerinde eğitimin ana dillerinde yapılabilmesi için Orta Asya'da kurulmuş olan Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ile eğitim alanında işbirliğine gidilmesini ve Türkmen okullarında Türkmenistan Cumhuriyeti'nde yayımlanmış olan ders kitaplarının temel alınmasını, bu maksatla Türkmen öğretmenlerini Türkmenistan'a eğitime göndermek gerektiğini bildirdi. Stavropol Türkmenleri ata yurtları Türkmenistan'da kurulmuş olan cumhuriyetleri ile yalnız eğitim alanında değil, ekonomi ve kültür sahasında da irtibata geçerek ekonomik durumlarını ve kültürel seviyelerini de yükselttiler. 1936 yılında Stavropol Türkmenleri arasında okuma-yazma oranı %68'i geçmişti. Türkmen bölgesinin idaresinde 16 kolhoz mevcuttu. 1933 yılından itibaren kendi dillerinde gazete yayımlanmaya başlamıştı.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Kafkasya'nın Alman işgaline uğramasının ardından 1943 yılı Kasım ayında Karaçaylıların, 1944 yılı Şubat ve Mart aylarında da Çeçen-İnguşlar ile Malkarlıların Orta Asya ve Sibiryaya sürgüne gönderilmeleriyle Kafkasya'daki özerk cumhuriyet ve bölgelerin sınırlarında değişiklikler yapılmıştı. 1956 yılında Stalin'in

KAFKASYA VE ÇEVRESİNDEKİ TÜRK TOPLULUKLARI

ölümünün ardından sürgüne gönderilen Kafkas halklarının itibarlarının iade edilmesiyle Karaçay-Malkarlılar ve Çeçen-İnguşlar Kafkasya'daki ata yurtlarına dönmeye başladılar. Bunun üzerine Kafkasya'da sınırlar yeniden çizilirken, yeni özerk bölge ve cumhuriyetler oluşturuldu. Bu değişikliklerden Stavropol Türkmenleri de etkilendiler. 1956 yılında Millî Türkmen Bölgesi ilga edilerek, bölgedeki kolhozlar, sovhozlar ve çiftlikler Rus bölgelerine dağıtıldı. Neftekumsk ve Açıkulak Türkmenlerinin birbirlerinden uzakta, ayrı ayrı olarak yaşamaları Stavropol Türkmenlerinin aralarındaki ilişkilere, kültürel ve ekonomik faaliyetlere, millî birliklerine olumsuz biçimde tesir etti. 1970 yılında Türkmen bölgesinin yeniden kurulmasına rağmen, Stavropol Türkmenleri eski eğitim sistemlerini tekrar kuramadılar, bunun sonucunda dillerini ve kültürlerini millileştiremeyerek asimilasyona ve Ruslaşmaya doğru hızla yöneldiler.

Günümüzde Stavropol bölgesinde yirmiye yakın Türkmen köyü bulunmaktadır. Bunların adları şunlardır:

Tomus Stavka (Estevke), Maştakgulak, Sarıgamiş (Çöngkey/Şarhalsun), Çur, Yangkuy (Kulikova Kopani), Savan, Edilbay, Başanta, Yusupgulak, Başağıl (Yokarı Barhançak), Damak Ağıl (Eteki Barhançak), Özeksvat, Deşikli, Çelal, Gapgaç, Mirzavek, Mahıtmekdep.¹⁰⁰

Kesin bir rakam olmamakla birlikte, Stavropol Türkmenlerinin 1993 yılı nüfuslarının yaklaşık 15.000 kişi civarında olduğu tahmin edilmektedir.¹⁰¹

Ahıska Türkleri

Anadolu Türklüğünün ve Doğu Anadolu Türk kültürünün Gürcistan sınırları içinde kalan bir parçasını meydana getiren Ahıska Türkleri, aynı zamanda Kafkas Ötesi'ndeki Türk etnisitesinin ve kültürünün de önemli bir temsilcisi olmaları sebebiyle, bölgenin tarihî ve sosyo-kültürel yapısında önemli unsurlardan biri olmuşlardır.

Ahıska bölgesinin Kafkasya'ya uzak olması Ahıska Türklerinin Kafkasya ve çevresinde yaşayan diğer Türk boylarıyla ilişkiye geçmelerini engellemiş, Ahıskalılar daha ziyade Osmanlı kültür çevresinin, Azerbaycan'ın ve Gürcistan'ın etkisi altında kalmışlardır. Anadolu Türklüğünün bir parçası olarak kabul edilmeleri sebebiyle, Sovyet hâkimiyeti döneminde Türk kökenli halklar içinde yalnızca Ahıskalılar "Türk" olarak resmî belgelerde yer almışlardır. İkinci Dünya Savaşı yıllarında Sovyet hükümetine karşı ayaklanarak Kızıl Ordu'yla savaşan ve "vatan hainliği" suçlamasıyla Kafkasya'dan sürülen Karaçay-Malkar Türkleri ve Çeçen-İnguşların aksine, Ahıskalılar Türkiye-Sovyetler Birliği sınırında yaşadıkları ve "Türk" olarak adlandırıldıkları için, potansiyel bir tehlike kabul edilerek 1944 yılı sonlarında sürülmüşlerdir. Günümüzde de Ahıskalılar kendilerini Anadolu Türklerinin bir parçası olarak görmektedirler.

Ahıska Türklerinin yaşadıkları Gürcistan'ın güney batısında yer alan bölgenin tarihî adı Mesheti, Meshetya, Mesheti-Cavaheti gibi değişik biçimlerde karşımıza çıkmaktadır. Ahıska Türkleri de yakın zamana kadar Meshet Türkleri adıyla tanınmaktaydılar.

Meshetya bölgesindeki Türk hâkimiyeti 16. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Çaldıran Savaşı sonrasında Kafkas Ötesi'nde İran'ın üstünlüğüne son veren Osmanlı Devleti, Kanunî Sultan Süleyman döneminde 29 Mayıs 1555 tarihli Amasya Antlaşmasıyla Gürcistan'ın

KAFKASYA VE ÇEVRESİNDEKİ TÜRK TOPLULUKLARI

batı bölümünü ilhak etmişti. Ancak Meshetya bölgesi Safevilerin kontrolunda kalmıştı. Bölgenin karışıklık ve istikrarsızlık içinde olması üzerine Meshetya'nın fethini lüzumlu gören Osmanlı Devleti 1578 tarihinde Çıldır üzerinden harekete geçerek Ahılkelek'i zaptetti ve 24 Ağustos 1578'de Tiflis'e ulaştı. Meshetya bölgesindeki bazı Gürcü beyleri Osmanlı'nın tesiriyle Müslümanlığı kabul ederken, Ahılkelek ve Ahıska civarına yerleşen yoğun Türk nüfusu bölgenin Türkleşmesinde önemli rol oynadı.¹⁰² Konya, Yozgat, Tokat gibi İç Anadolu Bölgesi'nden getirilip Ahıska ve çevresine yerleştirilen Türkler burada yaşayan diğer Türkmenlerle karıştı. Sonraki yıllarda bölgeye yerleşen Kürtler de Türk nüfus arasında asimile olarak onlarla kaynaştı.¹⁰³ 1828-1829 Osmanlı-Rus harbine kadar Türk hâkimiyeti altında kalan Meshetya, Osmanlı Devleti'nin savaşı kaybetmesiyle Rusya'nın hâkimiyetine geçti. 24 Temmuz 1828'de Ahılkelek kalesini Osmanlılardan alan general Paskiyeviç komutasındaki Rus ordusu, 7 Ağustos'ta Ahıska kalesini kuşatarak 17 Ağustos'ta kaleyi zaptetti.¹⁰⁴ Böylece Osmanlı Devleti'nin Meshetya üzerindeki hâkimiyeti sona erdi. 1829 Edirne Antlaşmasıyla Ahıska tazminat karşılığında Rusya'ya terkedildi.

Çarlık Rusyası'nın devrilmesinin ardından, 1918 yılında Kafkas Ötesi'nde kurulan üç cumhuriyetten biri olan Gürcistan sınırları içinde kalan Ahıska Türkleri 1918-1921 yılları arasındaki kargaşa yıllarında Türkiye ile birleşme çabalarına girişti. Fakat bu belirsiz şartlar altında Türkiye ile birleşmenin imkânsız olduğunu anlayan Ahıska Türklerinin lideri Ömer Faik Nemanzâde, Gürcü Menşevik yönetiminden bölgeye özerklik verilmesini istedi. Haziran 1918'deki Batum Konferansı'nda Gürcistan Ahıska'yı Türkiye'ye vermeyi kabul etmişken, Mondoros Mütarekesi'yle Ahıska ve Ahılkelek sancakları merkezi Kars olan yerli geçici hükümete (Millî Şura Teşkilatı) katıldılar. Gürcistan hükümeti 1918'de Trabzon antlaşmasıyla bu iki sancağı Türkiye'ye bırakmışken, 13 Nisan 1919'da İngilizlerin Kars'ı işgali ve Millî Şura Teşkilatı'nın dağılması üzerine Ahıska Gürcistan tarafından işgal edildi. 16 Mart 1921 Moskova Antlaşmasıyla Ahıska Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Tiflis vilayetine bağlanarak Sovyetler Birliği'nin hâkimiyeti altına girdi.¹⁰⁵

Stalin'in bütün Sovyet halkları üzerinde baskı rejimi uyguladığı 1930'lu yıllarda Ahıska Türkleri de dinî ve kültürel baskıların yanı sıra ekonomik ve siyasî baskılara maruz kaldılar. Bu dönemde Ahıska Türklerini Azerbaycan Türkleri içinde asimile ederek eritme politikası ön plana çıktı. Türkiye sınırında yaşayan Türk kökenli bu topluluk Sovyet idarecileri tarafından Türkiye'nin müttefiki ve casusu bir millet olarak görülmeye ve kabul edilmeye başlandı. 1937 yılında Ahıska Türk toplumunun önde gelen aydınlarının bir çoğu tutuklanarak idam edildi.

Kafkasyalı Karaçay-Malkarlılar ve Çeçen-İnguşlar ile Kırım Tatarları ve Volga Almanlarının 1943 yılı sonları ile 1944 yılı başlarında topyekün Orta Asya ve Sibiryaya sürülmelerinin ardından, Sovyetler Birliği Devlet Savunma Komitesi 31 Temmuz 1944 tarih ve 6279 sayılı "gizli" yazısıyla Ahıska Türklerinin de sürgüne tabi tutulmasını kararlaştırdı. 14 Kasım 1944'te 220'ye yakın Ahıska köyünün ahalisi Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan'daki sürgün mahallerine gönderildi. Güney batı Gürcistan'daki Ahaltsihski (Ahıska), Adigenski, Aspindzski, Ahalkalaksi (Ahılkelek) ve Bogdanovski bölgelerinden toplam 115.500 Ahıska Türkü, Kürt ve Hemşinli sürüldü.¹⁰⁶ Bunların içinde Ahıska Türklerinin sayısı yaklaşık 96.000 kişiydi. Sürülen Ahıska Türklerinin 55.000'i Özbekistan, 29.500'ü Kazakistan, 11.000'i Kırgızistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti topraklarına dağıtıldılar.¹⁰⁷ Stalin'in ölümünün ardından 1956 yılında Karaçay-Malkar ve Çeçen-İnguşların itibarları iade edilerek ata yurtlarına dönmelerine izin verildiği halde, Kırım Tatarları ile birlikte Ahıska Türkleri de vatanlarına geri dönme iznini elde edemediler.

KAFKASYA VE ÇEVRESİNDEKİ TÜRK TOPLULUKLARI

1958 yılında Azerbaycan hükümeti Ahıska Türklerinin meselelerine el attı ve Ahıskalıların bir kısmının Azerbaycan'a getirilerek yerleştirilmesine karar verdi. Ahıskalıların bir bölümü daha 19. yüzyılda Çarlık Rusyası tarafından Azerbaycan'a sürgüne gönderilmişlerdi. Bir kısmı da 1918-1920 yılları arasında Azerbaycan'a göç etmişlerdi. Dolayısıyla, Azerbaycan'da yaşamakta olan Ahıskalı bir Türk topluluğu zaten mevcuttu. Azerbaycan hükümetinin yardımlarıyla 1958-1962 yılları arasında Azerbaycan'ın Saatli, Sabirabad, Kaçmas ve Şamkir bölgelerine 20.000 Ahıskalı göç ederek yerleştirildi. Azerbaycan'daki Ahıska Türkleri arasında vatana dönüş mücadelesi giderek güç kazandı. 1969 yılında Tiflis'te büyük bir mitingin düzenlenmesinin ardından Sovyet yetkilileri sert tedbirler alarak bu hareketi bastırdılar. 1986 yılına kadar Moskova ve Tiflis yönetimlerine yaptıkları başvurular sürekli olarak reddedildi.

Ahıska Türkleri arasında ata yurtlarına dönüş gayesiyle sürgünde ortaya çıkan millî hareketler ilk olarak 1950'li yılların başlarında örgütlenmeye başladı. Hareketin esas amacı itibarlarının iade edilmesini ve Gürcistan sınırları içindeki tarihî yurtları Meshetya'ya dönüşü sağlamaktı. Sovyet yönetimine karşı sadık bir tavır sergileyen hareket, amaçlarını dilekçelerle ve Sovyet Parti organlarının üst seviyelerine ulaşabilecek yayınlarla ifade ediyordu. Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin 20. kongresinin hemen ardından teşkilat içinde dilekçeleri hazırlayacak bir grup teşkil edildi. Binlerce Ahıskalı bu görüşmelere katılarak dilekçeleri imzaladı ve seçilen delegeleri Moskova ve Tiflis'e göndermek için para topladı. Bütün delegeler 200 kişi kadardı, fakat teşebbüslerinde bir başarı sağlayamadılar.

Ahıska Türklerinin oluşturduğu Meshet Halk Teşkilatı'nın ilk kuruluş kongresi 1962 yılında Özbekistan'ın Taşkent bölgesindeki Buka'da düzenlendi. Kongre gizliliği sağlayabilmek için illegal olarak çalıştı. Kongreye Ahıska Türklerinin bütün bölgelerini temsil eden 600'den fazla delege katıldı. "Özgürlüğün Geçici Teşkilat Komitesi" adıyla bir komite oluşturularak bunun bölge temsilcileri ve daimi komisyonları seçildi. 1962-1989 yılları arasında Ahıska Türkleri 10 kongre düzenlediler. Bütün kongrelerin ana maddesi Gürcistan'a geri dönüş hareketiydi. Kongrelerde bu amacı gerçekleştirecek strateji ve taktikler belirlendi. Zamanla taktikler değişti fakat Ahıska Türklerinin anayasa çerçevesi içinde mücadele etme ve Sovyetler'le çatışmama ilkeleri asla değişmedi.

1970'lerin başlarında vatana dönüş gayesinde küçük bir ilerleme kaydedilmişti. 1970 Nisanı'nda ve 1971 Mayısı'nda "Özgürlüğün Geçici Teşkilat Komitesi" Moskova'daki Türkiye Büyükelçiliği ile Türkiye'ye göç etmelerine izin verilmesi hususunda görüşmeler yaptı. Fakat Ahıska Türklerinin çoğunluğu Sovyet hükümeti tarafından yine "Türkiye ajanlığı ve casusluğu" ile suçlanma korkusuyla Türkiye'ye gitmeyi istemediler. 1970'lerin ortalarında sınırlı bir başarı elde eden Ahıskalılar Brejnev rejimi tarafından tekrar baskı altına alındılar. "Özgürlüğün Geçici Teşkilat Komitesi"nin önde gelen üyeleri tutuklanarak cezalandırıldılar. Bunların çoğunluğu işin siyasî cephesini gizleyen uydurma suçlar isnat edilerek tutuklandılar. Örneğin Komite'nin tanınmış eylemcilerinden Enver Odabaşev 1971 Ağustosunda kolektif bir araziye özel mülkiyetine geçirmek suçuyla Bakü'de tutuklanmış ve mahkum edilerek iki yıl çalışma kampında tutulmuştu. Kampta Sovyetler Birliği hakkında yalanlar yaydığı gerekçesiyle tekrar mahkum edilmiş, 1974'te serbest bırakılmıştı. "Özgürlüğün Geçici Teşkilat Komitesi"nin Azerbaycan bölge teşkilatında çalışan iki üyesi de pasaport kanununu ihlal etmek suçuyla mahkum edilerek çalışma kampına gönderilmişlerdi. Sovyet hükümeti "Özgürlüğün Geçici Teşkilat Komitesi"nin 1960-1980 yılları arasındaki faaliyet ve kongrelerini takip etti, fakat meseleye yapıcı bir çözüm bulmak için hiç bir gayret sarfetmedi.

KAFKASYA VE ÇEVRESİNDEKİ TÜRK TOPLULUKLARI

Ahıska Türklerinin millî hareket teşkilatında bölünmeler daha 1962 yılındaki kongreden sonra ortaya çıkmıştı. Ahıskalıların büyük bölümü Meshetya'ya dönüş için çabalarken, Mevlüt Bayraktarov'un temsil ettiği bir grup, Ahıskalıların kendilerine etnik ve dinî açıdan yakın olan ve aynı dili konuşan Azerbaycan'a göç etmesi gerektiğini savunuyordu. Üçüncü grubu teşkil edenler ise kendilerini Türk değil, Türkçe konuşan Müslüman Gürcü olarak tanımlıyorlardı. Asıl köklerine dönüşten bahseden bu grup dil ve kültür açısından asimile olarak Türkleşmiş Gürcü olduklarını ileri sürüyordu. Latif Barataşvili önderliğinde hareket eden bu grubun Gürcistan'a yerleşmesine ve Gürcistan vatandaşlığına geçmesine izin verildi. 1962 yılında Tiflis'te kurulan Meshet Teşkilatı'nı yöneten Latif Barataşvili'nin görevini onun ölümünden sonra çocukları devam ettirdiler. 1970'lerde çok aktif olan bu teşkilat Gürcü aydınları ve muhalifleri ile de yakın temasa geçmişti. Gürcü isimleri alan yüzlerce Ahıskalı Türk ailesi bu dönemde Gürcistan'a kabul edilerek yerleştirildiler. Yine bu dönemde, bu grup kendilerini Meshet Türkleri olarak tanımlamayı reddederek, Meshetler adını benimsediler.

Ahıska Türkleri arasında etnik kimlik konusundaki bu bölünme karşısında, Türk kimliğini savunan Yusuf Sarvarov liderliğinde "Özgürlüğün Geçici Teşkilat Komitesi" 1986 kongresinde dinî grupların da desteğini alarak yeniden örgütlendi. 9. kongre 28 Temmuz 1988'de Kafkasya'daki Kabardin-Balkar Özerk Cumhuriyeti'nin Mayski ilçesinde düzenlendi. 276 delegenin katıldığı kongrede Ahıska Türkleri "Meshet Gürcüleri" ve "Meshet Türkleri" adı altında ikiye bölündüler. Kongrede Gürcistan'a geri dönüş için etnik kimliğin reddedilmesi kınanırken, Meshet (Ahıska) Türklerinin haklarını elde etmek için Gürcistan hükümetine karşı mücadeleye geçilmesi kararlaştırıldı.

Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecini başlatan "glasnost ve perestroyka" döneminde Ahıska Türkleri Özbekistan'daki teşkilatlanmalarını güçlendirmeye karar verdiler. Ancak Moskova yönetimiyle Özbekistan hükümeti arasında "pamuk üretimindeki yolsuzluk" iddiasıyla gündeme gelen gerginlik Özbekler arasında Özbekistan'daki Ruslara ve bunun yanı sıra burada yaşamakta olan azınlık gruplara karşı bir harekete ve teşkilatlanmaya yol açtı. Provokasyonlar ve kışkırtmalar neticesinde Özbeklerin Ahıska Türklerine yönelik düşmanca tavırları 1989 Mayıs'ında iyice su yüzüne çıkmıştı. Haziran ayında Ahıska Türklerinin yaşadığı Fergana'da olaylar patlak verdi. Özbeklerle Ahıskalılar arasında çıkan kanlı çatışmalarda 98 Ahıskalı, 69 Özbek ve 19 Tacik öldü. Ahıskalılara ait 753 ev ve 275 araç yakıldı. Olaylara müdahale eden güvenlik güçleri çatışmaların sonunda 8.970 silah ele geçirdi.

Özbek radikal gruplarının Fergana vadisinde yaşayan Ahıska Türklerine cephe almalarına yol açan olayların gerisinde yatan bir başka sebep ise, Fergana vadisinde Vahabilerin başlattığı ve Özbekistan'da İslamî bir devlet kurmayı amaçlayan radikal İslamcı hareketti.

Namangan ve Uçkuran kasabalarında radikal İslamcı gruplar gösteri ve toplantılar düzenlemeye başlamışlardı. Bu gruplar Özbekistan'da yaşayan bütün Müslüman halkların birliğine ihtiyaç olduğunu belirtiyorlardı. 1988 yılı sonları ile 1989 yılı başlarında Taşkent'ten gelen İslamcı gruplar Fergana'da Ahıska Türklerinin "Vatana Dönüş Komitesi" ile görüşerek kendileri ile birleşmelerini istediler. Asıl amaçlarının Gürcistan'daki yurtlarına dönmek olduğunu bildirerek, radikal İslamcı gruplarla işbirliğine girmek istemeyen Ahıska Türklerine karşı tavrı alan bu gruplar 1989 Haziranı'nda kanlı olayları başlattılar.

Fergana olayları neticesinde bölgeyi terk etmeye mecbur bırakılan 16.282 Ahıska Türkü Rusya Federasyonu'nun çeşitli bölgelerine göç etmek zorunda kaldı. Bunlar Rusya

KAFKASYA VE ÇEVRESİNDEKİ TÜRK TOPLULUKLARI

Federasyonu'nun Belgorodskaya, Veronesçeskaya, Kurskaya, Orlovskaya, Smolenskaya gibi merkezî bölgelerine gittiler. Özbekistan'daki Ahıska Türklerinin büyük bölümü de Azerbaycan'a göç etmeyi tercih etti.

Sovyetler Birliği'nde 1989 yılında yapılan nüfus sayımı sonuçlarına göre bütün Sovyetler Birliği'nde yaşamakta olan Ahıska Türklerinin nüfusu 207.500 kişiydi. Bunların 106.000'i Özbekistan'da, 49.600'ü Kazakistan'da, 21.300'ü Kırgızistan'da, 17.700'ü Azerbaycan'da, 9.900'ü Rusya Federasyonu'nda yaşıyordu.¹⁰⁸ Fergana olayları sonrasında Özbekistan'ı terkederek komşu Türk cumhuriyetlerine ve Rusya Federasyonu'na göç eden Ahıskalılar nüfus yapısını değiştirdiler. "Vatan" teşkilatının bildirdiğine göre Kazakistan'da 96.000, Azerbaycan'da 46 bölgede 63.000, Rusya Federasyonu'nda 73.000 Ahıska Türkü yaşamaktadır. Rusya Federasyonu'nun Kafkasya bölgesinde yer alan Rostov vilayetinde 13.760, Krasnodar vilayetinde 13.240, Stavropol vilayetinde 7240, Kabardin-Balkar Cumhuriyeti'nde 5147 Ahıska Türkü bulunmaktadır. Ukrayna'ya bağlı Kırım'da Özbekistan'dan göç eden 1270 Ahıska Türküne de Kırım Tatarları sahip çıkmıştır. Ukrayna'nın Donezkaya, Hersonskaya, Harkovskaya bölgelerinde de Ahıska Türkleri yaşamaktadır. Bugün Özbekistan'da 6 bölgede ancak 12.000 kadar Ahıska Türkü kalmıştır.

Fergana olayları neticesinde dört bir tarafa dağılan Ahıska Türkleri 1989 yılının Eylül ayında 10. kongrelerini düzenlediler. 1990 yılındaki kongrede "Özgürlüğün Geçici Teşkilat Komitesi" yeni bir programla "Vatan Teşkilatı" adını aldı. Vatan Teşkilatı Sovyetler Birliği anayasasına saygılı olduğunu ve Gürcistan hükümetine de sadık kalacağını deklare etti.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Vatan Teşkilatı Ahıska Türklerinin hak ve menfaatlerini temsil etmeye devam etti. Vatan Teşkilatı ilk kongresini 179 delegeyle 26 Kasım 1992'de Moskova'da düzenledi. Birleşik Devletler Topluluğu'nun her tarafına dağılmış olan Ahıska Türklerinin haklarını koruyan Vatan Teşkilatı'nın programı, 1944 yılında sürüldükleri vatanlarına geri dönüşü ve Türk kimliklerinin iadesini savunmaktadır. Bu iki amacın dışında, devlet, bölgesel özerklik, sürgün sırasındaki kayıpların tazmin edilmesi gibi hiçbir talepte bulunmayan Vatan Teşkilatı, Türkiye'ye göç ederek Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığına geçmeyi arzu eden Ahıska Türklerine de yardım etmeyi üstlenmektedir.

Ahıska Türkleri arasında Türk kimliğini reddederek Türkleşmiş Müslüman Gürcüler olduklarını ileri süren diğer bir grup da "Sürgün Edilmiş Gürcü Müslümanları Cemiyeti" adı altında teşkilatlanarak Gürcistan içinde faaliyette bulunmaktadır. Tiflis'te merkezlenen ve Gürcü dilinde kurtuluş anlamına gelen "Hsna" adını taşıyan cemiyet, Latif Barataşvili'nin liderliğini yaptığı 1962 yılında kurulan "Meshet Teşkilatı" adlı örgütün faaliyetlerinden ortaya çıkmıştı. 1991 yılında Kabardin-Balkar Cumhuriyeti'nde ilk toplantısını düzenleyen cemiyet başkanları da 1997 yılına kadar burada yaşadılar. Hsna'nın ilk başkanı Haul Umarov-Gosalışvili, ikincisi İssa Aşrafilov, 1997 yılından itibaren de Yasin Hassanov'dur. Hsna ile yakın işbirliğinde olan ancak ondan ayrı hareket eden "Mesheti" adlı gençlik örgütü Latif Barataşvili'nin örgütü gibi Gürcistan içinde faaliyet göstermekte ve 1997 sonbaharından beri "Biz Meshetler" adıyla bir gazete çıkarmaktadır.

Bu hareketin temsilcileri Türk değil etnik Gürcüler olduklarına inanmış ve ikna olmuş durumdadırlar. Araştırmalar göstermektedir ki, gerek Azerbaycan'da gerekse Rusya Federasyonu'nun çeşitli bölgelerinde yaşamakta olan Ahıska Türkleri arasında, Gürcistan'daki memleketlerine dönebilmek için Türk değil Müslüman Gürcüler olarak

KAFKASYA VE ÇEVRESİNDEKİ TÜRK TOPLULUKLARI

tanımlanmayı kabul eden pek çok birey vardır.

Sovyet ve Sovyet sonrası Gürcü tarihçileri Ahıskalıların Türkleşmiş Gürcüler olduklarını ileri sürdüler. Onlara göre Ahıskalıların kökeni Asur belgelerinde ve Herodot, Strabon gibi eski gezginlerin yazdıkları eserlerde bahsedilen eski Gürcü kabilesi Meshetlere dayanıyordu. Orta Çağ'da Gürcü Devleti içinde yer alan bu kabile 13. yüzyılda Cengiz Han'ın ordusu, 14. yüzyılda Timur'un ordusu tarafından fethedilmiş, 1555 yılında Osmanlılar tarafından paşalık haline getirilerek Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştı. 300 yıl Osmanlılara bağlı kalan bu bölge 1829'da Rusya'nın bir bölgesi haline gelmişti. Gürcü tarihçilerinin iddialarına göre Gürcü-Meshet kabilesi 16-19. yüzyıllarda Osmanlılar tarafından zorla Müslümanlaştırılarak Türkleştirilmişti. Bu tarihî görüşler Sovyet Gürcistanı dönemindeki milliyetler politikasının temelini oluşturuyordu. Sovyet Gürcü hükümeti Ahıskalıların milliyetlerini değiştirmelerini ve kendilerini resmî belge ve pasaportlarında Gürcü olarak tanımlamalarını, soyadlarının sonuna "oğlu" ve "kızı" gibi Türkçe ekler değil, Gürcücede "oğlu" ve "zâde" anlamlarına gelen "şvili" ve "dze" gibi ekler getirmelerini istiyordu.

Ahıskalıların sürülmelerinde onların Türk etnik kimliğine sahip çıkmaları önemli rol oynadı. 1960- 1970'lerde sürgünden dönmeleri söz konusu olduğunda onların Türk mü yoksa Gürcü mü oldukları sorusu tekrar önem kazandı. Eğer kendilerini Gürcü kabul ederlerse Gürcistan'a tekrar dönebilirlerdi. Ancak Gürcistan vatandaşı olduklarında eski yurtlarına yerleşme iddiasında bulunamayacaklar, her Gürcistan vatandaşı gibi Gürcistan'ın herhangi bir yerinde yaşayabileceklerdi. Bu siyasetin arkasında ise Gürcistan'ın her hangi bir bölgesine yerleşmeyi ve Gürcü asıllı olduğunu kabul eden Ahıska Türklerinin kolay ve çabuk tarafından asimile edilmeleri yatıyordu. Nitekim, kendilerini Türk değil Gürcü Müslümanları olarak kabul eden 187 Ahıskalı Gürcistan'a dönerek yerleşmişlerdi.

Ahıska Türklerinin "Meshet Türkleri" olarak adlandırılmasına karşı çıkan Gürcü tarihçileri, Ahıska Türkleri ile ilgili Sovyet literatüründe yer alan "Sovyet Türkleri", "Türkler", "Meshetya Türkleri" gibi etnik isimleri eleştirmektedirler. Gürcü tarihçi Profesör Lomoyrin "Türk Meshiler", "Meshi Türkleri", "Meshetya Türkleri" gibi adlandırmaların doğru ve gerçek olmadığını ileri sürmektedir. Ona göre Türkler ve Meshiler tamamen farklı halklardır ve aynı etnik grupmuş gibi tanımlanmaları yanlıştır. Bir diğer Gürcü tarihçi Levan Upuşadze'ye göre "Meshet Türkleri" provokatif bir kavramdır. Bunun doğrusu "Meshetya Gürcüleri" ya da "Türkleşmiş Meshetyalılar"dır. Gürcü tarihçi Guram Mamulia da Meshi bölgesinin tarih boyunca Gürcü nüfusla dolu olduğunu, Osmanlıların bölgeyi işgalleriyle birlikte bölge halkını zorla Müslümanlaştırarak üç yüz yıl içinde Gürcülere dil ve kültürlerini unutturduklarını ileri sürmektedir. Ona göre Meshetya tarih boyunca Gürcü kültürünün merkezi olmuştur. Gürcülere ait en eski kiliselerin burada bulunması buna şahitlik etmektedir.

Gürcü tarihçilerinin iddialarına karşılık Ahıskalıların etnik kökenleri konusunda başka görüşler de ileri sürüldü. Arkeolojik buluntular, Arap kaynakları ve kronikleri, dilbilim bulguları Kafkas Ötesi'ndeki bu bölgede Türklerin varlığını 5-7. yüzyıllara kadar götürdü. Bu bölgedeki Türk-İslam medeniyeti 11-13. yüzyıllardaki Selçuklu hâkimiyeti döneminde en üst seviyeye ulaştı. Bu devirde Meshet dağları Gürcü kralları ile Türk sultanları arasında sınır oluşturuyordu. Bundan sonra Ahıska Hıristiyan ve İslam medeniyetleri ile Gürcü ve Türk kültürlerinin çatıştığı bir bölge olmaktan çıktı ve Osmanlı-Türk etnik kimliğinin ve kültürünün hâkimiyeti altına girdi. 1829 yılında Rusya'nın idaresine geçse de Ahıska her zaman Türk etnisitesinin, dilinin, kültürünün ve İslam dininin güçlü olduğu müstakil bir

KAFKASYA VE ÇEVRESİNDEKİ TÜRK TOPLULUKLARI

bölge olarak kaldı.

Rusya Federasyonu'na göç etmek zorunda kalan Ahıska Türkleri gittikleri pek çok yerde Ruslar ve Rus Kazakları tarafından iyi karşılanmadılar ve aralarında sosyal, siyasî ve ekonomik sebeplere dayanan etnik gerginlik ve çatışmalar baş gösterdi. Özellikle Rusya Federasyonu'nun Kafkasya kısmında yer alan Krasnodar bölgesine göç eden yaklaşık 16.000 Ahıska Türkü buradaki Rus Kazakları tarafından istenmeyen unsurlar olarak ilan edildiler ve bölgeyi terketmeye zorlandılar. 1997 yılında sayıları 13.000 civarına düşen Krasnodar bölgesindeki Ahıska Türkleri en temel vatandaşlık ve insan haklarından mahrum olarak yaşarlarken, bölgedeki resmî yöneticilerin ve etnik grupların baskıları sonucunda bir etnik temizlikle karşı karşıya kalmışlardır. Bölgede hâkim etnik grup olan Rus Kazaklarından oluşan polis güçleri Ahıska Türkleri üzerinde büyük bir baskı kurmuş ve haksız yere tutuklamalara ve hapis cezaları vermeye başlamışlardır. Sürgünlerinin yıldönümü olan 14 Kasım 1997'de düzenledikleri bir anma toplantısında Rus Kazakları Ahıska Türklerini açıkça katliam yapmak ve Krasnodar'dan sürmekle tehdit ettiler.

Rusya Federasyonu hükümetinin Federatif İlişkiler ve Milliyetler Bakanı Vladimir Bauer Krasnodar'dan Türkiye'ye ve Gürcistan'a gönüllü olarak göç etmek isteyen Ahıska Türklerine destek sağlanacağını açıkladı. 24 Kasım 1997 tarihindeki açıklamasında Bakan yalnızca Rusya vatandaşlığına sahip Ahıska Türklerinin Krasnodar'da yerleşmelerine izin verileceğini bildirdi. Bu durum federal ve mahallî idarecilerin Ahıska Türklerinin organize edilmiş bir göçünü başlatmaya hazırlandıkları şeklinde yorumlandı. Fizikî-psikolojik bir baskının yanı sıra soykırım tehlikesi ile de karşı karşıya bulunan Krasnodar bölgesindeki Ahıska Türkleri gayri insanî şartlar altında yaşamaya zorlanmaktadır. Rusya Federasyonu vatandaşlığına sahip olmadıkları için kanunî olarak çalışmalarını, mülk sahibi olmaları, resmî belgeler edinmeleri ve hatta evlenmeleri bile yasaktır.

Pasaport ve ehliyet gibi bölgeye göç etmeden önce edindikleri şahsî belgelerini kaybettiklerinde Rusya makamlarına başvurarak yenilemelerine imkân yoktur. Kendi aralarında yaptıkları evlilikler resmen onaylanmamakta ve tanınmamaktadır. Ahıska Türkleri Krasnodar bölgesinde sosyal güvenlik ve halk sağlığı sistemine de dahil edilmemişlerdir. Ortaokul seviyesinin üzerinde eğitim almaları da imkânsızdır. Ahıskalı çocuklar için okullarda Türkçe öğretmeyi isteyen öğretmen bulunmadığı gibi, onların haklarını koruyan hiçbir kanun da yoktur. Mahallî idareciler Ahıska Türklerinin Krasnodar bölgesinden başka bir yere göç etmeleri için iki sebep ileri sürmektedirler:

1- Ahıska Türkleri illegal yollardan gelip bölgeye yerleşmişlerdir. Vatandaşlık ve oturma belgeleri yoktur.

2- Ahıska Türkleri kültürel açıdan bölge insanlarıyla, özellikle Rus Kazaklarıyla uyuşamamaktadırlar ve onların bölgedeki varlığı etnik çatışma tehlikesini güçlendirmektedir.

1998 yılı Mart ayında Krasnodar bölgesinin mahallî idarecileri ve bölgedeki aşırı milliyetçi Rus Kazakları Ahıska Türkleri üzerindeki baskılarını arttırarak onları bölgeyi terketmeye zorladılar. Krasnodar bölgesi Rus Kazaklarının lideri Ahıska Türklerini bölgeyi derhal terketmeleri için uyardığını, şayet kendileri gitmezlerse bölgeyi zorla tahliye edeceklerini açıkladı. Moskova'da bulunan Ahıska Türklerinin teşkilatı "Vatan"ın başkanı Yusuf Sarvarov, Krasnodar'da mahallî idarecilerin etnik gerilimi azaltmaya yönelik hiçbir tedbir almadıklarını bildirdi. Krasnodar bölgesindeki problemi çözmek için 6-7 Haziran 1998'de

KAFKASYA VE ÇEVRESİNDEKİ TÜRK TOPLULUKLARI

Rostov'daki Bolşaya Orlovka'da düzenlenen görüşmede bu meseleler tartışılarak bir çözüm yolu bulunmaya çalışılırken, Ahıska Türklerinin Türk kimliklerini kaybetmeden ata yurtlarına dönüşleri için çalışılmasına karar verildi. Ahıska Türkleri Gürcistan'dan bir çözüm beklerken, Gürcü hükümetinden hiçbir ekonomik ve siyasî taleplerinin olmadığını, tek gayelerinin Gürcistan Cumhuriyeti'nin bir vatandaşı olarak vatanlarına yerleşmek olduğunu ifade ettiler. Bugün Krasnodar bölgesinde kalan 12.000 Ahıska Türkü, Kırımski, Beloreçenski, Apşeronski ve Abinski ilçelerinde yaşamaktadırlar.

Ahıska Türklerinin ata yurtlarına dönüş yolunda önemli bir engel de Gürcistan'ın Cavaheti bölgesinde yaşamakta olan etnik Ermeni topluluğudur. 1944 Kasımı'nda Ahıska Türklerinin Meshetya- Cavaheti bölgesindeki yurtlarından sürülmelerinin ardından bu bölgeye Suriye, Lübnan, İran ve Türkiye'den gelen mülteci Ermeniler yerleştirilmişlerdir. Günümüzde Cavaheti'deki Ahılkelek ve Ninotsminda bölgelerinde 98.000 Ermeni yaşamaktadır. Bunlar bölgenin toplam nüfusunun %92'sini teşkil etmektedirler. Ermenistan'la sınır olan Cavaheti bölgesindeki Ermenilerin Ermenistan'daki Ermenilerle çok sıkı siyasî ve ekonomik ilişkileri vardır. Ermeniler arasındaki "Cavahk" adlı radikal siyasî hareket Gürcistan'dan siyasî özerklik statüsü talep etmektedir. Yerel Ermeni halkı ağır silahlarla donatıldığı için Gürcistan hükümeti bölgeye müdahaleden çekinmektedir. Ermeniler Ahıska Türklerinin sürüldükleri Meshetya-Cavaheti bölgesinin Büyük Ermenistan'ın bir parçası olduğunu iddia etmektedirler ve Ermenilerin onu Türklerle paylaşmaya niyetlerinin olmadığını açıkça dile getirmektedirler. Bölgedeki Ermeni azınlık Rusya Federasyonu'nun da özel ilgisine ve desteğine sahiptir. Adeta Rusya'nın Gürcistan'daki ileri kolu vazifesini üstlenen Cavaheti Ermenileri arkalarında Rusya'nın güçlü desteğini hissettikleri için rahat hareket etmektedirler. 1998 Kasımı'nda Gürcistan'ı ziyaret eden Ermenistan Cumhurbaşkanı Robert Koçeryan'ın Gürcistan Cumhurbaşkanı Edvard Şvardnadze'ye Ahıska Türklerinin Cavaheti'ye yerleştirilmelerinin bölgedeki gergin durumu alevlendireceğini söylemesi Ermenistan'ın da bölge üzerinde siyasî emelleri olduğunu ortaya koymaktadır. Ermenistan ve Rusya'nın desteğini arkalarında bulan Cavaheti Ermenileri de Ahıska Türklerinin halen Ermeni nüfusun çoğunlukta olduğu Meshetya-Cavaheti bölgesine geri dönmeleri halinde, burada yaşanacak Türk-Ermeni gerginliğinin ikinci bir Fergana trajedisine yol açacağını ileri sürdüler.

Ahıska Türklerinin sürüldükleri Ahılkelek ve Ahıska bölgelerinin Bakü-Ceyhan petrol boru hattı güzergâhı üzerinde olması ve bu topraklarda günümüzde Ermenilerin yaşıyor olmaları, onların ata yurtlarına dönüşlerini geciktiren faktörlerden birisi olarak karşımızda durmaktadır.

Gürcü kamuoyunda da Ahıska Türklerinin dönüşü ile ilgili olumsuz tepkiler çoğalmaya başlamıştır. İlk başlarda onların Gürcistan'a dönüşünü savunan aydın kesimde bile görüşler tamamen değişmiştir.

Ahıska Türklerinin nüfuslarının 200.000'den 400.000'e çıkması, yerleşmeyi istedikleri güneybatı Gürcistan'daki Meshetya-Cavaheti bölgesinde Türkiye'ye komşu bir özerk bölge talep etme ihtimalleri Gürcü toplumunda tepkilere yol açmıştır. Bölgede İslamın ve Pan-Türkizmin güç kazanacağı endişesi de özellikle Gürcü millî hareketi taraftarları arasında yayılmaktadır.

Ahıska Türkleri ata yurtlarından sürüldükten sonra dört bir tarafa dağılmış olsalar da, millî kimlik ve birliklerini kaybetmeden mücadelelerini sürdürmeyi başardılar. Güçlü aile bağları Ahıska Türklerinin sürgünde asimile olmalarını önledi. Kapalı bir toplum haline gelen ve iç

KAFKASYA VE ÇEVRESİNDEKİ TÜRK TOPLULUKLARI

evlilikler yoluyla etnik dayanışmalarını güçlendiren Ahıska Türkleri, diğer etnik gruplarla ilişkilerini en alt seviyeye indirerek ve aile içinde ana dilleri Türkçeyi koruyarak asimilasyona ve yok oluşa direndiler. Günümüzde Rusya Federasyonu içinde, Krasnodar, Rostov ve Stavropol bölgelerinde, Kabardin-Balkar Cumhuriyeti'nde, Ukrayna ve Kırım'da, Kırgızistan, Özbekistan ve Kazakistan'da, Azerbaycan ve Türkiye'de dağınık bir biçimde yaşayan Ahıska Türkleri ata yurtlarına dönüş mücadelesini yorulmadan sürdürmektedirler.

Dr. Ufuk TAVKUL

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü /Türkiye

Alıntı Kaynağı: Türkler, Cilt: 20 Sayfa: 489-519

Dipnotlar:

1. Ufuk Tavkul. Kafkasya Dağlılarında Hayat ve Kültür. İstanbul, 1993, s. 50.
2. Arthur Byhan. La Civilisation Caucasienne. Paris. 1936, s. 241.
3. Tavkul 1993, s. 51.
4. İ. Miziyev. Oçerki İstorii i Kulturu Balkarii i Karaçaya XIII- XVIII vv. Nalçık, 1991, s. 135.
5. Ufuk Tavkul. "Sosyo-linguistik bir yaklaşım: Karaçay adının kökeni". Dil Dergisi, (24), Ekim 1994, s. 61-65.
6. Lajos Tardy. "The Caucasian Peoples and Their Neighbours in 1404". Acta Orientalia, XXXII (1), 1978, s. 105.
7. Şamanlanı İbrahim. Koban Başında-Tarih Haparla. Çerkessk, 1987, s. 78.
8. Mızı ulu İsmayıl. "Tarih halkını bağıydı". Mingi Tav (Nalçık), (4), 1994, s. 29.
9. J. Klapproth. Voyage au Caucase et en Georgie. Paris, 1823, s. 305-314.
- 10.Şamanlanı İ. 1987, s. 77.
- 11.Şamanlanı İ. 1987, s. 84.
- 12.Şamanlanı İ. 1987, s. 131.
- 13.Şamanlanı İ. 1987, s. 166.
- 14.Byhan 1936, s. 240.
- 15.Şamanlanı İ. 1987, s. 212.
- 16.Ufuk Tavkul. Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2000, s. 5.
- 17.V. N. Kudaşev. İstoriçeskie Svedeniya o Kabardinskom Narode. Nalçık, 1991, s. 160.
- 18.A. Musukayev-İ. Şamanov. "Nekotorie Arhaiçeskie Printsipi Semeynogo i Obşçestvennogo Upravleniya Narodov Severnogo Kavkaza". Voprosı Arheologii i Traditsionnoy Etnografii Karaçayevov-Çerkessii. Çerkessk, 1987, s. 123.
- 19.Misosot Abayev. Balkariya. Nalçık, 1992, s. 11.
- 20.Kudaşev 1991, s. 161.
- 21.Karaçayevtsı/ed. L. İ. Lavrov. Çerkessk, 1978, s. 206.
- 22.Abayev 1992, s. 32.
- 23.Kudaşev 1991, s. 163.
- 24.Karaçayevtsı 1978, s. 208.
- 25.A. Mokayev. "Malkarnı Çaşav Tarihından". Şuyohluk (Nalçık), (3), 1976, s. 95.

KAFKASYA VE ÇEVRESİNDEKİ TÜRK TOPLULUKLARI

- 26.A. H. Kasumov. Genotsid Adıgov. İz İstorii Borbı Adıgov za Nezavisimost ve XIX veke. Nalçık, 1992, s. 48.
- 27.Klaproth 1823, s. 294.
- 28.Klaproth 1823, s. 294.
- 29.Klaproth 1823, s. 296.
- 30.Klaproth 1823, s. 288.
- 31.Karaçayevtsı 1978, s. 238.
- 32.Karaçayevtsı 1978, s. 213.
- 33.Karaçayevtsı 1978, s. 209.
- 34.Sabançılıanı H. M. "Malkar bla Karaçayda Töre". Mingi Tav (Nalçık), (6), 1993, s. 178.
- 35.Karaçayevtsı 1978, s. 228.
- 36.Mokayev 1976, s. 95.
- 37.Karaçayevtsı 1978, s. 229.
- 38.Musukayev-Şamanov 1987, s. 117.
- 39.Victor L. Mote. "Karachay". Muslim Peoples: A World Ethnographic Survey. -Connecticut, 1978, s. 200.
- 40.Karaçayevtsı. 1978, s. 231.
- 41.A. Musukayev. "XIX-XX. Ömürlede Malkarlılanı Mülk Cürütüvleri". Kommunizmge Col (Nalçık), 21. 6. 1975.
- 42.Umar Aliyev. Karaçay, İstoriko-Etnologiçeskiy i Kulturno- Ekonomičeskiy Oçerk. -Rostov-na-Donu, 1927, s. 141.
- 43.Tavkul 1993 s. 20.
- 44.Tavkul 1993 s. 48.
- 45.Tavkul 1993 s. 48.
- 46.Patrik von zur Mühlen. Gamalıhaç ile Kızılyıldız arasında: İkinci Dünya Savaşı'nda Sovyet Doğu Halklarının Milliyetçiliği. Ankara: Mavi Yayınları, 1984, s. 191.
- 47.Mühlen 1984, s. 196.
- 48.Mühlen 1984, s. 68.
- 49.Tavkul 1993, s. 49.
- 50.Tavkul 1993, s. 49.
- 51.Alexander R. Alexiev. "Soviet Nationalities Under Attack: The World War II Experience". "Soviet Nationalities in Strategic Perspective". Ed. by: S. Enders Wimbush. -London: Croom Helm, 1985, s. 69.
- 52.Mühlen 1984, s. 226.
- 53.Ufuk Tavkul. "Kafkaslar'da Bir Bağımsızlık Hareketi. Karaçay-Malkar'da Siyasi Durum Üzerine Değerlendirmeler". Kırım Dergisi, 1 (1), 1992, s. 34.
- 54.Ann Sheehy. "Justice At Last For the Karachai?" Report on the USSR, 2 (52), December 1990, s. 18.
- 55.Tavkul 1992, s. 31.
- 56.Tavkul 1992: 33.
- 57.Kamil Aliyev. "Kumukların Tarihî ve Günümüzdeki Sorunları". Avrasya Etüdleri, (2), Yaz 1995, s. 69.
- 58.Mirza Bala. "Kumuklar". İslam Ansiklopedisi, 6. cilt, İstanbul 1970, s. 986.
- 59.Ahmet Caferoğlu. Türk Kavimleri. Ankara, 1983, s. 51.

KAFKASYA VE ÇEVRESİNDEKİ TÜRK TOPLULUKLARI

60. Aliyev K. 1995, s. 70.
61. Aliyev K. 1995, s. 71.
62. H. Eren. "Kumuk Türkçesi". Türk Ansiklopedisi, 1975, XXII. cilt, s. 350.
63. Aliyev K. 1995, s. 71.
64. "Risale-i Ahval-i Dağıstan". Kuzey Kafkasya Kültürel Dergisi, VII (38), 1976, s. 3.
65. Şerafeddin Erel. Dağıstan ve Dağıstanlılar. İstanbul, 1961, s. 198-199.
66. M. R. A. İbrahimov. "Dağıstan Halkları XX. Yüzyılda Etnodemografik Problemler". Yeni Forum, 17 (322), Mart 1996, s. 35.
67. Aliyev K. 1995, s. 72.
68. Aliyev K. 1995, s. 73.
69. İbrahimov 1996, s. 38.
70. Salav Aliyev. "Kumuklar ve Tenglik Hareketi". Türk Dünyası Tarih Dergisi, (107), Kasım 1995, s. 46.
71. Egbert Wesselink. The Russian Federation: Dagestan. 1995.
72. Aliyev K. 1995, s. 75.
73. İ. H. Kalmıkov. Nogaytsı. Çerkessk, 1988, s. 5.
74. Kalmıkov 1988, s. 5.
75. Ufuk Tavkul. "Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti'nde Etnik Yapı". Birleşik Kafkasya, 1 (4), 1995, s. 26.
76. N. A. Baskakov. "Nogayskiy Yazık". Yazıkı Narodov SSSR. Türkskie yazıkı. 2. cilt.-Moskva 1966, s. 280.
77. Caferoğlu 1983, s. 45.
78. Akdes Nimet Kurat. IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri. Ankara, 1972, s. 129.
79. Kurat 1972, s. 141.
80. A. Yu. Yakubovskiy. Altın Ordu ve Çöküşü. Ankara, 1992, s. 133.
81. Mehmet Alpargu. "XVI. Yüzyılın Ortasında Nogay Türkleri ve Ordaları". Emel, (215), Temmuz-Ağustos 1996, s. 28.
82. Kurat 1972, s. 141.
83. Kurat 1972, s. 243.
84. Kurat 1972, s. 243.
85. Kurat 1972, s. 286.
86. Kurat 1972, s. 287.
87. Ali Barut. "Nogayların Kuzey-Batı Kafkasya'da Yerleşmesi (1782)". Emel, (225), Mart-Nisan 1998, s. 23.
88. Kurat 1972, s. 287.
89. Alpargu 1996, s. 36.
90. Ahmet Cevdet Paşa 1994, s. 739.
91. Alpargu 1996, s. 37.
92. Kalmıkov 1988, s. 158.
93. Mehmet Alpargu. "Tarihî süreç içinde Nogay Türklerinde aile ve akrabalık münasebetleri". Emel, (216), Eylül-Ekim 1996, s. 13.
94. Alpargu 1996, s. 13; Kalmıkov, 1988, s. 159.
95. Nabi Abdullaev. "East West Institute". Russian Regional Report, vol. 5, no. 9, 9 March 2000.

KAFKASYA VE ÇEVRESİNDEKİ TÜRK TOPLULUKLARI

- 96.Sapar Kürenov. Kafkasya Oğuzları veya Türkmenleri. İstanbul, 1995, s. 10-12.
- 97.Kürenov 1995, s. 13-14.
- 98.Kürenov 1995, s. 16.
- 99.Faruk Sümer. "Stavropol Türkmenleri". Türk Dünyası Tarih Dergisi, (89), Mayıs 1994, s. 16.
- 100.Kürenov 1995, s. 19.
- 101.Sümer 1994, s. 16.
- 102.Cemal Gökçe. Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğunun Kafkasya Siyaseti. İstanbul, 1979, s. 27.
- 103.B. Zakir Avşar-Zafer S. Tunçalp. Sürgünde 50. yıl. Ahıska Türkleri. Ankara, 1995, s. 6.
- 104.John Baddeley. Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil. İstanbul, 1989, s. 204.
- 105.Avşar-Tunçalp. 1995, s. 18.
- 106.E. Kh. Panesh-L. B. Ermolov. "Meskhetinsky Turks Under the Conditions of the Modern Ethnic Processes in the USSR". Türk Tarih Kurumu Belleten, 57 (219), Ağustos 1993, s. 589.
- 107.N. F. Bugay. Yosif Stalin-Lavrentiyu Berii: "İhnado deportirovat...". Moskva, 1992, s. 12.
- 108.Entsiklopediya "Narodı Rossiı". Moskva, 1994, s. 342.